بوخاری

موسلیم

ئەبوداود

ترمزی

نەسائی

ئیبنوماجە

نجم الدين فرج أحمد

شەش پێشەواکەی فەرمودە

چاپی دووەم

التفسير

ISBN 0-2016-0000-5
9 780201 600001
نرخی (4000) دینارە

شەش

پێشەواکەی فەرموده

شەش پێشەواکەی فەرموده

بوخـــاری   موسلیـــــم

ئەبـو داود   ترمــزی

نەسـائـی   ئیبنوماجـه

نجم الدين فرج احمد

چاپی دووەم

مافی لەچاپدانەوەی پارێزراوە بۆ
نوسینگەی تەفسیر

ناوی کتێـــب:	شەش پێشەواکەی فەرموودە
نوســــەر:	نجم الدین فرج احمد
بڵاوکردنــەوەی:	نوسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندن/ هەولێر
نەخشەسازی ناوەوە:	شنۆ حمدامین
خـــە ت:	نەوزاد کۆیی
بـــەرگ:	ئەمین مخلص
نۆرە و ساڵی چاپ:	دووەم 1433ك – 2012ز
تـــیراژ:	2000 دانە

لە بەڕێوەبەرایەتی کتێبخانەی گشتی سلێمانی، ژمارەی سپاردنی (1018) ی ساڵی 2010ی دراوەتێ

نوسینگەی تەفسیر
بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندن
هەولێر – شەقامی دادگا – ژێر ئوتێلی شیرین پالاس
www.tafseer-pub.com
tafseeroffice@yahoo.com
Mob:0750 460 61 22
Tel: 066 25 18 138

پێشکەشە بەوانەی

لە هیممەت بەرزیی ئەم پێشەوایانەوە

فێر دەبن...

بسم الله الرحمن الرحيم

انَّ الحَمْدَ لله نَحْمَدُهُ ونَسْتَعِينُهُ ونَسْتَغْفِرُهُ، ونَعوذُ بالله مِنْ شُرورِ أنْفُسِنا ومِنْ سَيِّئاتِ أعْمالِنا، مَنْ يَهْدِهِ اللهُ فَلا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضْلِلِ فَلا هادِيَ لَهُ. وأشْهَدُ أنْ لا الهَ إلا اللهُ وأشْهَدُ أنَّ محمداً عَبدُهُ ورسُولُهُ.

يا أيُّها الذينَ آمَنوا اتَّقوا اللهَ حَقَّ تُقاتِهِ ولا تَموتُنَّ إلاّ وأنتُمْ مُسلِمونَ

يا أيُّها النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمَ الذي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدةٍ وخَلَقَ مِنها زَوجَها وبَثَّ مِنهُما رِجَالاً كَثيراً ونِساءً واتَّقُوا اللهَ الذي تَساءَلُونَ بِهِ والارْحَامَ إنَّ اللهَ كانَ عليكُمْ رَقيباً

يا أيُّها الذينَ آمنوا اتقوا اللهَ وقُولوا قَولاً سَديداً، يُصْلِحْ لَكُمْ أعمالَكُمْ ويَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِعِ اللهَ ورسولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوزاً عَظيماً

أمَّا بعدُ: فإنَّ أصْدَقَ الحَديثِ كِتابُ اللهِ، وخَيرَ الهَدْيِ هَدْيُ محمدٍ صلى الله عليه وسلم وشَرَّ الامُورِ مُحْدَثَاتُها، وكُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ وكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلالَةٌ، وكُلُّ ضَلالةٍ في النَّارِ

پێشەکی

پێشەوایانی فەرمودەوانی: کە ناوی ئەم شەشەیان:(بوخاری و موسلیم و ئەبوداودو ترمزی و نەسائی و ئیبنوماجە) زیاتر بەناوبانگە، فەزڵی گەورەیان، تا قیامەت بەسەر نەوە بە نەوەی ئوممەتی موسوڵمانەوە هەیە، چونکە ئەو هەمو فەرمودانەی پێغەمبەری خوایانﷺ بۆ کۆکردونەتەوەو پاراستویانن، یەکێکی وەکو ئیمام بوخاری، کە زیاتر لە نۆسەد هەزار فەرمودەی لەبەربوەو، لە تەمەنی پیرۆزی خۆیدا، نەوەد هەزار فەقێ فەرمودەکانی سەحیحی بوخارییان لێوە وەرگرتوە! لە دوای تەمەنی پیرۆزی و، تا ڕۆژی دوایی دەبێ چەند هەزاری تر، ئەم فەرمودانەی لێوە وەربگرێت، کە ئێستا لە دو توێی کتێبدا کۆکراونەتەوە، یان لەسەر سیدین، یان بە ئامێری نوێتر بڵاو دەکرێنەوەو ئاسان دەخرێنەوە بەردەست موسوڵمانان.. یەکێکی تری وەکو ئیمام موسلیم، کە دوازدە هەزار فەرمودەی لە دو توێی کتێبدا بۆ ئەم ئوممەتە نوسیوەتەوەو، خستویەتیە بەر دەست نەوە بە نەوەی ئوممەتەکە، دەبێت چ ئاست و ڕادەیەك بۆ فەزڵی ئەم پیاوانە دابنرێت؟! بێگومان زۆر زۆر...

پێشەوایانی فەرمودە، لە پێشەوایانی شەرعناسیی(فیقە) زیاتر بون، ئەم پێشەوا بەڕێزانەش ناودارتر بون، دەنا زانایانی فەرمودەوانی زۆر زۆرن، یەکێکی وەکو ئیمام ئەبو زەرعە، کە زۆرینەمان ناویمان نەبیستوە! لە تەمەنی(32) سیودوساڵیدا دەیگوت، دوسەد هەزار فەرمودەم لەبەرە وەکو، کە(قل هو الله) احدم لەبەرە! ئەم ئیمامە بەڕێزە، زیاتر لە شەش سەد هەزار فەرمودەی لەبەر بوەو، وەکو ئیمام بوخاری و موسلیمیش بەناوبانگ نەبوە...

خوێندنی سیرەی ئەم زاتە پاکانە، بۆ ئێستای ئێمە زۆر پێویستە، بۆ ناسینیان، بۆ قەدرزانینیان، بە بەڕێزەوە ناو هێنانیان، بۆ لێوە فێربونیان، بۆ نیهتیدا پێکردنیان.

دیراسە کردنی ژیانی ئەم زانا بەڕێزانە، پێویستە بەرفراوانتر بێت، تا شارەزایی زیاتر دەربارەیان بڵاو ببێتەوە، دەربارەی زۆری زانیارییان، تەقواو دینداریان، جوهدو جیهادیان، نوسین و بەرهەمیان... هیممەتی بەرزی فێربون و فێرکردنەوەیان.. بەڵام چی بکەین، کە ئەهلی ئیسلام لە کوردستانی ئێمەدا، ئەوەندە لە ڕوی زانستی شەرعیەوە دوا کەوتون، کە تەنانەت زۆرینەی مەلاکانیشمان، نازانن ئەم ئیمامە بەڕێزانە کێن و بەرهەممەکانیان چیە ؟! ئێمە لە ناچاریدا ئەم کورتە باسەمان دەربارەی ئەو زانایانەی، فەرمودەوانی بۆ نوسیوە، تا وەکو ڕێرەوێك بێت و قوتابیانی شەرع و خوێنەران بیخوێنن و، ویست و ئیرادەی سۆراغ و، بەدواداچونی زانستی شەرعییان لا بەهێزتر بکرێت... لەم کاتەی ئێستاماندا هەر ئەوەندەمان پێکراوە، بەڵکو خوای گەورە کات و هەلی تریشمان بۆ برەخسێنێت و، بتوانین لەسەر زانایانی تری فەرمودەوانی بنوسین و بیخەینە بەر دەست خوێنەرانی کورد... خوا ئەو دەرفەتەمان بۆ برەخسێنێت.. ئامین..

وصلى الله على سيدنا و حبيبنا محمد وعلى آله و صحبه و سلم تسليما

نجم الدين فرج احمد

ئۆسلۆ . نەرویج

شەعبانی 1430 ك / تەمموزی 2009 ز

ئیمام بوخاری(رەحمەتی خوای لێ بێت)

(194 ـ 256 ك)

ئەبو ئومامەتول باهیلی ـ خوا لێی ڕازی بێت ـ دەڵێ: باسی دو کەس لای پێغەمبەرﷺ کرا، یەکێیان هەر خەریکی خواپەرستییەو، ئەوی تریان زانایە، پێغەمبەرﷺ فەرموی: (فَضْلُ العالِمِ علَى العَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أدْنَاكُمْ) واتە: پلەی گەورەیی زانا بەسەر پلەی گەورەیی خواپەرستدا، وەکو پلەی گەورەیی من وایە بەسەر کەمترین کەستاندا، پاشان فەرموی: ...(إنَّ اللهَ ومَلائكَتَهُ وأهْلَ السَّمواتِ والارضِ حَتَّى النَّمْلَةَ فِي جُحْرِهَا، وحَتَّى الحُوتُ، لَيُصَلُّونَ عَلَى مُعَلِّمِي النَّاسِ الخيرَ) ترمزی گێڕاویێتیەوەو گوتویەتی: حەدیسێکی حەسەن و سەحیحە[1]. واتە: بە تەئکید خوای گەورە فریشتەکانی، هەروەها هەمو دانیشتوانی ئاسمانەکان و زەوی، تەنانەت مێروله لە ناو کونەکەی خۆیداو، ماسیش دوعا بۆ ئەو کەسە دەکەن کە مامۆستای خێرخوازی و ئامۆژگاری خەڵکی بۆ کاری چاکە دەکات. (صحيح الترغيب والترهيب) ب1 /لا 37(ژمارە 78).

ـ ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەل گوتویەتی: (هەمو خۆراسان کەسێکی تری وەکو محمدی کوڕی ئیسماعیل(واتە بوخاری) پێ نەگەیاندوە).

ـ ئیمام ئیبنول مەدینی، مامۆستای بوخاری گوتویەتی: (بوخاری کەسی تری وەکو خۆی نەدیوە).

ـ ئیمام موسلیم بە ئیمام بوخاری دەگوت: (کەس تۆ نابوغزێنێت، مەگەر کەسێکی بەغیل و حەسود بێت، شایەتی ئەوە دەدەم، کە یەکێکی تری وەکو تۆ

---

1 واتە: هەم لە ڕوی ڕاستی دەقی حەدیسەکەوە هەم لە ڕێگاکانی گێڕانەوەوە پلەی حەسەنی دەدرێتێ و، لە لایەکی ترەوە پلەی سەحیحی دەدرێتێ.

لەم دنیایەدا نییە).

- ئیمام ئیبنو خوزەیمە دەیگوت: (لە ژێر ئەم ئاسمانە شینەدا، کەسێکی تری تێدا نییە شارەزای حەدیسی پێغەمبەرﷺ بێت، وەکو محمدی کوڕی ئیسماعیل).

- ئیمام زەهەبی گوتی: (بوخاری، شیخ الاسلام، پێشەوای حافزان[1]، ئەوی، کە پێشەوای زیرەکییە، پێشەوای زانست و لەخواترسان و خواپەرستییە، خۆزگە باسی لایەنە چاکەکانی ژیانی دەخرایە دو توێی کتێبێکی گەورەوە، جا دەبینرا باسی چەند سەیری تێدا دەبو).

- ئیمام ئیبنو حەجەری عەسقەلانی دەڵێ:(گەرئەو باس و خواسانەی ئیمام بوخاری بکرێتەوە، کە ئەو زانایانەی دوای خۆی کردویانە، دەروازەیەك دەبو، دانەدەخرا... لاپەڕە کۆتایی پێ دێت و، هەناسەی تێدا سوار دەبێت، بوخاری دەریایەکە کەناری نییە).

ـ محمد بن یوسفی ئەلفەریری ـ یەکێکە لەوانەی، کە حەدیسەکانی بوخارییان گێڕاوەتەوە ـ دەیگوت: (جارێك لە خەونمدا بە خزمەت پێغەمبەری نازدار گەیشتمﷺ، فەرموی: ئەوە بۆ کوێ؟ عەرزم کرد: دەچمە خزمەت محمدی کوڕی ئیسماعیل، فەرموی: (اِقْرَءْهُ مِنِّي السَّلَامَ) واتە: سڵاوی منیشی پێ بگەێنە.

---

1 مەبەست لەوە نیە، کە چاوی کوێر بوبێت، وەکو ئێستا لە کوردەواریدا یەکێك کوێر بێت پێی دەڵێن حافز!! چونکە بە داخەوە لە ناو کوردا، هەر ئەو کەسانەی چاویان کوێر بوە قورئانیان لەبەر کردوە!! بۆیە وای لێ هاتوە، کە حافز یەعنی کوێرو، کوێریش یەعنی حافز!! لە فەرمودەوانیدا بە زانایەك وتراوە حافز، کە چەندین هەزار حەدیسی لەبەر بوبێت، زانایان هەندێکیان گوتویانە لانی کەم دەبێت دە هەزار حەدیسی بە سەنەدو دەق زانینەوە(درایە وروایە) لەبەر بێت ئینجا پێی دەوترێت حافز، هەندێکی تر گوتویانە، دەبێت سێ سەد هەزار حەدیسی لەبەر بێت ئینجا شایانی ئەوەیە پێی بوترێت حافز!!! (تذکرة الحفاظ وتبصرة الایقاظ / نوسینی یوسف عبدالهادي 909 ك).

ناو و ڕەچەڵەکی

شیخی ئیسلام و پێشەوای حافزان و ئەمیری موسوڵمانان لە فەرمودەوانیـدا: ئـەبو عبداللـه محمـدی کـوڕی ئیسـماعیل، کـوڕی ئیـبراهیم، کـوڕی ئـەلوغیرەی کوڕی بەردیزیەی ئەلجەعفی.

بەردیزیەی[1] باپیری، لەسەر دەستی کەسێکی تـیرەی ئەلجـەعفی[2] موسـوڵمان بو، بۆیە نەسەبی بۆتە ئەلجەعفی.

بوخـاری: خـەڵکی شـاری بوخـارایـە، کـە گـەورەتـرین شـاری بـەناوبانگی ئـەو سەردەمەی وڵاتانی پشت روبار(ما وراو النهر: مەبەست لە روبـاری جەیحونـە) بو، بوخارا، کە دەکەوێتە رۆژئاوای ئۆزبەکستانەوە، پێش زایین دروست کراوەو، ئیسلام لـە سالّی نـەوەدی کۆچیدا چـوە نـاوی، ئـیتر بـوە بەیـەکێك لـە شـارە سەرەکیەکانی زانست و شارستانێتی ئیسلامی..

ئیمام بوخاری، خاوەن سەحیحی بوخارییە، کە لە وەسفی حەدیسێکدا وترا: لـە الصحيح دا هەیـە، یـەعنی لـە سـەحیحی بوخـاری !! سـەیری ئـەم پلـەو نـاو ناوبانگەو ئەم شەهادە بەرزە !!

- محمد(ئیمام بوخاری) بە منداڵی چاوی نابینا بو، باوکیشی زانای شەرع بو، زو کۆچی دوایی کردبو، دایکی زۆری خەفەت لـە کـوێرێتی کوڕەکـەی دەخـوارد، کە ناتوانێت وەکو باوکی ببێتەوە بە زانای شەرع.. دەڵێن دایکی جارێـك پارچـە پێستەیەکی لـە کتێبخانەکـەی بـاوکی بوخاریـدا دیـوە، کـە حەدیسـێکی لەسـەر نوسراوە، خەم و پەژارە دایگرتوە لەوەی، کوڕەکەی، کە گەورە دەبێت، ناتوانێت

---

1 بەردیزیەیە نەك بەردیزبە، وشەیەکی فارسی کۆنەو بە مانای جێنەر دێت.

2 تیرەی جەعفی کوڕی سەعد، کە باپیرە گەورەی هۆزی ئەلجەعفییە لە یەمەن، ئەو کاتە ئـەم بەردیزیەیە لەسەر دەستی ئەم جەعفیە موسوڵمان بوە، کە ئەو کاتە والی خەلیفەی عەبباسی بـوە لە بوخارا.

ئـەم دەستو خـەتـەی باوکی بخوێنێتـەوە، بۆیـە شـەورۆژ دوعـای کـردوە، خـوای گەورە چاوی بوخاری چاك کاتەوە، ساڵێکی نـەبردوە، خـوای گـەورە چـاوی چـا کردۆتەوە !!

بەردزییەی باپیرە گەورەی فارس بو، مەجوسی بو، لەسەر دینی فارسەکان بو، بەڵام موغیرەی کوڕی(کە باپیری بوخاری دەکات) لەسەر دەستی ئەلیەمانول جەعفی موسوڵمان بو، کە ئەو سەردەمە والی بوخارا بو، ئیدی نەسەبەکەی بو بە جەعفی.. ئیسماعیلی باوکیشی زانایەکی بەڕێز بو، بوە فەقێی ئیبنـو زەیدو ئیمـام مالیـك لـە مەدینـە، دوایـیش، کـە خـوای پـێ گەیشـت، بـوە مامۆسـتای عێراقیەکان. ئیبنو حیببان لە کتێبی(كتاب الثقات)ەکەیدا نـاوی زۆر لـە فـەقێ عێراقیـەکانی بـردوە. بـاوکی بـەڕێزی لەگـەڵ زانسـتی شەرعیيشـدا، تـەقواو دینداریيەکی ساغی کۆکردبۆوە، لە خواترس بو، بایەخی زۆر بـە دورەپـەرێزی حەرامدا بو، لە کاتی سەرە مەرگیدا لێی دەگێڕنـەوە، کـە گوتی: (وا نـازانم لـە هـەمو سـەروەت و سـامانەکەمدا، درهـەمێکی نـەك حـەرام، بـەڵکو گومـان لێکراویشی تێدا بێت).

کەوا بو ئیمام بوخاری ئازیز، لەماڵێکی ئاوا ئەهلی تەقواو دینداریدا لـەدایك بوەو پێگەیشتوە، ئەو دایکە ساڵحە دوعاگیرایـە شیری داوەتـێ و گۆشـی کـردوە، بۆیە جێی سەرسوڕمان نییە، خۆشی ئـاوا ئـەهلی تـەقواو دینـداری و، پێشـەوای زانستی شەرعی دەرچێت.

لەدایك بون و گەشە کردنی :

ئیمام بوخاری دوای نوێژی هەینی، رۆژی 13 ی شەوالی 194 ی کۆچی، لە بوخارا لەدایك بوە. باوکی هەر لەسەرەتای منداڵی ئەوەوە، کۆچی دوایی کـرد، بـەڵام دایکـی، کـە بـوە سەرپەرشـتیارو پـەروەردەکاری، چـاکی گرتـە خـۆی و چاکیشـی پێگەیانـد، میراتەکـەی بـاوکی، هـەر بـۆ پێگەیانـدنی بوخـاری بـەکار هێنایەوە..

زیتی و وریایی زەمانی منداڵی

هەر لەو کاتەی خرایە حوجرە، خوای پەروەدگار دڵ و هۆشێکی زۆر بەهێزو، بیرێکی تیژی وای پێ بەخشی کە هەر لە تەمەنی دە ساڵیدا زۆر ئاسان بکەوێتە لەبەر کردنی هەزاران حەدیس، کە گەیشتیشە شازدە ساڵی، کتێبەکانی عبداللەی کوڕی موبارەك و، وەکیعی کوڕی جەڕاحی بە لەبەر کردن لەبەر کردبو !! جگە لەو شارەزاییە قوڵەی لە زانستیە شەرعیەکان و زماندا پەیدای کرد، لە ڕاوبۆچونی ئەهلی رەئی و بنەماو بنچینەی مەزهەبەکانیان، زۆر زو سەری دەرچو.. لە لایەکەوە شارەزای بنەماکانی مەزهەبی ئیمام ئەبو حەنیفە بو، کە یەکەمین سەرمەزهەبی ئەهلی سونەتەو بەناوبانگ بوە بەمەدرەسەی کوفە، یان مەدرەسەی رەئی.. لە لایەکی ترەوە شارەزای بنەمای مەزهەبی ئیمام مالیك بو، کە بە مەدرەسەی مەدینەو مەدرەسەی حەدیس ناسرابو..

شێوەو ڕواڵەت و تەقوای

ئیمام بوخاری بەلەباریکەیەکی قەد مام ناوەندی بو، نە درێژ بو، نە کورت، زۆر زاهید بو، کوڵی هێندە بە دنیاوە هەڵ نەگرتبو، زۆریشی لەو سامانە زۆرەی، کە لە باوکی رەحمەتییەوەی بۆی مابۆوە، هەر کردی بە خێر و بەخشییەوە، پیاوێکی کەمخۆر بو، لە سەخاوەت و خێرخوازیدا، کەم وێنە بو.. دەڵێن جاری وا هەبوە، هەر دو گوێز، یان سێ دەنکە چوالە بادەمی دەکردە ژەمێکی خواردنی !!

ئیمام بوخاری دەڵێ: لەو کاتەوەی زانیومە غەیبەت حەرامە، غەیبەتی یەك کەسم نەکردوە.. زو زو دەشی گوت: ئومێدی ئەوەم هەیە، کە لە ڕۆژی قیامەتدا، خوای گەورە لەسەر غەیبەتی هیچ کەس موحاسەبەم ناکات..

بلیمەتی تیرئەندازی

ئیمام بوخاری فێری بەکارهێنانی رم و تیر بو، زۆریشی مەشق لەسەر دەکردن، مەشقەوانەکەی دەڵێت: بوخاری زۆر بە دیققەت مەشقی دەکرد، لە هەمو ماوەی تیرئەندازییەکەیدا، تەنها دو جار نیشانی نەپێکاوە! هەمو مەبەستیشی لەم تیر ئەندازی و مەشقە، بەرگری لە ئیسلام و، جیهاد بو دژی کافران و دوژمنانی خوا.

سەیری ئەو حاڵی بونە لە هەمو لایەنەکانی ئیسلام.. ئەم کەڵەپیاوەی زانست و شەرع، کە هەر دەتوت لە منداڵیەوە، تەنها بۆ فەرمودەوانی خەڵق کراوە، کەچی مەشقی چەکداریشی فەرامۆش نەکردوە چونکە دەیزانی ئامادەباشیی بۆ جیهاد، فەرزە، دەیزانی مادام لە سێ حاڵەتدا جیهاد دەبێتە فەرزی عەین(واتە هەمو کەسێکی موسوڵمانی بالغ و ئاقڵ، دەبێت بەشداریی تێدا بکات) کەوابو، حەتمەن دەبێت هەمو موسوڵمانێك خۆ ئامادە کردن و مەشق کردن، لەسەر بەکارهێنانی چەك و مەشقی سەربازی فێر ببێت.. هەر لەبەر ئەم تێگەیشتنەیەتی، کە دەبینین ئیمام بوخاری، ئەم دوعایەی خستۆتە کتاب الجهادی سەحیحەکەی خۆیەوە !!(اللـهُمَّ إنِّـي أعُـوذُ بِـكَ مِـنْ الْعَجْـزِ والْكَسَـلِ وأعُوذُ بِكَ مِنْ غَلَبَةِ الدَّينِ و قَهْرِ الرِّجَالِ). واتە: خوایە، من پەنا بە جەنابتان دەگرم لە بێ توانایی و لە تەمبەڵی، لە کەڵەکە بونی قەرز لەسەرم و، لە ژێر دەستەیی پیاوانی دەسەڵاتدار.. چونکە دەیزانی هەر یەك لەم چوار کێشە ناوبراوە، دەبنە بەربەستی ڕێی جیهاد کردن..

زانیاری و بیرتیژییەکەی

ئیمام بوخاری یەکێك بو لە نیشانەکانی کارزانی و کارجوانی و گەورەیی خوا، دەڵێن: ئەو کاتەی کە هێشتا منداڵ بو، حەفتا هەزار حەدیسی لەبەر بوە

!!! دەڵێن، کە یەك جار سەیری لاپەڕە کتێبی دەکرد، لەبەری دەکرد! سەیر نییە بۆ کەسێك، کە بڵێ: سەد هەزار حەدیسی سەحیح و، دوسەد هەزار حەدیسی غەیرە سەحیحم لەبەرە... ئەم کتێبەشم(مەبەستی لە سەحیحەکەی خۆیەتی) لە کۆی شەش سەد هەزار حەدیس کۆکردۆتەوە.. چونکە ئیمام بوخاری و مامۆستاکەی، کە ئیمام ئەحمەد بن حەنبەلە و قوتابیەکەی، کە ئیمام موسلیمە، لەگەڵ ئیمام ئەبو زەرعە، تەنها چوار کەسانێکن لە مێژوی ئوممەتی ئیسلامدا، کە یەکی شەش سەد هەزار حەدیسیان زیاتر لەبەر بوە !!

ئیمام بوخاری دەڵێ: جارێك چوم بۆ بەلخ(لە ئەفغانستانی ئەمڕۆیە)، داوایان کرد لە دەرسی هەر زانایەك، کە حەدیسم لێوە وەرگرتوە، حەدیسێکیان بۆ بهێنمەوە، هەر لەو مەجلیسەدا، هەزار حەدیسم لە هەزار مامۆستای خۆم گێڕایەوە...

دەڵێ: جارێك لە کۆڕی دەرسدا بوین، باسی یاوەرو هاوڕێکانی ئەنەسی کوڕی مالیك کرا، هەر ئەو ساتە سێ سەد هاوڕێی کەوتەوە یادم. جا سەیری موعجیزەی خەڵقی خوایی.. ئەمە گەورەیی و کارزانی خوای گەورەیەو، سەرەتای پێگەیاندنی ئەم چیایەی ئوممەتی ئیسلامە !! بڕوانە ئەو بیرتیژیی و زانابیە، ئینجا بگەڕێرەوە سەر تەقواو دینی و سەر بێ هەواو فیزیی، دوای ئەویش سەیری زوهدی دونیاییەکەی کەرەوە !! ئەمانە پێشەوای ئێمەن و، خەڵکانێکیش دەیانەوێت ڕێمان پێ بزر کەن و، بمانخەنە دوای عەلەمانیەکی بیر کول !!

گەشتی زانست و گەڕانی

ئیمام بوخاری لە زۆر گەڕانیدا، لە جوگرافیاناسە گەشتیارەکانی وەکو ئیبنو بەتوتە چوە، ناوچەو شاری گرنگ و مەدرەسە نەماوە بۆی نەچوبێت. خۆی دەڵێ: دوو جار چومەتە شام و میسرو جەزیرە (مەبەستی لە سوریاو عێراق و

توركيا)ی ئەمڕۆیە، كە كەوتونەتە نێوان دیجلەو فوراتەوە) چوار جاریش بۆ بەسرە، شەش ساڵیش لە حیجاز بوم، ناشزانم چەند جار چومەتە كوفەو بەغداد و، لە خزمەت فەرمودەوانانیدا بوم...

خەتیبی بەغدادی‌ رحمه الله دەڵێ: بوخاری بۆ كۆكردنەوەی حەدیس، چۆتە خۆراسان و، هەمو شارەكانی عێراق و حیجازو شام و میسرو، چەندەها جاریش هاتۆتە بەغدا..

ئیمام ئیبنول حەجەری‌ رحمه الله دەڵێ: كە لە مەككە گەڕایەوە، ئیدی ڕوی كردە هەمو ئەو جێگایانەی دەیزانی ئەهلی حەدیسیان لێیە، بۆیە سەفەری كرد بۆ بەڵخ و نەیسابور(ئێستا لە ئێراندایەو عایدی پارێزگای مەشهەدە) ڕەی(شارێكی گەورەو گرنگ بو نزیك تاران، ئاسەوارێكی كەمی ماوە) هەروەها بۆ بەغداو بەسرەو كوفەو مەدینەو واسیت(لە نێوان بەسرەو كوفەدایە) و دیمەشق و عەسقەلان(نزیك غەززەیە لە فەلەستین) هەروەها حیمیێ(لە سوریایە) وهی تریش...

مامۆستاكانی بوخاری

ئیمام بوخاری بە خزمەت هەمو كەڵەپیاوان و، زانا شەرعناسە گەورەكانی زەمانی خۆی گەیشتوەو دەرسی لێ وەرگرتون. ئیمام ئیبنول حەجەر لێیەوە دەگێڕێتەوە، كە گوتویەتی: تەنها ئەو زانایانەی شارەزای حەدیس بون، من حەدیسم لێ وەرگرتون 1080 هەزارو هەشتا فەرمودەوان بون.(هدي الساري - مقدمة صحيح البخاري/ابن حجر ل 479) دەربارەشیان گوتویەتی: حەدیسی هیچ زانایەكم وەرنەگرتوە، ئەگەر باوەڕی وا نەبو بێت كە باوەڕ: گوفتارو كردارە.. هەروەها دەڵێ: هیچ كەس نابێتە زانا، تا لە كەسانی بەرزتر لە خۆی و، لە هی وەكو خۆی و لە هی خوار خۆیەوە فێر نەبێت و، لێیانەوە ریوایەت نەكات.. بۆیە دەبینیت دوای ئەوەی لە شارەكەی خۆی، لە بوخارا زانستی لە

گەورە زانایانی ئەوێ فێر بو، وەکو محمەدی کوڕی سەلام و ئەلمەسنیدی و محمدی کوڕی یوسفی ئەلبەیکەندی... چوە بەلخ بۆ خزمەت مەککی کوڕی ئیبراهیم، ئینجا بۆ خزمەت عەففان لە بەغدادو، لەوێشەوە بۆ خزمەت المقریئ لە مەککەو، پاشان بۆ خزمەت ئەبو عاسم و ئەلئەنساری لە بەسرەو، ئیدی بۆ لای عوبەیداللەی کوڕی موسا لە کوفەو، ابو ئەلومغیرەو ئەلغەریانی لە شام، ئینجا بۆ خزمەت ئادەم لە عەسقەلان و ئەبو ئەلیمان لە حیمس و ئەبو سیهر لە دیمەشق... وە هەروەها...

ئیمام ئیبنوحوجەری عەسقەلانی، مامۆستاکانی ئیمام بوخاری پۆلێن کردون! کردونی بە پێنج پۆل، پاشان باسی هەر پۆلێکیان لە پێشەکی کتێبە بەنرخەکەی خۆیدا (فتح الباري) باس دەکات و، ناوی ناوە(هدي الساري). ئەمە پێگەیشتنی زانایانەو، ئەوەش مەلای ئیتتیحادول عولەمای عەمامە پیسی حکومەتان !! کە هەر هەمویان بە قەرەچەنەغەکانی پەرلەمانیشەوە کۆکەیتەوە، ناگەنە فەقێیەکی سەرەتایی بەردەستی ئیمام بوخاری، کە خۆشیان بە مامۆستای بوخاری دەزانن !!

فەقێکانی ئیمام بوخاری

قوتابیان و فەقێکانی ئیمام بوخاری ئەوەندە زۆرن، لە ژمارە نایەن، بۆیە کەس خۆی هێندە ماندو نەکردوە بگەڕێت، تا هەر هەمویان ناونوس بکات! چونکە یەکێکی وەکو ئەلفەریری دەڵێ: نەوەد هەزار کەس کتێبەکەی ئیمام بوخارییان لە خۆیەوە وەرگرتوە !! (تاریخ بغداد9/2). جاری وا هەبوە بیست هەزار کەس، بۆ وەرگرتنی حەدیس لە دەرسێکیدا دانیشتون !! ئیتر کێ دەیتوانی خۆی بۆ ناونوسی ئەو هەمو خەڵکە تەرخان کات ؟!!

ئەوی، کە حەدیسی زۆری لێوە گێڕابێتەوە: ئیمام موسلیمە(موسلیمی کوڕی ئەلحەجاجی کوڕی موسلیم)، کە ئەویش هەر کتێبی سەحیحی نوسیوە،

هەروەها ئیمام ترمزی(خاوەنی کتێبی(السُنن) ئەبوعیسا محمدی کوڕی عیسای کوڕی سورەو ئیمام ئەننەسائی خاوەنی(السنن) و ئەبو عبدالرحمن ئەحمەدی کوڕی شوعەیب و ئەبو حاتم و ئەبو زەرعەی رازی و ئەبو ئیسحاق ئیبراهیمی کوڕی ئیسحاقی حەربی الامام، و سالْحی کوڕی محمد جەزرە و ئەبوبکری کوڕی خوزەیمەو یەحیای کوڕی محمدی کوڕی ساعید ومحمدی کوڕی عبداللەی مەتین.. هەر یەکێکیش لەم بەڕێزانە بۆ خۆیان ئیمام ترن، چ لە زانستی حەدیس و گێڕانەوەی، چ لە ئەحکامی شەرعدا... کۆتا فەقێی ئیمام بوخاری، ئەلحوسەینی کوڕی ئیسماعیلی ئەلمەحامیلی بوە...

تاقیکردنەوەی بوخاری لە بەغداد

ئیمام بوخاری لەسەرەتای لاوێتیدا ناوبانگی دەرکردبو، کە چو بۆ بەغدا، زانایانی حەدیس لێی کۆ بونەوەو وتیان تاقی دەکەینەوە، سەد حەدیسیان هێناو سەنەد و مەتنەکەیان (پشتاو پشت و دەقەکەیان) گۆڕی، هەمویان تێکەڵ و پێکەڵ کرد، ئینجا بەسەر دە زانادا بە تێکەڵاوی دابەشیان کردن، تا هەر یەکەیان بە جیا لە بوخاری بپرسێت، کات و شوێن دیاری کراو، خەڵکانێکی زۆری ناوچەکانی تری وەکو بەغداد و خۆراسانیش لەوێ بون، ئینجا یەکێ لە زاناکان دەربارەی یەکێك لەو حەدیسانەی لە لای بون لێی پرسی. بوخاری گوتی: حەدیسی وا بەو سەنەد و مەتنە نازانم، ئینجا یەکێکی تریان دەربارەی حەدیسێکی تر لێی پرسی، بەویشی گوت نازانم، ئینجا یەکێکی ترو حەدیسێکی تر، تا هەر سەد حەدیسەکەیان لێ پرسی، لە وەڵامی هەمویاندا هەر دەیگوت: نازانم. زاناکان سەیری یەکتریان دەکردو دەیانوت: وا دیارە کابرا هەستی پێ کردوە! هەندێکیشیان هەر دەیان وت: نازانێت، کە پرسیارەکانیان تەواو کرد، ئیمام بوخاری ڕوی کردە یەکێکیان و گوتی: حەدیسی یەکەم، کە جەنابت لێت پرسیم، سەنەدەکەی لای فلان کەستانە،

سەنەدی فلان حەدیسی جەنابیشت هی حەدیسی ژمارە ئەوەندەی لای ئەویانە، ئاوا بەو شێوەیە هەر سەد دەقی حەدیسەکانی خستەوە سەر هەر سەد سەنەدەکان !! ئامادە بوان چاویان چوە پشتی سەریان و واقیان ورما. زانیان کە ئیمام بوخاری نەك هەر دەگمەنە، بەڵکو بێ وێنەیە.. ئەوجا دانیان بە زانایی و شارەزایی و بیرتیژییەکەی هێنا..

ئیمام ئیبنو حجر دەڵێ: سەیرەکەی هەر ئەوە نییە، کە هەمو سەنەد و مەتنەکانی گەیاندەوە بە یەك، بەڵکو لەوەشدایە، کە هەر لەو کۆڕەدا زانی سەنەدی کام حەدیس لەگەڵ مەتنی حەدیسی لای کامیانە !! ئەمەش هەر جێی سەرسوڕمانە، کە هەر لەو سات و ئانەشدا، هۆشی لەو هەمو گۆڕانکارییە بوە..

کێشەکەی نەیسابورو حەسادەتەکەی الذُهلي

ساڵی 250 ك ئیمام بوخاری رەحمەتی چو بۆ نەیسابور، ئیمام موسلیم دەڵێ: کە ئیمام بوخاری هات بۆ نەیسابور، ئەوەی بۆ ئەو کرا، بۆ هیچ والی، یان زانا، یان کەسایەتییەکی گەورەم نەدیوە بکرێت، هەر هەمو شار چو بون بەرەو پێشوازییەوە، ماوەی دو فەرسەخ بە قۆناغ خەڵکی راوەستا بون بۆ پێشوازی[1].(هدي الساري لا 490). پێش گەیشتنی ئیمام بوخاری، محمدی کوڕی یەحیای دوهلی(الذهلي)، کە لە زانا بەناوبانگەکانی ئەوێ بو، بە خەڵکەکەی وت سبەینێ من دەچمە پێشوازی محمدی کوڕی ئیسماعیل، هەر کەس لەگەڵ من دێت، با خۆی ئامادە بکات، بۆ سبەی، کە چونە سەر ڕێی دیتیان شار رژاوەتە سەر ڕێ! کە گەیشتە ناو شاریش، چوە دیوانی بوخارییەکان، ئیتر شەو

1 هەر فەرسەخێك سێ میل بوە، هەر میلێك چوار هەزار باڵ بوە، هەر باڵێك 24 پەنجە بوە، ئەگەر هەر پەنجەیەك دو سانتیمەتری بۆ حسێب بکرێت، باڵێك دەکاتە 48 سم، میلێکیش دەکاتە 1,920 مەتر، کەوابو یەك فەرسەخ دەکاتە5,760 کلم. کەوابو ماوەی دە کیلۆمەتر خەڵکی بۆ پێشوازی ئیمام بوخاری رەحمەتی وەستابون !!

ڕۆژ کۆڕی هەر جمەی دەهات، لەملاشەوە، کە دوهلی بە خەڵکەکەی وتبو بچنە دەرسی بوخاری، هەستی کرد وا فەقێکانی خۆشی ڕۆیشتون و، کۆڕی دەرسی خۆی چۆڵ بو، ئەمەش ورده ورده دەبوە مایەی حەسادەتی..

ئینجا حەسادەت و غیرەو بەغیلی، زانای تریشی توشی غەیبەت و دوزمانی کرد، تا ڕۆژێك فەقێی یەکێکیان چوە کۆڕی دەرسێکی ئیمام بوخاری و، لێی پرسی: ئەرێ ئەبو عبدالله تۆ ڕات چییە لە مەسەلەی قورئان ؟! ئایا لەفزی قورئان دروست کراوە، یان نا ؟! ئیمام بوخاری وەڵامی نەدایەوە، بەڵام کابرا دوسێ جاری لەسەر یەك پرسییەوە، ئیدی ئیمام گوتی: قورئان فەرمایشتی خوای گەورەیە، دروست کراو نییە، کردەوەی مرۆڤەکان دروست کراوە، تاقیکردنەوەی خەڵکیش بەم پرسیارە بیدعەیە.. بەڵام کابرا کەوتە غەڵبە غەڵب و هاواری کرد: ئەوەتا محمدی کوڕی ئیسماعیلیش هەر دەڵێ: قورئان دروست کراوە!

ئیتر لەو ساتە بە دواوە فیتنەو ئاژاوە دروست بو، چونکە لەو زەمانەدا هەر کەس وای بوتایە، مانای وایە دژی ڕەئی خەلیفە مەئمون دەوەستایەوە، کە مەسەلەکە گەورەتر بو، کەوتە کۆڕی دەسەڵاتدارانی سیاسی و زانایانی حەسود، تا دوهلی(کە وەکو موفتی ڕەسمی دەوڵەت بو) بڕیارێکی دەرکرد و، وتی: قورئان فەرمایشتی خوایەو دروست کراو نییە، بەڵام هەر کەس بڵێت لەفزی قورئان دروست کراوە، ئەوە بیدعەچییەو نابێت کەس قسەو و ڕەفتاری لەگەڵدا بکات، لەبەر ئەوە بڕیارم دا، کە هەر کەسێك بچێتە کۆڕو دەرسی محمدی کوڕی ئسماعیلی بوخاری، تۆمەتباری کەن، هەر کەسێك بچێتە کۆڕو دەرسی ئەو، ئەوە ئەویش لەسەر ڕای ئەوەو، پێویستە قسەی لێ دابڕێت !!

ئیمام ئەبو عبدالله ئەلحاکم دەڵێ: کە دوهلی ئەو بڕیارەیدا، ئیدی کەسانێکی زۆر کەم نەبێت، کەس نەیوێرا بێتە دەرسی ئیمام بوخاری! مەگەر یەکێکی وەکو ئیمام موسلیم وئەحمەدی کوڕی سەلەمە !

محمدی کوڕی نەعیم دەڵێ: ئەو زەمانەی ئەو کێشەیە بۆ ئیمام بوخاری پێش هات، چومە لای و دەربارەی پێناسەی باوەڕم لێ پرسی، گوتی: باوەڕ گوفتارو کردارەو زیادو کەم دەکات، قورئانیش فەرمایشتی خوای پەروەردگارەو دروست کراو نییە، باشترین باوەڕی پێغەمبەریش ﷺ ئەبو بەکری سددیقە، پاشان عومەر، پاشان عوسمان، پاشان عەلی کوڕی ئەبو تالیب. لەسەر ئەم بیروباوەڕە ژیاوم و لەسەر ئەمەش دەمرم و، ان شاء الله لەسەر ئەمەش زیندو دەکرێمەوە. (هدي الساري ل491). بۆیە تا لە ژیانی پیرۆزیدا مابو، هەر سور بو لەسەر دەربڕینی ئەو راو بۆچونەی، تەنانەت لە سەرە مەرگیشیدا. کە خەڵکی لە دەوری بون، ریشی پیرۆزی خۆی گرت و گوتی: (پشت بە خوای خۆم دەبەستم و کارەکان تەسلیم بەو دەکەم، خوا خۆی بینەرە، خوایە گیان، جەنابت دەزانی لە هاتنم بۆ نەیسابور، نە شانازی و، نەخۆبادانم ویستوە بەسەر کەسدا، نە پلەو پایەی ناو خەڵکیشم ویستوە، بەڵام کە نەمویست بچمەوە وڵاتەکەی خۆم، هەر لەبەر حەسادەتی خەڵکی بو، ئەوا لێرەش کەوتمە بەر شاڵاویی، خوایە گیان، جەنابت دەزانیت کە ئەو حەسادەتەی ئەو کابرایە پێم دەبات، هەر لەبەر ئەو خێرەی، کە جەنابت پێت بەخشیوم..(هدي الساري ل 491).

ئیمام ئەلحاکم لە ئەبو عبداللەی ئەلئەخرەمەوە دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: ئیمام موسلیم و ئەحمەدی کوڕی سەلەمە، کۆڕو دەرسی دوهلییان بۆ کۆڕو دەرسی بوخاری واز لێ هێنا، پێی وتن: واللە ناهێڵم کەسێك بچێتە کۆڕی ئەوەوەو بێتەوە کۆڕی من، ناشهێڵم من و ئەو لە شارێکدا نیشتەجێ بین!! کە هەواڵەکەیان دا بە ئیمام بوخاری، خۆی پێچایەوەو نەیسابوری بەرەو بوخارا بەجێ هێشت.

کێشەکەی ئەمیری بوخارا

کە ئیمام بوخاری نەیسابوری جێهێشت و بەرەو بوخارا گەڕایەوە، خەڵکی بوخارا زۆر دڵخۆش بون، لە زۆر چاوەڕوان کردنیاندا چادرو دەواریان لەسەر ڕێی هەڵدا بو !! کە گەیشتە جێ خەڵکەکە، پارەو شیرینییان بەسەردا هەڵ دەدا.. ئیتر بۆ ماوەیەك هەر لەوێ مایەوەو، لە مزگەوتێکی خۆیەوە دەرسی دەوتەوە.

جارێك والی بوخاری، خالیدی کوڕی ئەحمەد داوای لێ کرد، کە بچێتە ماڵی و دەرسی(مێژو) و(حەدیس) بە کوڕەکانی ئەو بڵێت، بەڵام ئەم وا وەڵامی دایەوە، کە من زانستی زەلیل ناکەم و نایبەمە لای کەس، ئەوی پێویستی بە زانستە، دەبێت خۆی بچێت بە شوێنیدا، جگە لەوەش من بۆ خۆشم زانست نابەمە دەرگای دەسەڵاتداران و، زانستیش مافێکی گشتییەو تایبەت ناکرێت بە کەسەوە. ئەوجا بە کابرای قاسیدی والیشی وت: ئەگەر ئەو پێویستی بە زانستی شەرعییە، با بێتە ئێرە بۆ مزگەوت بۆ لام، یان با بێتە ماڵەوە، ئەگەر جەنابی والی ئەمەشی پێ ناخۆشە، با فەرمانێك دەرکات و کۆڕو دەرسم لێ مەنع کات..تا بۆ منیش ببێتە بەهانەو هەنجەتی قیامەتم. چونکە من زانست ناشارمەوەو هەر دەیڵێمەوە، ئیدی ئەمە بوە سەرەتای زویر بون و ناخۆشی نێوان ئەو والی بوخاری. ئینجا خالیدی والی، کابرایەکی بۆ دەردەسەری کردە بەرپرس، کە ناوی ئەلحەربی کوڕی ئەبولوەرقاو بو، زۆر بێ ئینسافانە کەوتنە زمان لێدان و تۆمەتبار کردنی بە تاوان و فیتنەی وەکو، دروست کردنی قورئان و بەرهەڵستی کردنی دەسەڵاتی سیاسی !! تا گەیشتە ئەوەی والی، فەرمانی نەفی کردنی ئیمام بوخاری دەرکرد..

کە ئیمام بوخاری گەێنرایە قەراغ شار بۆ دەرکردنی، ڕوی کردە ئاسمان و ئاوا پاڕایەوە: خوایە گیان، ئەو شتەی نیشان دەرەوە، کە لە کێشەی مندا مەبەستیان بو، خوایە لە خۆیان و ماڵ و منداڵیان دەرهێنەرەوە)... مانگێکی نەبرد خالیدی والی فەرمانی دەرکردن و،زەلیل کردنی بۆ دەرچو، نەك هەر لە

والێتی لایان برد، بەلگوسواری ماکەرێکیشیان کردو بە شاردا بە چاوشۆڕی گێڕایان!ئەلحەربیش خۆی و ماڵ و منداڵی توشی بەلاو موسیبەتێکی وا بو، کە هەر باس ناکرێت !!(هدي الساري لا 493).

کۆچی دوایی کردنی

ئیمام بوخاری چوە لای خزمەکانی لە گوندی خەرتەنگی لای سەمەرقەند(لە ئۆزبەگستانەو، ئێستا بە خەرتەنگ دەڵێن خواجا ئاباد) لەوێ بۆ ماوەیەکی کەم مایەوە، نەخۆش کەوت، بۆیە خەڵکی سەمەرقەند بە تکاو رجاوە ناردیان بە شوێنیدا، کە تەشریف بهێنێتە شارەکەی ئەوان، ئەویش ڕازی بو، ئەسپێکیان بۆ زین کرد و عەمامەکەی لەسەر کردو خوففەکانی لە پێ کرد، کە نزیکی بیست سی هەنگاوێك بەروە ئەسپەکە ڕۆیشت، تا سواری بێت، بەلام هەستی بە داهێزران و نەساغی کرد، گوتی: لێ گەڕێن با دانیشم، با راکشێم، کە راکشا کەوتە پاڕانەوەو دوعا کردن، ئەوەندەی ئارەق کردەوە، کە خەلکی سەریان سوڕما، ساتە وەختێکی کەمی نەبرد گیانی سپارد، بەلام تا خستیشیانە ناو کفنەکەیەوە، هەر ئارەقی دەردەدا !!

ئەوانەی نزیکی بون، گێڕایانەوە، کە ئەو شەوەی بۆ سبەی بەتەما بو بچێت بۆ سەمەرقەند، زۆری ئەم دوعایە دوبارە دەکردەوە: (اللهُمَّ قَدْ ضَاقَتْ بِيَ الارضُ بِمَا رَحُبَتْ، فَاقْبِضْنِي اليكَ) واتە: خوایە ئەم سەرزەمینە بەرفراوانەم لێ تەسك بۆتەوە، خوایە بمبەرەوە بۆ خزمەت خۆت !!

ئاوا ـ هەزاران لە شەوی شەممە، دوای نوێژی عیشا، کە شەوی جەژنی رەمەزانی ساڵی 256 ی کۆچی بو، گیانی پاکی بەرەو عەرشی خوای پەروەردگار بەرز بۆوە و، لە تەمەنی 62 ساڵیدا کۆچی دوایی کرد....

بەرهەمەکانی

قەستەلانی رەحمەتی لە(مقدمة) کەیدا دەڵێ: ئەمما کتێبەکانی، ئەوەندە زۆرو بە نرخ و بە ناوبانگ دەرچون، گەیشتونەتە ئەو کات و شوێنەی هەتاوی گەیشتۆتێ، یان دەیگاتێ و ئەو کات و شوێنەش، کە دەورانی زەمانەی بەسەردا دێت! کەسیش ناتوانێت نکوڵی لە فەزڵ و گەورەیی ئەم زاتە پاکە بکات، مەگەر ئەو کەسەی شەیتان گەمە بە ئاقڵی کردبێت، ئەمانەی خوارەوە لە بەناوبانگترین کتێبی ئیمام بوخارین:

1ـ الجامع الصحيح. 2ـ الادب المفرد 3ـ رفع اليدين في الصلاة. 4ـ القراءة خلف الامام. 5ـ بر الوالدين. 6ـ التاريخ الكبير.

7ـ التاريخ الاوسط. 8 ـ التاريخ الصغير. 9ـ خلق افعال العباد 10ـ الضعفاء. 11ـ المسند الكبير.12ـ التفسير الكبير.

13ـ الاشربة. 14ـ الهبة. 15ـ اسامي الصحابة. 16ـ الوحدان.17ـ المبسوط.18ـ العلل.

19ـ الكنى.20ـ الفوائد.21ـ قضايا الصحابة

سەحیحی بوخاری لە چەند دێڕێکدا:

- ناوی کتێبەکە: (الجامعُ المسندُ الصَحيحُ المختصَرُ من أمور رسولِ الله – صلى الله عليه وسلم – وسُننِهِ وأيّامِهِ)، بەڵام هەر بە سەحیحی بوخاری بەناوبانگە.

- پلەی: زانایان گوتویانە: سەحیحی بوخاری، یەکەمین کتێبی حەدیسی سەحیحە، کە تایبەت بە حەدیس نوسرابێت. (علوم الحديث/ ابن الصلاح لا 14). هەروەها لەسەر ئەوە کۆکن، کە راستترین کتێب نوسرا بێت، سەحیحی بوخاری و سەحیحی موسلیمن. گوتوشیانە، کە سەحیحەکەی بوخاری لەوەی موسلیم راستتر و بەسودترە. ئیمام ئیبنو تەیمییە دەڵێ: لە ژێر شینایی ئەم ئاسمانەدا، دوای قورئانی پیرۆز - کتێبێکی تری ڕاست وەك سەحیحی بوخاری و موسلیم نییە.(مجموع الفتاوى / 74/18) ئیمام نەسائیش دەربارەی دەیگوت: لەم کتێبانەدا لە سەحیحی بوخاری چاکتری تێدا نییە.

- هۆی دانانی کتێبەکەی: ئیمام بوخاری دەڵێ: لە خزمەتی ئیسحاقی کوڕی راهەوەیدا دانیشتبوم، گوتی: خۆزگە یەکێکتان کورتەیەکی حەدیسی سەحیحی پێغەمبەری ﷺ بۆ کۆدەکردینەوە، منیش هەر ئەو ساتە ئەوە لە دڵم چەسپی، کە بکەومە کۆکردنەوەی حەدیسی سەحیح..

- ماوەی دانانی کتێبەکە: ئیمام بوخاری دەڵێ: ئەو کتێبی (سەحیح)ەم بە شازدە ساڵ داناوە، لە کۆی 600,000 شەش سەد هەزار حەدیس هەڵم بژاردوە، کە ئیدی کردومەتە هەنجەتی نێوان خۆم و خوای گەورە... ئەوی سەحیحیش نەبو بێت تۆمارم نەکردوە، زۆر حەدیسی سەحیحیش هەیە، هەر لێی گەڕاوم و تۆمارم نەکردوە، وتومە نەبادا کتێبەکە زۆر ئەستور ببێت. ئەلفاریەری(کە فەقێی ئیمام بوخارییە) دەفەرموێ: ئیمام دەڵێ: هیچ

حەدیسێکم لەم کتێبەمدا تۆمار نەکردوە تا غوسلێکم دەرنەکرد، بێت و، دو رکات نوێژم نەکردبێت.

ـ شوێنی دانانی کتێبەکە: ئیمام بوخاری دەڵێ: پێنج ساڵ لە بەسرە مامەوە کتێبەکانیشم پێ بو، هەر ساڵەو حەجێکم دەکرد، ئینجا لە مەککەوە دەگەڕامەوە بۆ بەسرە، بۆیە ئومێدەوارم خوای گەورە، بە لوتفی خۆی بەرەکەتی خۆی بۆ موسوڵمانان بخاتە کتێبەکانمەوەو بە سودیان کات..(تأريخ بغداد 9/2). مەبەستی لەوەیە، کە چۆتە مەککەو لەوێ حەدیسەکانی دوای هەر غوسڵ و دوو رکات نوێژ تۆمار کردوە! بۆیە لە جێیەکی تردا دەڵێ: کتێبی الجامعەکەم(سەحیحەکەی) لە مزگەوتی حەرام(لە کەعبە) نوسیوەتەوە، هیچ حەدیسێکیشم تۆمار نەکردوە، تا لە راستییەکەی دڵنیا نەبوبم و، تا دو رکات نوێژم نەکردبێت و، دوعای ئیستیخارەم بۆ نەکردبێت...

زانایان لەسەر ئەو ڕایەن، کە ئیمام بوخاری، ماوەی شازدە ساڵ حەدیسی کۆکردەوەو لەبەری کردن، بەڵام بۆ تۆمار کردنیان، ئاوا چۆتە حەرەمی کەعبە، بەو هیوایەی ـ وەکو خۆی گوتویەتی ـ خوای گەورە زیاتر بەفەڕی کات..

جا سەیری ئەم لەخوا ترسان و خۆتەسلیم کردنە بە قەدەری خواو، دیقەت لەم حەوسەڵەو سەبرە بگرەو، بزانە چ پارەکی سەرف کردوە لەم هەمو ڕێ و بان و هاتوچۆیەیدا.. سەیری ئەم تەسلیم کردنە بە خوای خاوەن دەسەڵات ؟! بۆ تۆمار کردنی هەر حەدیسێك غوسڵێك و و دو رکات نوێژ ؟! بۆ تۆمار کردنەکەش لە هەر کوێیەك بو بێت، هاتۆتەوە کەعبەی پیرۆزو لەوێ تۆماری کردوە !! ئێستاش هەزاران مەلا هەیە کتێبەکەی نەدیوەو ئیمامشە !! یان ئەفەندی وا هەیە لە ئەزهەر، حەدیسێکی بوخاری توێژیوەتەوەو، دکتۆرای لەسەر وەرگرتوەو بوە بە پرۆفیسۆری زانکۆی ئیسلامی !!

ناوەڕۆکی سەحیحی بوخاری

کتێبی سەحیحی بوخاری بە لای ئەهلی سوننەت و جەماعەتەوە، ڕاسترین کتێبە، کە مرۆڤ نوسیبێتی، گرنگترین و سەرەکیترین مەرجەعی حەدیسە، بۆیە پێویستە هەمو موسوڵمانێك، زانیارییەکی گشتی دەربارەی بزانێت..

شێخ تەقیوددینی کوڕی سەلاح، کە بە(ئیبنوسسەلاح بەناوبانگە) دەڵێ: ژمارەی حەدیسەکانی بوخاری، بەوانەشەوە، کە دوبارە بونەتەوە(7275 حەوت هەزارو دو سەدو حەفتاو پێنج) حەدیسە، بێ ئەوانەی، کە دوبارە بونەتەوە(4000 چوار هەزار) حەدیسە.. ئیمام نەوەویش لە موختەسەرەکەیدا هەر وای گوتوە.[1] بەڵام حافز ئیبنو حەجەری عەسقەلانی لە پێشەکی فتح الباريدا، کەراڤەی بوخارییە دەڵێ: (دەقی حەدیسە ئەسڵەکان بێ دوبارە کردنەوەیان(2602 دو هەزارو شەش سەدو دوو) حەدیسە، ئەوانەی، کە هەڵپەسێرراون و مەرفوعن ـ کە پێیان دەوترێت معلق[2] ـ 159 سەدو پەنجاو نۆ) حەدیسن... بە هەردو کۆمەڵەکە دەبنە(2761 دو هەزارو حەوت سەدو شەست و یەك) حەدیس[3]...

بەڵام بە هەمو ئەوەی، کە لەو کتێبەیدا گێڕاوێتیەوە، ئەوەی، کە سەحیحە، یان ئەوەی، کە موعەللەقە، یان مەرفوعە(9082 نۆ هەزارو هەشتاو دوو) حەدیسە، ئەمە جگە لەوانەی، کە گەیاندوێتییە سەر قسەی یاوەران، یان تابعین و تێیدا وەستاوە...

---

1 بروانە: السيوطي: تدريب الراوي ب1 / 102..

2 ئەوانەن کە ئیمام بوخاری لە ناونیشانی هەندێك بابی کتێبەکەیدا نوسیبونی بەو هیوایەی خۆی زیاتر لێیان بکۆڵێتەوە، بەڵام کۆچی دوایی کردو ئەو کارەی بۆ ئەنجام نەدرا..

3 هدي الساري لا 465.

مەرجەکانی ئیمام بوخاری

ئیمام بوخاری لە کتێبەکانیدا، مەرجەکانی خۆی بۆ کۆکردنەوەی حەدیس تۆمار نەکردوە، بەڵام فەرمودەوانان ئەوەیان هەر لە بەرنامەو دەستوری ئیمام بوخاری خۆیەوە وەرگرتوەو نوسیویانەتەوە، جگە لەوەی خودی ناوی کتێبەکەی خۆی ڕێسایەکە، کە ناوی ناوە(الجامعُ الصحيحُ المسندُ المختصرُ من امور رسول الله وسُنَنه وأيامه). چونکە:

ـ الجامع: واتە کۆکراوەی ئەحکام و چاکەکان(الفضائل) و ئاداب و، سیفەتەکانی خواویستی، کە پێیان دەوترێت:(الرقائق).

ـ الصحيح: واتە تەنها ئەوانەی تێدایە کە حوکمی سەحیحی داون.

ـ المسند: واتە تەنها ئەو حەدیسانەی تێدا نوسیون، کە سەنەدەکانیان بێ پسان گەیشتۆتەوە بە پێغەمبەرﷺ و، سونەتێکی جەنابیان باس دەکەن: چ فەرمایشتێکی بێت، یان کردارێکی، یان بڕیاردانێکی، یان سیفەتێکی جەسەیی، یان سیفەتێکی ڕەوشتی بێت.

لەم پێناسەوەیە، کە زانایان گوتویانە: بوخاری دو مەرجی بۆ حەدیس داناوە: یەکەمیان هاوچەرخی، دوەمیان دیدارو دیتن. بەڵام ئیمام موسلیم هەر هاوچەرخییەکەی بە مەرج داناوە.

سەحیحی بوخاری هەمو حەدیسێکی تێدا نییە

بێگومان سەحیحەکەی ئیمام بوخاری، هەمو حەدیسێکی پێغەمبەریﷺ لە خۆ نەگرتوەو خۆشی وای نەوتوە، چونکە خۆی، کە گوتویەتی، سەد هەزار حەدیسی سەحیح و دوسەد هەزار حەدیسی غەیرە سەحیحم لەبەرە. ئەوەی لەسەرەوەش باسمان کرد بە هەمو راجوێیی زانایانیشەوە، ئاگاتە دەیەکی ئەو

حەدیسە سەحیحانەی لەبەری بون.. بە تایبەتی کە ئەوە دەزانین: ئیمام بوخاری هەر حەدیسێك، هەردو مەرجەکەی خۆی بەسەردا نەچەسپی بێت، تۆماری نەدەکرد، هەروەها خۆشی دەڵێ: هەر ئەوەندەم حەدیس تۆمار کرد، حەدیسی تری دورو درێژ زۆر بو، کە لەبەر قەبارەی کتێبەکە تۆمارم نەکردون..

مەرجەکانی سەحیحی بوخاری

ئەگەر ئەوە لەبەرچاو بگرین، کە لە زەمانی ئیمام بوخاری خۆیدا، نەوەد هەزار کەس حەدیسی لێ وەرگرتوەو، جاری وا هەبوە بیست هەزار کەس لە یەك دەرسیدا دانیشتوە! ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە حەتمەن زانایان بایەخێکی زۆریان بە مەرج و شێوازی کۆکردنەوەو کتێبەکانی داوە، بە تایبەتی سەحیحەکەی، بۆیە دەیان بگرە سەدان کتێب دەبینین، کە هەیانە لەسەر ئەحکامەکانی حەدیسی بوخاری نوسراون، هەیانە لەسەر پیاوانی سەنەدەکانیان، یان لەسەر حەدیسە موعەللەقەکانی، یان لەسەر راڤە کردنی وشە گرانەکانی، یان مەسەلەکانی ئیعراب و رێزمانەوانی.. تەنانەت هەر حاجی خەلیفەی خاوەن کتێبی(کشف الظنون) دەڵێ، لە هەشتا شەرحیم زیاتر دیوە، ئەمە جگە لەو کتێبانەی لە دوای زەمانی ئەو نوسراون، کە لە هەندێك سەرچاوەدا هاتوە، کە تەنها شەرحی سەحیحەکەی 131 سەدو سی و یەك شەرحە[1]، دیسان ئەمەش جگە لە دەیان نامەی ماستەرو دکتۆرا هەیە، کە لەسەر ئیمام بوخاری و سەحیحەکەی نوسراون!

---

1 ابو عبيدة ، تراجم اصحاب الكتب الستة ـ بڵاوکراوەی بەشی مەعنەوی لە سەرکردایەتی گشتی سوپای دەوڵەتی ئیماراتی عەرەبی/ چاپخانەی سەربازی چاپی یەکەم 1991.

هەندێك شەرحی بەناوبانگی سەحیحی بوخاری

1ـ فتح الباري بشرح صحيح البخاري / شيخ الاسلام امام الحفاظ احمد بن علي بن محمد بن محمد بن علي بن محمود بن احمد بن احمد الكناني العسقلاني المصري الشافعي[1]: ئەمەیان بە ناوبانگترین و گرنگترین شەرحە، لە هەموان زیاتر بەسودترە، شەرحەکەی 13 سێزدە بەرگەو، پێشەکییەکەشی بەرگێکی گەورەیەو لەسەر ڕێساو زانیارییەکانی فەرمودە(علوم الحديث)ە ، ئیمام ئیبنو حەجەر خۆی ناوی ناوە(هدي الساري لمقدمة فتح الباري). ئیمام ئیبنو حەجەر دەفەرموێ: ڕاڤە کردنی حەدیسەکانی سەحیحی بوخاری، ماوەی بیست و پێنج ساڵی ویست، لە ساڵی 817 ەوە خەریکی بوم تا ساڵی 842 !! بۆیە، کە لە شەرحەکەی بوەوە، دەعوەتێکی زۆر گەورەی بۆ هەمو خەڵکی کرد، دەڵێن کەس نەمابو لەو شارە بانگ نەکرا بێت!

2ـ عمدة القاري في شرح البخاري / الشيخ العلامة بدرالدين محمود بن احمد العيني الحنفي، ئەمیش ماوەی دە ساڵی پێچو، تا لە شەرحەکەی بوەوە.. حاجی خەلیفە خاوەنی(كشف الظنون) دەڵێ: لە زۆر شوێندا بدرالدين العينی لە شەرحەکەی ئیبنو حەجەری وەرگرتوە، جاری وا هەیە بە لاپەڕە لێی وەرگرتوە، چ بە ڕاستەوخۆ، چ بە لاوەکی لە ڕێی البرهانی کوڕی الخضرەوە لە کتێبی(المصنف)ەکەیەوە...

3ـ ارشاد الساري الى شرح صحيح البخاري / الشيخ شهاب الدين احمد بن محمد الخطيب القسطلاني القاهري الشافعي، لە ڕاستیدا ئەمیان پوختەیەکی

---

1 لە 13 شەعبانی 773 ی کۆچیدا لە میسر لەدایك بومو لە 18 ی ذي الحجة ی 852 ك کۆچی دوایی کردومو لە قاهیرە نێژراوە..

ئەو دو شەرحەی پێشوە(الفتح و العمدة) هەر بە ناوی نوسەرەکەیەوە زیاتر بەناوبانگ بوە، هەر دەوترێت: شەرحی قەستەلانی..

4. الكواكب المدراري في شرح صحيح البخاري / العلامة شمس الدين محمد بن يوسف بن علي بن سعيد الكرماني، کە هەر بە شەرحی کرمانی بەناوبانگە، ئەمیش زۆری لە راڤەکانی فەتح و عومدە وەرگرتوە. جگە لەوەی ئیعتیمادی زۆری کردۆتە سەر سێ شەرحی تر: شرح الخطابي الشافعي[1]، شرح ابن بطال المالكي[2]، شرح مغلطاي الحنفر[3]، کرمانی ساڵی 786 ك کۆچی دوایی کردوە..

5. شەرحی ئیمام نەوەوی(الامام ابن زكريا محيي الدين النوي الشافعي)، کە ساڵی 676 ك کۆچی دوایی کردوە، تا کۆتایی(كتاب الايمان) ی لێ شەرح کردوە، چونکە پێش تەواو کردنی هەمو شەرحەکەی، کۆچی دوایی کردوە، رەحمەتی خوای لێ بێت..

6. شەرحی ئیمام ئەبو سولەیمان الخطابي(بڕوانە پەراوێزی ژمارە 6 لە خوارەوە)، کە ناوی ناوە(اعلام السنن). یەك بەرگە..

7 ـ شەرحی ئیمام ئەبول حەسەن عەلی کوڕی خەلەف، کە بە ابن بطال المغربي المالكي بەناوبانگە(پەراوێزی خوارەوە ژمارە 7).

8 ـ شەرحی ئیمام ناصرالدين عەلی کوڕی محمد المنير، کە دە بەرگە.

---

1 ناوی محمدی کوڕی محمدی ئەلبوستی یە، شەرعناس و فەرمودەوانێکی بەناوبانگە، خەڵکی شاری(بوست)ە، ساڵی 319 ك لەدایك بوە لە کتێبەکانی(معالم السنن) و(شرح البخاری)، ساڵی 388 ك کۆچی دوایی کردوە..

2 ناوی عەلی کوڕی خەلەفی کوڕی عبداللكی کوڕی بطالە، زانایەکی گەورەی حەدیسە، خەڵکی قورتوبە بوە، ساڵی 449 ك کۆچی دوایی کردوە..

3 ناوی موغەڵتای کوڕی قولەییبحە، ساڵی 698 ك لەدایبوەو ساڵی 762 ك کۆچی دوایی کردوە.. زانایەکی گەورەی حەدیس و مێژونوس و شارەزای زانستی نەسەب زانییە، ئەسڵی تورکەو، کتێبی زۆری نوسیوە.

9 ـ شەرحی ئیبنوتتین(الامام عبدالواحد بن التین) لە سەدەی نۆیەمدا یەکێك بوە، لە کتێبە بەربلاوەکان، بۆیە ئیمام ئیبنو حەجەریش بۆ(فتح الباری) ەکەی خۆی، لێوەی وەرگرتوە..

10 ـ شەرحی تەلویح(التلویح / للامام علاء الدین مغلطای بن قلیبج المصري الحنفي)، کە ساڵی 972 ك کۆچی دوایی کردوە.. کتێبێکی گەورەیە.

11 ـ شەرحی سیوتی(الحافظ جلال الدین السیوطي)، کە ساڵی 911 ك کۆچی دوایی کردوە، راڤەیەکی جوان و ئاسانە، نوسەر ناوی ناوە(التوشیح علی الجامع الصحیح)، عەللامە السید عەلی کوڕی سولەیمانی مالیکی دەمەنتی کورتی کردۆتەوەو، ناوی ناوە(روح التوشیح).

12 ـ شەرحی شێخی نەدوی: شێخ ئەبول حەسەن التەدوی موفتی ساڵی 1138 ك کۆچی دوایی کردوە.

13 ـ التجرید الصحیح لاحادیث الجامع الصحیح/ الشیخ الامام زین الدین ابو العباس احمد بن احمد بن عبداللطیف الشرجي الزبیدي، کە ساڵی 893 ك کۆچی دوایی کردوە، ئەم ئەو حەدیسانەی لابردوە، کە دوبارە بونەتەوە، هەروەها معلەقەکان وناوی بابەکانیش، هەر ناوی (کتاب) ەکانی هێشتۆتەوە..

14 ـ تیسیر القارئ/ الشیخ العلامة نور الحق الدهلوي،(بە فارسییە) کە ساڵی 1073 ك کۆچی دوایی کردوە.

15 ـ ئەو پەراوێزانەی زانای گەورە ئەحمەد عەلی سەهارەنفوری نوسیونی، کە ساڵی 1297 ك کۆچی دوایی کردوە..

16 ـ فیض الباري: دەرس وتنەوەکانی زانای فەرمودەوان، السید محمد ئەنوەری کەشمیرییە، کە ساڵی 1352 ك کۆچی دوایی کردوە.

17 ـ لامع الدراري على جامع البخاري / المحدث الكبير محمد زكريا الكاندهلوي السهارنفوري..

18 ـ شەرحەكەی مامۆستا مەلا عوسمانی كوڕی عبدالعزیز ـ رحمه الله ـ بە كوردی، كە بە داخەوە تەواوی نەكردوە.

ئەمە بەشێك بو لە مێژوی پڕ سەروەریی پێشەوای فەرمودەوانان و، زانایانی شەرعناسی ئوممەتی موسوڵمان، ئیمام بوخاری رەحمەتی خوای لێ بێت.. كاتێك موسوڵمان دەزانێت، كە لە مێژوی ئەم ئوممەتەدا، ژیانی نیو ملیۆن و سێزدە هەزار زانای ئاوا نوسراوەتەوە ئینجا دەزانێت چۆن ئەم دینە بەو پاكی و بڵندیەوە ماوە، كە مێژوی ژیانی ئەو كەڵەپیاوانەی ئیسلام دەزانێت، ئینجا بۆی دەردەكەوێت، كە بە هۆی ئەم كۆڵەكانەوە، بوە كە ئەم ئوممەتە موسوڵمانە توانیوێتی بۆ ماوەی هەزار ساڵ، نیوەی سەرزەمین بەم شەریعەتە پاكەیەوە حوكم كات، ئێستاش، كە ئیسلامیان، هەوڵی جیددیان لە كاردایە بۆ هێنانەوەی سایەی ئەو حوكمە شكۆمەندە، دوژمنان زیاتر هەست بە دژواری بانگەوازەكەیان دەكەن لەسەر بەرژەوەندی دزی و گزییان، بۆیە بە هەمو توانایەكی نێو دەوڵەتیەوە، رێ لە هاتنەوەی ئیسلام(وەكو عەقیدەو عیبادەت و شەریعەت) پاشان(وەكو ئوممەت و بانگەواز و خیلافەت) دەگرن.. بۆیە ئەركی سەرشانی موسوڵمانانە، كە زیاتر لە دینەكە تێبگەنەوەو ئیقتیدا بە پشودرێژیی ئەو زانا بەرزانەیان بكەنەوەو، لەسەر رەویەی موبارەكی ئەوان برۆن، تا خوای میهرەبانیش بە لوتفی خۆی لەم قۆناغی ئیستیزعافە دەرمان كات، و بەرەو قۆناغەكانی تەمكینمان ببات...

ئیمام موسلیم(رحمەتی خوای لێ بێت)

(204 ـ 259 ك)

ناو و ڕەچەڵەكی

ئیمام موسلیم، حافزی[1] گەورەو حوججەتی ئیسلام: ئەبول حوسەین موسلیمی كوڕی ئەلحەججاجی كوڕی موسلیمی كوڕی كەرشان ئەلقوشەیری ئەننەیسابوری.. لە هۆزی بەنی قوشەیرە، كە عەرەبن، بەڵام خۆی لە نەیسابور نیشتەجێ بوە، كە ئێستا بە نیشابور دەناسرێت لە ئۆزبەكستان.. ئەمە نەیشابوری ئێران نیە، كە نزیكی مەشهەدە.. كەوابو ئیمام موسلیم ئەسڵی عەرەبە..

لە دایكبون و گەشەی

كۆڕای نوسەرانی سیرەو مێژونوسان لەسەر ئەوەن، كە ئیمام موسلیم لە دوای ساڵی 200ی كۆچی لەدایكبوە، بەڵام لە ساڵەكەیدا رایان جیاوازە، هەندێك وەكو لە كتێبەكانی (تهذیب التهذیب 127/10) و(تذكرة الحفاظ 588/2) دا هاتوە، دەڵێن ساڵی 204 ی كۆچیە(819 زاینی) لەدایكبوە، بەڵام

1 مەبەست لەوە نیە كە چاوی كوێر بوبێت، وەكو ئێستا لە كوردەواریدا یەكێك كوێر بێت، پێی دەڵێن حافز!! چونكە بە داخەوە لە ناو كوردا هەر ئەو كەسانەی چاویان كوێر بوە قورئانیان لەبەر كردوە!! بۆیە وای لێ هاتوە، كە حافز یەعنی كوێرو، كوێریش یەعنی حافز !! لە فەرمودەوانیدا بە زانایەك وتراوە حافز، كە چەندین هەزار حەدیسی لەبەر بوبێت، زانایان هەندێكیان فەرمویانە لانی كەم دەبێت دە هەزار حەدیس بە سەنەدو دەق زانینەوە(درایە وروایە) لەبەر بێت، ئینجا پێی دەوترێت حافز، هەندێكی تر گوتویانە دەبێت سێ سەد هەزار حەدیسی لەبەر بێت ئینجا شایانی ئەوەی پێی بوترێت حافز !!!(تذكرة الحفاظ وتبصرة الایقاظ/ نوسینی یوسف عبدالهادي 909 ك)..

هەنـدێكی تریـان وەكـو ئیبنـو خەلـەكان لـە كتـێبی(وفیـات الاعیـان 195/5) ەكەیـدا دەڵـێ: سـاڵی 206ك / 821 ز) لـەدایكبوە.. راسـتریان (واللـه اعلـم) ئەمەی ئیبنو خەلەكانە، چونكە ئیبنو سەلاحی گەورەش، كە لـە كتـێبی(علماء الامصار) ی ئیمام ئەلحاكم ئـەبو عبدالله كوڕی ئەلبـەیعی حافزی نیسابورەوە نەقڵ دەكات، كە باسی ئیمام موسلیم دەكات دەڵێ: حاكم نزیكی زەمـانی ئیمام موسلیم بو..(ئەلحاكم لە 321 ـ 405 ك) دا ژیاوە..

ئیمـام حـافزی زەهـەبی دەڵـێ: بـۆ یەكـەمین جـار، كـە موسـلیم گـوێی لـە حەدیس گـرت، سـاڵی 218 ك بـو..(تـذكرة الحفـاظ 588/2)... كـەوابو ئیمـام موسلیم لە تەمەنی دوازدە ساڵیدا كەوتۆتە لەبەر كردنی حەدیس... ئاشكراشە، كە پێشـتر قورئـانی لەبـەر كـردوە، چـونكە عادەتی هـەمو میللـەتی ئیسلام، لـە هەمو شوێنێك وابو، كە یەكەمین دەست پێكردنی قوتابی، دەبو قورئانی پـیرۆز لەبەر بكات..

زانستی و كاسبی

باوكی ئیمـام موسـلیم پیاوماقوڵێكی دینـدار بـو، خـاوەن سـامان و دیوەخـان بو(تهذیب التهذیب 127/10). ئیمام موسلیمیش لە نازو نیعمـەت و لـە ژێـر سەرپەرشتیارێتیەكی بەرپرسانەدا گەورە دەبو.. بۆیە هەر لـە سـەرەتاوە نرایـە بەر خوێندن و مامۆستای بۆ دەگیرا.. لەگەڵ ئەوەشدا باوكی رەحمـەتیی، فێـری ئـەوەی كردبـو، كـە لەشـی بـۆ كاسـبی رام بێنێـت، بۆیـە كردبوشـی بـە شـاگردی بازرگانی كوتاڵ فرۆشی تـا بـوە بـەززاز(تهـذیب التهـذیب 127/10). دواتـریش بـوە یـەكێك لـە فرۆشـیارانی كوتـاڵ و پۆشـاك بـە جوملـە، تـا بۆتـە یـەكێك لـە دەوڵەمەندەكانی نـەیسابور(شذرات الذهب 145/2) ..

كـەوابو ئیمـام موسـلیم سـەرەتای ژیـانی بـە زانسـت و سـامان و پیاوماقوڵی دەست پێكردوە، ئاسان رێی ئەوەی بۆ كراوەتەوە، كە بۆ زانست وەرگـرتن خـۆی

ساغ کاتەوەو، لە مەسروفاتی خوێندنی وەکو کتێب کرین و سەفەری لای زانایان، لە شاری جیاوازو دور، بێ خەم بێت...

سیماو هەیئەتی

ئیمام موسلیم بالأبەرز بوە، سپی پێست و ریشی پڕ بوە، لکێکی عەمامەکەی هەمیشە بە نێوانی شانەکانیدا شۆڕ دەکردەوە...

سەردەم و ولاتی

ئیمام موسلیم لە چەرخی سێیەمی کۆچیدا ژیا، کە یەکێکە لە چاکترین چەرخی زێرینی ئیسلامەتی، سەردەمێکە، کە پێغەمبەری نازدارﷺ وەکو عیمرانی کوری حەسین دەگێڕێتەوە دەربارەی فەرمویەتی: (خيرُ الناسِ قَرْني، ثُمَّ الذينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الذينَ يَلُونَهُمْ) بوخاری 190/5، موسلیم 2535. واتە: باشترین کەس ئەوانەی سەردەمی منن، پاشان ئەوانەی دوای ئەوان دێن، ئینجا ئەوانەی تر، کە لەدوای ئەوان دێت.. ئەو چەرخە سەردەمی گەشانەوەی زانستی شەرعی بو، زانیاریە ئیسلامیەکانیانی تێدا تۆمار دەکرا، رێسایان بۆ دادەرێژرا، سەدان کەڵەپیاوی ئەم ئیسلامەی تێدا هاتە بەرهەم و، زانای گەورەو بەناوبانگ، بونە ئەستێرەی رێنیشاندانی ئوممەت.. چونکە سیستمی خیلافەت باڵی دادو رەحمەت و ئەمانی بەسەر هەمو ولاتی موسوڵماناندا کێشابو، دەسەڵاتی سیاسی دامەزراو دادگاکان سەربەخۆو، بە یاساو رێسای رۆشنی مەزهەبەکان حوکم دەکران، بەرەکانی سەر سنور پڕ لە موجاهیدو، کۆمەڵگە مەدەنیەکەش لە مزگەوت و بازاڕدا زانایانی ئوممەت ئاراستەیان دەکرد..

ئەو چەرخە سەردەمی یەحیای کوڕی موعین و، عەلی کوڕی مەدینی و، ئیسحاقی کوڕی راهۆیەو، ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەل و، بوخاری و، ئیبنو ماجەو، ترمزی، ئەبو داودو زانایانی تری حەدیس بو..

ئەو چەرخە سەردەمی ئیبنو سەعدو بلازەری و تەبەری، پێشەوایانی مێژونوسی بو.

سەردەمی ئیمام ئەبو حەنیفەی دینەوەری و، ئیبنو قوتەیبەو، جاحیزو، ئیبنو دورەیدو، موبەڕیدو، سەعلەب و، ئیبنو السككيت و، مازنی بو، کە هەر یەکەیان سەر بەمەدرەسەیەکی زمان و ئەدەب و رێزمان و یەرف بو...

ئەو چەرخە سەردەمی بوژانەوەی هەمو زانیاریەکانی دین و دنیا بو، چونکە سەردەمی خەلیفە بەهێزەکانی قۆناغی عەبباسیەکان بو... ئیمام موسلیمیش لە تەمەنی خۆیدا، حوکمی نۆ خەلیفەی لەوانە تێپەڕاند: مەئمون و، موعتەسەم و، واسیق و موتەوەککیل و، موستەعین و موعتەزو، موهەتەدی و، موعتەمەد، کە لە 168 ـ 279 ك (813 ـ 892 ز) حوکمیان کرد.

ئیمام لە سەردەمی خیلافەتی مەئمون دا لەدایکبو، لەو سەردەمەشدا نیسابور شارێکی بەناوبانگی ئیسلامەتی بو، یاقوتی حەمەوی گەشتیارو مێژو نوس دەربارەی دەڵێ: (شارێکی مەزنە، خەڵکێکی خاوەن پلەو پایەی تێدا دەژی، سەرچاوەی مەعدەنی پیاوان و زانایانە... لە هەمو ئەو وڵات و شارانەی بینیومن، من هیچیان وەکو نەیسابور نەبون. (معجم البلدان/ مادة نيسابور)...

زانایان و ئیمام موسلیم

ئیمام نەوەوی (رحمەاللە) لە پێشەکی رافەی حەدیسەکانی ئیمام موسلیمدا(صحيح مسلم بشرح النوي/ المقدمة 11/1)، کە هەربە شەرحی نەوەوی بەناوبانگە، دەربارەی دەڵێ: زانایان لەسەر ئەوە کۆکن، کە ئیمام موسلیم خاوەن پلەو پایەیە، پێشەوایە، وردەکارێکی فەرمودەوانیی وریایە،

خاوەن تەقواو شارەزایە، بە تایبەتی لە زانستی حەدیسدا، کە کتێبە سەحیحەکەی، بەڵگەی بلیمەتی و زیرەکی و بەرفراوانی بیرێتی، چونکە ئەو تەرتیبەی ئەو بۆ فەرمودەی کردوە، کەس پێش ئەو نەیکردوە، ئەو شێوە تۆمارکردنەی ئەو کردوێتیە رێسای فەرمودە، نە زیادەڕەوی تێدایە، نە نوقسانە.. موسلیم ئیمامێکە لە سەردەمی خۆیدا، کەم هەبون بێنە ڕیزی، لە دوای خۆشی، باوەڕ ناکەم کەسی دی بگاتەوە ئاستی..

هەمو ئەو زانا بەڕێزانەی سەردەمی خۆی، ناویان لێنابو حافز..

- ئیمام موسلیم، یەکێکە لەوانەی بە بێ هیچ دودڵییەك ناونراوە حافز، چونکە لە مێژوی پڕ سەروەریی ئیسلامدا، یەکێکە لەو چوار زانایانەی، کە بڕی شەش سەد هەزار حەدیسیان لەبەر بوە! کە ئەبو زەرعەو ئەحمەدو بوخاری و موسلیمن... (تهذیب التهذیب 128/10 و تاریخ دمشق 226/16)...

- یافعیش دەربارەی دەڵێ: موسلیم یەکێکە لە ئەرکانی حەدیس، خاوەنی سەحیحەو چاکەو خێری بەناوبانگەو مێژوی ژیانی پیرۆزو بەبەرەکەتە..(مرآة الجنان 174/2 و تهذیب التهذیب 128/10)...

- ئەبوبەکری جاوەردی دەڵێ: موسلیمی کوڕی ئەلحەججاج حەدیسی بۆ گێڕاینەوە، خۆی سەرچاوەی حەدیس بو...(تهذیب التهذیب 128/10)

- مەسلەمەی کوڕی قاسم دەڵێ: موسلیم جێ متمانەیە، بەڕێزە، یەکێکە لە پێشەوایان.(تهذیب التهذیب 128/10)...

- ئیبنو ئەبی حاتەم دەڵێ: حەدیسم لە موسلیمەوە گێڕاوەتەوە، ئەو جێ متمانە بو، حافزی حەدیس بو، شارەزاییەکی چاکی لە فەرمودەوانیدا هەبو، کە دەربارەی ئەو لە باوکمیان پرسی گوتی: ڕاستگۆیە..(تهذیب التهذیب 128/10).

مامۆستاکانی ئیمام موسلیم

حافزی زەهەبی دەڵێ: یەکەمین جار، کە دەستی بە خوێندنی حەدیس کرد، ساڵی 218ك بو، چوە لای یەحیای کوڕی یەحیای تەمیمی و، ئەلقەعنەبی و ئەحمەدی کوڕی یونسی یەربوعی و، ئیسماعیلی کوڕی ئەبی ئوەیس و، سەعدی کوڕی مەنسورو، عەونی کوڕی سەلام و، ئەحمەدی کوڕی حەنبەل و، خەڵکێکی تری زۆر،(تذكرة الحفاظ 588/2).. ئیبنو حەجەری عەسقەلانی ئەوانیشی نوسیوەو، عەمری زەبیی و، هەیسەمی کوڕی خاریجەو، شەیبانی کوڕی فەروخیشی بۆ زیاد کردون.(تهذیب التهذیب 126/10)..

فەقێکانی ئیمام موسلیم

حافزی ئیبنو حەجەرلە (تهذیب التهذیب 128/10) ەکەیدا دەڵێ: ئیمام ترمزی تەنها حەدیسێکی لێوە گێڕاوەتەوە، کە ئەویش لە یەحیای کوڕی یەحیاوە، لە ئەبو معاویەو، ئەویش لە محمدی کوڕی عەمر لە ئەبو سەلەمەوە، ئەمیش لە ئەبو هورەیرەوە خوا لێیان رازی بێت گێڕاوێتیەوە، کە پێغەمبەرﷺفەرمویەتی: (إحْصُوا هِلالَ شَعْبَانَ لِرَمضَانَ). الترمذي 687 .. دوابەدوای ئەمە حافزی ئیبنو حەجەر دەڵێ: ئەوانەی لێیانەوە گێڕاوەتەوە زۆرن، لەوانە: ئەبول فەزڵ ئەحمەدی کوڕی سەلەمەو، ئیبراهیمی کوڕی ئەبو تالیب و، ئەبو عەمر ئەلخەففاف و، حسەینی کوڕی محمد القەبانی و، ئەبو عەمر الموستەملی و، ساڵحی کوڕی محمد الحافزو، عەلی کوڕی الحەسەنی هیلالی و، محمدی کوڕی عبدالوەهاب الفەڕاو،(ئەم دوانەیان مامۆستاشی بون!) هەروەها عەلی کوڕی الحوسەینی کوڕی الجونەیدو، ئیبنو خوزەیمەو، ئیبنو ساعیدو، السیراج و، محمدی کوڕی عبدالحەمیدو، ئەبو حامیدو عبداللەی کوڕی ئیبنوششەرقی و، عەلی کوڕی ئیسماعیلی دوری و، ئیبراهیمی کوڕی محمدی

کوڕی حەمزەو، ئەبو عەوانەی ئەسفەرائینی و، محمدی کوڕی ئیسحاقی ئەلفاکیهی...

گەشتی فەقێیەتی

ئیمام موسلیم، تا ئەو کاتەی زانیاری زانایانی وڵاتەکەی خۆی وەرگرت، سەرپێی خۆی کەوت و گەیشتە ئاستی پیاوی بەتواناو، توانای داراییشی ئەوەندەی تر بوە هاندەری، ئیدی گەشتی بۆخوێندن و زانست وەرگرتن بۆ زۆر وڵات کرد، لەوانە عێراق، حیجاز، شام، میسرو، لە خزمەت زانایانی ئەو وڵاتانەدا مایەوە، تا زانیاریەکانی شەرع و زمانی وەرگرت و، پێش زۆر لە ماموّستایانی خۆشی کەوتەوە!

- چوە خۆراسان و شار بە شاری گەڕا، چوە خزمەت قوتەیبەی کوڕی سەعیدو یەحیای کوڕی یەحیای نەیسابوری و، ئیسحاقی کوڕی راهۆیەو، بیشری کوڕی ئەلحەکەم.

- چوە ڕەی و لە خزمەت محمدی کوڕی مەهران ئەلجەممالدا مایەوەو، پاشان چوە خزمەت ئیبراهیمی کوڕی موسای فەڕاو و، زەنیجا(نازناوی حافز ئەبو غەسسان محمدی کوڕی عەمری رازییە)..

- چوە عێراق(بەغداو کوفەو بەسرە) بۆ خزمەتی ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەل و، عوبەیدوڵڵای ئەلقەواریری و، خەلەفی کوڕی هیشامی ئەلبەززارو، عبداللەی کوڕی عەوف ئەلخەڕازو، شورەیحی کوڕی یونس و، سەعیدی کوڕی محمد ئەلحەرەمی و، عبداللەی کوڕی مەسلەمەی ئەلقەعنەبی و، ئەبو رەبیعی زەهرانی و، عومەری کوڕی حەفسی کوڕی غیاث و، ئەبا غەسسان مالیکی کوڕی ئیسماعیل و، ئەحمەدی کوڕی عبداللەی کوڕی یونس..

- چوە شام بۆ خزمەت محمدی کوڕی خالیدی سەکسەکی و، وەلیدی کوڕی موسلیم.

. چوە حیجاز(مەككەو مەدینە)بۆ خزمەت ئیسماعیلی كوڕیئەبو ئوەیس و، ئەبو موسعەبی زوهری و، سەعیدی كوڕی مەنسورو، محمدی كوڕی یەحیای كوڕی ئەبو عومەرو، عبدالجەباری كوڕی ئەلعەلاو..

. چوە میسر بۆ خزمەت محمدی كوڕی رومح و، عیسای كوڕی حەممادو، حەرمەلەی كوڕی یەحیاو هی تر..

شوێنی وا هەبوە دو جار بۆی چۆتەوە..

چۆنیەتی مردن و شوێنی بەخاك سپاردنی

ئیمام موسلیم، تا دەیەی شەشەمی تەمەنی پیرۆزی ژیا، تا ئەو ساتەی كۆچی دوایی كرد، هەر لە فێربونی فەرمودەوانی و فێركردنیدا بو، تا ئەو كاتەی گیانی سپارد، هەر لە هاتوچۆی خزمەتی زانستی شەرعدا بو، تا لەو ساڵەی، كە تێیدا كۆچی دوایی كرد هاتەوە بۆ نەیسابورو، بینی سەروەت و سامانیشی زۆر زیادی كردوەو، پێویستە ناوڕێكی لێ بداتەوە، ئیتر لەگەڵ فێركردنكەشدا كەوتەوە بازرگانی، تا گیانی پاكی سپارد..

سیوطي لە(تدریب الراوي) دەڵێ: دەڵێن شەوی یەكشەممە بو، دوای تەمەنی شەست ساڵی مرد بۆ دوشەممەش ناشتیان، كە كردیە بیستو پێنجی رەجەبی ساڵی 261 ك (875/5/6 ز) بەڵام ئیمام ئیبنو حەجەرو زەهەبی دەڵێن: ئەو كاتی كۆچی دوایی كرد، تەمەنی پەنجاو حەوت ساڵان بو، هەر ئەمانیشن، كە دەڵێن ئەو ساڵی 204 ك لەدایكبوە.. بەڵام وا دیارە ئەوەی، كە ئیبنو خەلەكان دەڵێ لە تەمەنی پەنجاو پێنج ساڵیدا كۆچی دوایی كردوە راستتر بێت، چونكە ئەمیان توێژەرەوەیەكی وردتری، دەربارەی لەدایكبون و كۆچی دوایی كردنی كردوەو، ئیبنو سەلاحی شارەزوریش هەر ئەمەی پێ پەسەندتر بوە، هەروەها ئیمام نەوەویش، كە شەرحی سەحیحی موسلیمی كردوە..

گومانی تێدا نیە، کە لە شاری نەیسابور کۆچی دوایی کردو، لە نەسراباد نێژرا، کە گۆڕستانێکی دەرەوەی نەیسابورە.. بەڵام هۆی مردنی زۆر سەیرە، ئەلبەغدادی لە حاکمی نەیسابوریەوە دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: لە ئەبو عبداللەی کوڕی یەعقوبم بیست، کە وتی: لە ئەحمەدی کوڕی سەلەمەم بیست، کە وتی: کۆڕێك بۆ موسلیمی کوڕی ئەلحەججاج گیرابو، کە دەرسی تێدا دەوتەوە، حەدیسێکیان پێ وت: وتی: نەمبیستوە! ئێوارە، کە چوەماڵەوە، چراکەی داگیرساندو وتی: کەس نەبات بۆ لام، پێیان وت: سەبەتەیەك خورمای تازەمان بۆ هاتوە، ناخۆیت ؟(هەندێك دەڵێن هەنجیر بوە) گوتی: بیهێنن، بۆیان هێنا، ئیتر هەر لەو حەدیسە دەگەڕاو خورمایەکی دەخوارد، کاتێك حەدیسەکەی دۆزیەوە، کە سەبەتە خورماکەی دەنك دەنك خواردبو !! حاکم دەڵێ: پیاوی متمانە پێکراوی راستگۆی خۆمان بۆی گێڕامەوە، کە ئا بەوە مرد..(تاریخ بغداد 103/13، تهذيب التهذيب / ابن حجر 127/10)..

بەرهەمەکانی ئیمام موسلیم

ئیمام موسلیم زۆر کتێبی نوسیوە، زۆربەیان دەربارەی فەرمودەوانین، هەیانە چاپ کراوەو، هەشیانە بە داخەوە، تا ئێستا هەر بە دەستنوسی ماوەتەوە !! زۆریشی هەبوە، کە بە دەست نەوەکانی نزیکی ئێمە نەگەیشتوەو، فەوتاوە!

کتێبە چاپکراوەکانی

1ـ سەحیحی موسلیم.

2ـ المنفردات و الوحدات: دەربارەی گێڕانەوەی حەدیسن، بەو کەسانەوە تایبەتە، کە تەنها یەك راوی لێوەی گێڕاونەتەوە، چ صەحابە بوە، چ تابعینی دوای ئەوان.

ب ـ دەستنوسەکانی:

1ـ کتاب الکُنی والاسماء: ناوی ئەو زانایانەی تێدایە، کە بە کونیەکانیان(ئەبو.. یان ئوممو.. یان ئیبنو.. یان بنتو...) بەناوبانگ بون، نەك بە ناوی ئەسڵی خۆیان، یان کونیەی ئەو کەسانەی، کە بە ناوە ئەسڵیەکان زیاتر بەناوبانگ بون..

2ـ کتاب التمییز: باس لەو رێگایانە دەکات، کە یارمەتیدەری ئەو خوێنەرە لە کە فێری هەڵاوێردنی حەدیسی سەحیح و زەعیف دەبێت.. هەندێك نوسەر نوسیویانەتەوەو، ناویان لێناوە (رسالة في المصطلح).

3ـ رجال عروة بن الزبیر: باس لەو پیاوانە دەکات، کە حەدیسەکانی عوروەی کوڕی زوبەیری کوڕی عەوامیان گێڕاوەتەوە و، دەیانناسێنێت..

4ـ کتاب الطبقات: باس لەو یاوەرانە دەکات، کە لە خزمەت پێغەمبەردا بونﷺ و، کێ لێوەی ریوایەت کردون...

ج ـ ئەو کتێبانەی کە فەوتاون:

1 ـ الافراد. 2 ـ افراد الشاميين. 3 ـ الأقران. 4 ـ الانتفاع بأهب السباع. 5 ـ أولاد الصحابة فمن بعدهم من المحدثين. 6 ـ أوهام المحدثين. 7 ـ الجامع الكبير (ئەلحەکەم دەفەرموێ هەندێکیم بینیوە)... 8 ـ حديث عمرو بن شعيب(عن أبيه عن جده). 9 ـ سؤالات احمد بن حنبل.. 10 ـ العلل. 11 ـ كتاب التاريخ. 12 ـ المخضرمون. 13 ـ المسند الكبير على أسماء الرجال. 14 ـ مشايخ الثوري. 15 ـ مشايخ شعبة. 16 ـ مشايخ مالك بن انس. 17 ـ من ليس له راو..

ژمارەی حەدیسەکانی سەحیحی موسلیم

تا ئێستا بە شێوەیەکی بنبڕ، کەس نەیوتوە ژمارەی حەدیسەکانی سەحیحی موسلیم چەندە !! هۆیەکەشی ئەوەیە، کە دەقی هەندێك حەدیس لەناو هی تردا دوپات دەبێتەوە، ئیتر حەدیسی وا هەیە رستەیەکە، یان رستەیەکەو ئەسڵە، بەڵام لە جێیەکی تردا، رستەیەکی تری تەواوکاری هەیە، یا لێی کەم کراوەتەوە، بۆیە جاری وا هەیە ئەسڵەکە بە حەدیسێك حسێب کراوەو پاشتر، کە زیادەیەکی تری لەگەڵ هاتوە، وا حسێب کراوە، کە حەدیسێکی ترە.. هەرچەندە یەکێکی وەکو ئیمام نەوەوی، لە هەمو کەس زیاتر بایەخی بە سەحیحی موسلیم وراڤەکردنی داوە، کەچی ئامـاژەی بەو مەسەلەیە هەر نەکردوە، وا دیارە هیچ بەلایەوە گرنگ نەبوە، کە چەند حەدیسە، بەقەدەر ئەوەندەی، کە پێی گرنگ بوە، موسوڵمانان لێی حاڵی ببن و کاری پێ بکەن..

ئەبو قورەیشی حافز، کە هاوچەرخی ئیمام موسلیم بو دەڵێ: حەدیسی موسلیم چوار هەزار حەدیسە.. ئەمیش مەبەستی لە ئەسڵەکانە نەك ئەوانەش، کە لەگەڵ ئەو ئەسڵانەدا دوپات بونەتەوە..(تاريخ دمشق 236/16 و شرح صحيح مسلم / النوي 21/1). ئیبنوسەلاحیش هەر گوتوە..

(الباعث الحثيث شرح اختصار علوم الحديث تحقيق احمد شاكر ل 20)..

سەبارەت بە ئەسڵ و ئەوانەی، کە دوپاتن، کەس ناکۆکی لەسەر ئەوە نەبوە، کە وەکو حافزی عێراقی لە ئەحمەدی کوڕی مەسلەمەوە گێڕاویەتیەوە، هەموی دوازە هەزار حەدیسە (الباعث الحثيث و تذكرة الحفاظ 151/2).

مەرجەکانی ئیمام موسلیم بۆ حەدیس بە سەحیح دانان

ئیمام بوخاری و ئیمام موسلیم، مەرجی تایبەتی خۆیان بۆ سەحیح دانانی حەدیس نەنوسیوە، بەڵام فەرمودەوانان سەیریان کردوە، هەر یەکەیان بە پێی ڕێساو مەرجێکی تایبەت، کە نەیاننوسیوەتەوە حەدیسیان بە سەحیح تۆمار کردوە، فەرمودەوانان سەیریان کردوە، لای هەردوکیان ئەو حەدیسە قبوڵ بوە، کە ئەم سیفەتانەی لە سەرەتاوە، تا کۆتایی بێ هیچ لارو وێریەك تێدا بوبێت: (سەنەدی پەیوەست، وەرگرتن لە دادپەروەرەوە، وردەکاری لە گێڕانەوەیدا).. بڕوانە(صحيح مسلم 15/2 كتاب الصلاة، باب التشهد في الصلاة، تذكرة الحفاظ / الحافظ الذهبي 589/2).

ئیمام موسلیم بە مەرجی سەحیح بونی حەدیسی دانابو، کە دەبێت ئەو کەسەی حەدیسێك لە کەسێکی ترەوە دەگێڕێتەوە، لە یەك سەردەمدا ژیابن، بەڵام ئیمام بوخاری دەیگوت، مەرجیشە، کە یەکتریان دیتبێت، با یەکجاریش بوبێت.. ئەمەش مەرجی ئیمام موسلیمی لاواز نەکردوە، چونکە هەمو شارەزایانی فەرمودە دەزانن، کە ئیمام موسلیم دەیگوت، کە متمانە پێکراو(ثقة) {زارودیەکی فەرمودەوانیەو پلەیەکی پێشکەوتوە} لە کەسێکەوە ناگێڕێتەوە، کە نەیناسێت و لە خۆیەوە وەرنەگرتبێت و، لە کەسێکیشەوە وەرناگرێت، کە وەسفی شیاوێتی و متمانەیی دەربارەی نەبیستبێت...

كتێبەكەی موسلیم هەمو سەحیحەكانی تێدا نیه

كتێبەكەی ئیمام موسلیم بەدڵنییایەوە، هەمو حەدیسە سەحیحەكانی ئەوی لەخۆ نەگرتوە، چونكە خۆی دەڵێ: هەمو حەدیسە سەحیحەكانم لێرەدا(واتە لە كتێبەكەی خۆیدا) تۆمار نەكردوە، بەڵكو تەنها ئەو حەدیسانەی، كە لەسەری رێكەوتون، كە سەحیحن ..(بڕوانە صحیح مسلم/ النوي 25/1 ـ 26).

ئیمام موسلیم ئەم حەدیسە تۆمار كراوانەی خۆی، لە كۆی سێ سەد هەزار حەدیس هەڵبژاردوەو نوسیونی !! وەكو خۆی گوتویەتی: (ئەم كتێبەم لە بڕی سێ سەد هەزار حەدیس هەڵبژاردوە، كە هەمویم بۆ خۆم بیستوە).. ئەمەش وای كردوە هەندێك كەس بە هەڵە تێبگەن، كە ئەوەی ئیمام موسلیم تۆماری نەكردون سەحیح نەبون بۆیە لێیان گەڕاوە، بەڵام وا نیە، جا وا دیارە ئەم گومانە هەر لەسەردەمی خۆشیدا وا بیستراوە بۆیە خۆی لە سەحیحەكەیدا دەڵێ: (من ئەم كتێبەم، كە ناساند، وتم حەدیسەكانی سەحیحن، نەموت ئەوەی لێرەدا نەمنوسیون زەعیفن، نا، من مەبەستم ئەوە بو، كە هەر كەس حەدیس لە منەوە وەردەگرێت، با لەوە بێگومان بێت كە فەرمودەی سەحیحی لێمەوە وەرگرتوە.. ئیمامانی فەرمودەوانی وەكو، الحاكم و، ئیبنو سەلاح نەوەوی و، سیوتی و هەمو ئەو بەڕێزانەش جەختیان لەمە كردۆتەوە.. ئینجا ئەوان گوتویانە كە ئیمام موسلیم ئەو هەمو حەدیسەی تری تۆمار نەكردوە. لەبەر ئەوە بوە كە:

1. مەبەستی ئەوە بوە كتێبەكەی گەورەتر نەبێت.
2. یان خۆی لەبەر هۆیەك، كە پێی وا بوبێت زەعیفە تۆماری نەكردبن.
3. یان بیری چوە.

4. یان وای داناوە، کە ئەو حەدیسانەی گێڕاونیەوە، بەسن و جێی ئەوانەش دەگرنەوە، کە تۆماری نەکردون..

5. یان هۆی تر هەیە..

بۆیە ئیمام نەوەوی لە ڕاڤەی کتێبی سەحیحی موسلیمدا دەڵێ: موسلیم بە تەئکید هەمو حەدیسەکانی پێغەمبەری ﷺ نەگێڕاوەتەوە، نەك نیوەشی نەگێڕاوەتەوە، بەڵکو هەر ئەوەندەیە، کە دەوترێت: هەندێکی گێڕاوەتەوە..(شرح مسلم / النوى 24/1)..

ڕاڤەکردنی سەحیحی موسلیم

کتێب لەسەر سەحیحی موسلیم زۆر نوسراون و، زۆریش هەن ڕاڤەی یەك یەکی حەدیسەکانیان کردوە، ئیتر هەیانە بە دورودرێژیی و، هەیانە بە کورتی و، هەشە مامناوەندیە.. لەوانە:

- إكمال المعلم / القاضي عياض ت 544 ك/ ت يحيى إسماعيل/ الناشر دار الوفاء / 9 بەرگە لە چاپخانەی السعادة چاپکراوەتەوەو مكمل إكمال الإكمال يشى لەگەڵدایە.

- إكمال إكمال المعلم/ الامام عبدالله محمد بن خليفة الوشتاني لابي التونسي المالكي 827 ك 4 بەرگەو ڕاڤەی مازری وعیازو قورتوبی ونەوەوی لەگەڵدا چاپ کراوە.

اكمال الاكمال/ ابو الروح عيسى بن مسعود الزواوي المالكي 744 ك.

- الايجاز و البيان لشرح خطبة كتاب مسلم مع كتاب الايمان / ابن الحاج قاضي قرطبة 529 ك/ 1134 م.

- بغية القارئ والمتفهم: يحيى بن محمد السنباطي 958 ك.

- تحفة المنجد والمتهم في غريب صحيح مسلم/ نوسەرەکەی نەزانراوە بەڵام لە 816 ك ژیاوە..

- تفسير غريب الصحيحين/ الحميدي 488 ك.

- تكملة فتح الملهم بشرح صحيح مسلم /تأليف محمد تقي العثماني / الناشر مكتبة دار العلوم 6 بەرگە.

- حاشية ابي الحسن بن عبدالهادي السندي 1126 ك.

- حاشية شرح مسلم / علي بن احمد السعيدي 1168 ك.

- حاشية على صحيح مسلم / تأليف السندي ت1136 ك/ طبعت في باكستان.

- الحل المفهم لصحيح مسلم / من إفادات الشيخ رشيد الكنكوهي الأنصاري ت 1323هـ/ بەشی یەکەمی لە ساڵی 1403ك بە توێژینەوەی محمد زكريا الكاندهلوي لە کەراچی پاکستان چاپ کراوە.. .

- ختم صحيح مسلم/ عبدالقادر النادمي 927 ك.

- الديباج على صحيح مسلم بن الحجاج/ السيوطي ت 911 ك / ت ابي إسحاق الحويني/ الناشر دار عفان/ 6 م بەرگە ولە 1299ك لە المطبعة الوهبية/ت بديع السيد اللحام 2 بەرگە.

- السراج الوهاج من كشف مطالب صحيح مسلم بن الحجاج/ صديق خان القنوجي مطبعة الصديقي ساڵی 1302 ك 2 بەرگە و وزارة الشؤون الإسلامية بدولة قطر چاپی کردوە بە ناوی طبعة خيرية/ 13 بەرگە، ئەمە هەر ڕاڤەی مختصر صحيح مسلم/ المنذريە.

- شرح الامام ابي القاسم اسماعيل بن محمد الاصفهاني الحافظ 535 ك.

- شرح عماد الدين عبدالرحمن بن العلي المصري 624 ك.

- شرح شمس الدين ابي المظفر يوسف بن فزاوغلي سبط ابن الجوزي 654ك

- شرح كتاب(مختصر صحيح مسلم) للحافظ المنذري / عثمان بن عبدالملك الكردي المصري 737 ك.

ـ شرح كتاب(مختصر صحيح مسلم) للحافظ المنذري / محمد بن احمد الاسنوي 763 ك

ـ شرح ابن المهندس / عبدالله بن محمد الصالحي الحنفي 79 ك.

ـ شرح محمد بن محمود البابرتي 786 ك.

ـ شرح الشيخ شمس الدين محمد بن يوسف القونوي الحنفي 788 ك.

ـ شرح زوائد مسلم على البخاري/سراج الدين عمر بن علي بن الملقن الشافعي804 ك 4 بەرگە.

ـ شرح الشيخ تقي الدين ابي بكر بن محمد الحصني الدمشقي الشافعي 829 ك

ـ شرح خطبة مسلم بن الحجاج: القسطلاني الشافهي 923 ك.

ـ شرح القاضي زين الدين زكريا بن محمد الانصاري الشافعي 926 ك.

ـ شرح شهاب الدين احمد بن عبدالحق 962 ك.

ـ شرح مولانا علي القاري الهروي 1016 ك 4 مجلد.

ـ شرح صحيح مسلم / ابراهيم بن محمد العجمي الحلبي.

ـ شرح صحيح مسلم / عبدالرؤوف المناوي 1021 ك.

ـ صيانة صحيح مسلم من الإخلال والغلط.. / ابن الصلاح ت 642 هـ / تحقيق موفق عبد القادر / دار الغرب الإسلامي / يەك بەرگە ئەويش راڤەی كتاب الايمانی سەحيحی موسليمە. كە بيت الأفكار الدولية لەچاپ كراوە.

ـ عناية المنعم لروح صحيح مسلم(عناية الملك المنعم) / عبدالله بن محمد يوسف افندي زادة حلمي 1167 ك.

ـ غنية المحتاج في ختم صحيح مسلم بن الحجاج/محمد بن عبدالرحمن السخاوي 902 ك

ـ فتح المنعم شرح صحيح مسلم / موسى شاهين لاشين / مؤسسة عز الدين / 5 بەرگە.

- فتح الملهم بشرح صحيح مسلم / شبير احمد الديوبندي العثماني ت1369 ك/ المكتبة الرشيدية / 3 بەرگە تا كتاب الرضاع گەیشتوە.

- فضل المنعم في شرح صحيح مسلم:شمس الدين بن عبدالله بن عطاء الله الرازي 829ك

ـالمعلم بفوائد مسلم/تأليف المازري ت 536 هـ/ تحقيق الشاذلي النيفر/ دار الغرب الإسلامي/ 3 بەرگە.

- المعلم بشرح المختار من صحيح مسلم / محمد محمد السماحي زانایەکی ئەزهەرەو راڤەی 18 حەدیسی هەڵبژاردەی کردوە توێژینەوەی کراوە.

- المفصح المفهم والموضع الملهم لمعاني صحيح مسلم/ ابو عيدالله محمد بن يحيى الانصاري 646 ك.

- المفهم شرح تلخيص صحيح مسلم/ أبي العباس احمد بن عمر بن ابراهيم القرطبي ت656 ك/ تحقيق محيي الدين مستو وجماعة/ الناشر دار ابن كثير/ ك 7 بەرگە، لە دار الكتاب المصري/ توێژینەوەی الحسني ابو الفرجة 3 بەرگە، لە قسم السنة لە جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية ش توێژینەوەی کراوە.

- المفهم في شرح غريب سلم/ الامام عبدالغافر بن اسماعيل 529 ك.

- مكمل إكمال المعلم للسنوسي ت892 ك/ مطبعة السعادة/ 7 بەرگە لە دار الكتب العلميەش چاپ کراوە 9 بەرگە..

- منهاج الابتهاج بشرح صحيح مسلم بن الحجاج / شهاب الدين احمد بن الخطيب القسطلاني الشافعي 923ك.

ـ المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج(منهاج المحدثين وسبيل تلبية المحققين/ النوي ت 676 ك/ زۆر جاران چاپ كراوە بەلام باشترینیان چاپی دار المعرفة/ تحقيق خليل مأمون شيحايە كە 10 بەرگە.

ـ منة المنعم شرح صحيح مسلم/ الشيخ صفي الرحمن المباركفوري / دار السلام عام 1421ك/ 4 بەرگە.

ـ وشي الديباج على صحيح مسلم بن الحجاج/ علي بن سليمان اليجمعوي ت1298 ك / الناشر المطبعة الوهبية يەك بەرگەو كورتەی اليباجی سيوتيە..

بێگومان راڤەی سەحیحی موسلیم بە زمانەكانی تر، هەر زۆر زۆرە، لەوانە بە فارسی بە ناوی(منبع العلم)، كە نور الحق بن عبدالحق الدهلوی نوسیوێتی كە لە 1073 كۆچی دوایی كردوە، بەلام تەواوی نەكردبو، نیبن فخر الدين محب الله تەواوی كردوە.. بە داخەوە، كە بە كوردیش نیمانە...

کورتەیەك لەسەر سەحیحی موسلیم و باسێك لە شێوازی دانانەکەی

زانایـانی ئیسـلام دابەشـکردنی کتێبیـان بـەم شـێوەیە دەکـرد: (کتـاب...) ئەمەش کۆبەندێك بو چەندین بەندی لە خۆ دەگرت، کە ناویان دەنا(باب...)، هـەر بـابێکیش دەبـوە چـەندین باسـەوە، کـە ناویـان دەنـا(مسـألة..).. ئیمـام موسلیم لە کتێبی سەحیحەکەی خۆیدا لە(كتاب المساجد) بەنـدێکی هەیـە، کـە نـاوی نـاوە(بـاب فضـل صـلاة الجماعــة والتشـديد في التخلـف عنهـا) دەڵـێ: ئەبوبەکری کوڕی ئەبو شەیبە بۆی گێڕاینـەوە، کـە الفضل کـوڕی دوکـەین، لـە ئەبو العومەیس لە عەلی کوڕی الاقمەروە، ئەویش لە ئەبو الاحوەس و ئـەویش لە عبداللەوە(مەبەسـت عبداللەی کـوڕی مەسعودە) گێڕاویانـەتەوە، کـە گـوتی: (مَنْ سَرّهُ أن يَلقى اللهَ غداً مُسلِماً، فليحافِظْ على هؤلاءِ الصلواتِ حيثُ يُنادى بهنّ، فإنّ اللهَ تعالى شَرَعَ لنبيكم صلى الله عليه وسلم سُنَنَ الهُدى، وإنهنّ مِـنْ سُنَنِ الهُدى، ولو أنّكمْ صَليتم في بيُوتِكُم كَمَا يُصَلّي هـذا المتخلّفُ في بَيتِـه ؛ لتـرَكْتم سُنّةَ نبـيّكم، ولو ترَكْتم سُنّةَ نبيّكُمْ لضَلَلتم وَمَا مِنْ رَجُلٍ يَتطَهّـرُ فيُحْسِنَ الطهورَثمّ يَعْمِدُ إلى مَسجدٍ من هذهِ المساجدِ إلا كتبَ اللهُ لهُ بكُلّ خَطوةٍ يخطوها حَسَنَةً ويَرْفعُهُ بها دَرَجَـةً ويَحُطُّ عَنهُ بها سَيئةً وَلَقَدْ رأيتنا وما يتخلّفُ عنها إلا مُنافقٌ مَعلومُ النّفاقِ، ولَقَدْ كَـانَ الرّجُلُ يُؤتى بِهِ يُهادى بينَ الرّجُلين حتى يُقامَ في الصَفّ)،[1] واتە: هەر کەسێك حەز دەکـات سـبەینێ موسـوڵمانانە بـە خزمـەت خـودای خـۆی بگـات، بـا پارێزگـاری ئـەو نوێژانەی بکات، ئەو نوێژانە ڕێبازی ڕێنمـایی خواییـن، ئەگـەر ئێـوە وەکـو ئـەم دواکـەوتوە نوێـژەکاناتن لــە ماڵــەوە بکــەن، ئــەوە مانــای وایــە ســوننەتی

1 صحيح مسلم بشرح الامام النووي/ دار الكتب العلمية/ بيروت 156/5...

پێغەمبەرەکـەی خۆتـان وازلێهێنـا، ئەگـەر سـوننەی پێغەمبەرەکەشـتان وازلێبهێنن؛ گومڕا دەبن، هەر کەس بە تەواوی دەستنوێژی خۆی بگرێت و بچێت بۆ مزگەوتێك، خوای گەورە بە هەر هەنگاوێکی، کە دەینێت، خێرێکی بۆ دەنوسێت و، پلەیەکی بەرزتر دەکاتەوەو، بە هەر هەنگاوێکی، خراپەیەکی لەسەر دەکوژێنێتەوە، ئاخر بۆیە دەتبینین، کەس لێیان دوا نەدەکەوت، مەگەر کەسێکی دوڕو، کە بە دوڕویەکەی ناسرابێت، تەنانەت کەسی وات دەبینی، وا دو کەسی دیکە بن هەنگڵیان خستۆتە سەر شانی خۆیان و، بەو شێوەیە دەیهێنن، تا لە ڕیزی نوێژیان دادەنا..

بەراوردێك لە نێوان هەردو سەحیحەکەدا

هەردو شێخەکەی ئیسلام، بوخاری و موسلیم ڕەحمەتی خوایان لێ بێت، هەرچی لە توانیاندا بوە، بۆ ڕێك و جوان دانان و نوسینی کتێبەکەیان، خەرجیان کردوەو درێغیان نەکردوە، مەرجی وردیان بۆ کۆکردنەوەو، پاشان بۆ تۆمار کردنیان داناوە، کە هەمو فەرمودەوانان پێیان سەرسام بون و، شایەتی شۆڕەسوارێتی ئەو دو زاتە پاکەیان، لەو بوارەدا داوە، ئوممەتەکەش بە کتێبی متمانە پێکراوی دین و دینداریی وەرگرتون، زانایانی ئیسلام لە کۆن و نوێدا لەسەر ئەوە کۆن، کە ئەو دو کتێبەی بوخاری و موسلیم ڕاستترین کتێبی موسوڵمانانن دوای قورئانی پیرۆز.. ئیمام ئیبن تەیمیە دەڵێ: لە بن ئەم ئاسمانەدا لە دوای قورئانی پیرۆز، کتێبێکی تری ڕاستی تێدا نیە، وەکو سەحیحەکانی بوخاری و موسلیم..(مجموع الفتاوي 74/18).

ئیمام بوخاری هەر کتابەی بە جیا ناونـاوەو، حەدیسەکانی تێدا تۆمار کردوە بەڵام لە جێی تریشدا حەدیسەکان دوبارەو سێبارە دەکاتەوە، چونکە پەیوەندیان بە زیاتر لە یەك باسەوە هەیە، یان بۆ سودی زیاتر، یان بۆ تەئکید لە سەنەدەکەیان، دیسان دەیانهێنێتەوە. بەڵام ئیمام موسلیم وای نەکردوە،

بـەڵکو هـاتوە هـەمو حەدیسـەکانی ئـەو بابەتـەی بـە سـەنەدە جیاوازەکانیـەوە، بەیەکەوە لە یەك شوێندا هێناوە، بۆیە ئەوەی ئەم، کە بـۆ سـەرجەم حەدیسی باسـێك دەگـەڕێیت، ئاسـانکاریەکی زیـاتری تێدایـە، بـەڵام ئـەم وەکـو ئیمـام بوخاری، سەردێڕی وای بە ناوی(کتاب...) وە بۆ نەنوسیون.. هەر چەندە دیارە، کە بە پێی بابەت و باسەکان ڕێکی خستون..

لە سەنەدی حەدیسەکانیشیاندا جیاوازیەکیان هەیـە، بـۆ نمونـە پیـاوانی لای ئیمام بوخاری، لە چوارسەدو سی قسور کەسدا، باسی هەشتا کەسـی کـردوە، کـە قسـەیان لەسـەرەو هەنـدێك حەدیسـیان پـێ لاواز دەبێـت، بـەڵام لـە پیـاوانی سەنەدی حەدیسەکانی ئیمـام موسلیمدا، کە شـەش سـەدو بیست کەسـن، قسـە لەسەر سەدو شەستیان دەکات، کـە لـە هەنـدێك سیفاتدا زەعیف بـون..(تـدریب الراوي / سیوطي 92/1).

بۆچی سەحیحی بوخاری لەپێشترە، وەك لە سەحیحی موسلیم ؟

زۆرینـەی زانایـان، سـەحیحی بوخارییـان پـێش سـەحیحی ئیمـام موسـلیم داناوە، هەرچـەندە هەنـدێك زانـای وڵاتـی مـەغریبی ئیسلامی، هـەر سـەحیحی موسلیمیان پێش بوخاری خستوە.

- ئیبنوس سەلاح دەڵێ: ئەوەی، کە گێڕامانەوە، کە ئیمام شافیعی گوتویەتی کتێبێکی تر لەم سەر زەمینەدا لە(مُوَطأ)ی مالیـك ڕاسـتر نیـە، لـە ریوایـەتێکی تریدا: کتێبێکی تـر غـەیری کتێبەکـەی خـوای گـەورە لـەم سـەر زەمینـەدا، لـە (مُوَطأ)ی مالیك راستر نیە، لەبەر ئەوەیە، کە ئەو زەمانـەی ئـەو ئـەوەی گـوت، هێشتا کتێبەکانی بوخاری و موسلیم دانەنرابون..

- حـافزی ئیبنـو حەجـەری عەسقەلانی، کـە ڕافـەی حەدیسـەکانی بوخـاری کـردوە دەڵـێ: ئـەوەی وای کـردوە، کـە زانایـان کتێبەکـەی بوخاریـان بـەلاوە پەسـەندتربێت ئەوەیـە، کـە دەبینـرێـت لـە سـەنەدی حەدیسـدا لـە موسـلیم وردەکارتر بوەو، لە حەدیسیشدا شارەزاتر بوە..(تدریب الراوي 91/1)

ـ ئیمام ئیبنو تەیمیە دەڵێ: زانایان لەسەر ئەو رایەن، کە بوخاری لەپێشترە وەك لە موسلیم، چونکە لە زانستەکانی فەرمودەدا شارەزاترە، موسلیمیش قوتابی بەردەستی بوخاری بوەو، لەبەر دەستی ئەودا فێری ئەم زانستیانە بوە، بەردەوامیش هەر موسلیم زیاتر سودی لە زانایی بوخاری وەرگرتوە، بۆیە یەکێکی وەکو الدارەقوتنی دەڵێ: ئەگەر بوخاری نەبوایە، موسلیم نەدەهات و نەدەچو.

ـ شاعیر جوانی وتوە، کە باسی هەردوکیانی ئاوا کردوە:

تشاجر قوم في البخاري و مسلم   لـدي وقالـوا: أي ذيـن تقـدم

فقلت: لقد فاق البخاري صحة   كما فاق في حسن الصناعة مسلم

واتە: کۆمەڵە کەسێك لە فەزڵی بوخاری و مەسلیمدا ناکۆك بون و هاتنە لام، وتیان کام لەو دوانە پێش دەخەیت؟ وتم: بوخاری، پێش موسلیمی، بە راستی حەدیسەکانی کەتوە، بەڵام موسلیمیش بە دیقەت و وردەکاری ڕێکخستنەکەی پێش ئەو کەوتۆتەوە ..

ڕەحمەتی خوا لە هەموویان بێت و، خوای گەورە بمانخاتە سەر ڕێی ئەو کەڵەپیاوانەی ئوممەتی موسوڵمان... ئامین...

ئیمام ئەبو داود(رحمەتی خوای لێ بێت)

(202 ـ 275 ك)

ـ حافز ئەحمەد الهورەوی گوتویەتی: (ئەبو داود یەکێك بو لە پارێزەرانی ئیسلام، بەو هەمو حەدیسەی لەبەری بو).

ناو و ڕەچەڵەکی

ئەبو داودی دادپەروەرو بە دیققەت، گەورەی حافزانی حەدیس، ناوی سولەیمانی کوڕی ئەشعەسی کوڕی ئیسحاقی کوڕی بەشیری کوڕی شەددادی کوڕی عەمری ئەلئەزدی ئەسسەجستانیە.

ـ دەشڵێن: سولەیمانی کوڕی ئەشعەسی کوڕی شەددادی کوڕی عەمری کوڕی عامرەو، پێی وتراوە عیمران.

ـ حافز ئیبنو حەجەری عەسقەلانی دەڵێ: دەڵێن عیمرانی باپیرەی، لە شەڕی ناوخۆی سففیندا، لە ڕیزی سوپای سەیدنا عەلی کوڕی ئەبو تالیبدا بو، کوژرا.. (تهذيب التهذيب 169/4).

ـ ئەلئەزدی: ناوی تیرەی ئەزدە، کە هۆزێکی بەناوبانگی یەمەن بون.

ـ ئەسسەجستانی: ناوی ناوچەیەکە، بەڵام جوگرافیا ناسان تێیدا راجوێن، هەیانە دەڵێ: ناوەکە سەجستانەو ناوی ئەو ویلایەتە بوە، کە لە باشوری رۆژهەڵاتی خۆراسانی کۆنەوە بوە، واتە نێوان ئێران و پاکستانی ئێستا(کە هەرێمی بەشکراوی بەلوچستانی ئەم سەردەمەی ئێمەیە)، هەندێکی تریان دەڵێن، ئەسڵەکەی سەجستانەیە و گوندێك بوە سەر بە شاری بەسرە. هەندێکی

تر دەڵێن: ناوچەیەك بوە، نزیك بە وڵاتی هیندۆسی كۆن، (طبقات الشافعية الكبرى 293/2) هەشیانە دەڵێ: سەجستان شارۆچكەیەك بوەو، ئێستا لە ئەفغانستاندایە..

ـ لەدایکبونی: ئیمام ئەبو داود لە ساڵی 202 ك لەدایکبوە (طبقات الشافعية الكبرى 293/2) باوکی دانیشتوی بەسرە بو، ئەبو داود چەند جار چۆتە بەغدا، كۆتا جاریان ساڵی 271 ك بو(مفتاح دار السعادة 9/2) بەسرەی ئەو سەردەمە، مەڵبەندی زانایان و خوێندکارانی شەرع بو..

ـ خوێندنی: ئەوی دەربارەی گەشتی خوێندنی ئەبو داود هەیە کەمە، بەڵام ئەوەی زۆر زەقە، کە لە هەر شوێنێك بوە، یەکسەر بایەخی زۆری بە زانستی فەرمودە داوە، لەو سەردەمەی ئەو، کە دەستی بە خوێندن کردوە، فەرمودەوانی باوی بو، لە سەرانسەری جیهانی موسوڵماناندا، سەفەر بۆ كۆكردنەوەی حەدیس و تۆمار کردن و، بە رێسایی کردنی زانستی حەدیس دەستی پێ کردبو، بۆیە ئەمیش بۆ ماوەی چەندین ساڵ لەسەر یەك، هەر بۆ خوێندنی حەدیس و كۆكردنەوەو تۆمار کردنی خۆی ساغ کردبۆوە.. لەو کارە پیرۆزەیدا چۆتە زۆرینەی مەڵبەندەکانی خوێندن، لە بەسرەوە بۆ خۆراسان و، لەوێشەوە هاتۆتەوە بۆ میسر، ئینجا بۆ حیجاز..

ـ حافز ئیبنو کەثیر دەرهەقی ئەبو داود دەڵێ: ئەبو داود یەکێکە لە فەرمودەوانان و گەشتیارانی زانستی حەدیس، زۆر شوێن بۆ كۆكردنەوەی حەدیس و تۆمار کردنی گەڕاوە..(البداية والنهاية 54/11) ماوەی بیست ساڵ لە شاری تەرتوس(لە سوریای ئێستایە) ماوەتەوەو چوەتە دیمەشق.(تهذيب ابن عساكر الدمشقي 244/6)...

مامۆستاکانی

ئیمام ئەبو داود گومان لەوەدا نیە، کە وەکو هەر هەڵکەوتویەکی تر، لای کۆمەڵێکی زۆر لە زانایانی ئیسلام خوێندوێتی، کە هەمویان هەر لە ژمارە نایەن (مفتاح دار السعادة 9/2) ئیمام ئیبنو حەجەری عەسقەلانی دەڵێ: ژمارەی مامۆستاکانی لە سێ سەد زانا زیاترن!! (تهذيب التهذيب 172/4)... بەڵام ئەمە ناوی بیست زانا لە بەناوبانگەکانیان:

1ـ ئەبو عبداللە ئەحمەدی کوڕی محمدی کوڕی حەنبەلی شەیبانی ئەلوروزی(164 ـ 241ك).

2. ئەبو زەکەرییای یەحیای کوڕی مەعین(000ـ 223 ك) کە مامۆستای ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەلیش بو..

3. ئیسحاقی کوڕی راهەوەی، کە یەکێکە لە ئیمامانی ئەهلی سوننەت(161ـ 238 ك.

4. عوسمانی کوڕی محمدی کوڕی ئەبو شەیبە، یەکێك لە حافزانی هەزاران حەدیس (00ـ 239 ك)

5. موسلیمی کوڕی ئیبراهیمی ئەزەدی ئەلفەراهیدی(000ـ 222 ك)، کە مامۆستای یەحیای کوڕی مەعین و ئیمام بوخاریش بو..

6 ـ عبداللەی کوڕی مەسلەمەی کوڕی قەعنەبی، ئەلقەعنەبی ئەلمەدەنی (000 ـ 221 ك).

7ـ حافز موسەددەدی کوڕی موسەرهەدی کوڕی موسەربەلی بەسری ئەلئەسەدی(000ـ 228 ك).

8ـ حافز محمدی کوڕی بەششاری کوڕی عوسمانی ئەلعەبدی ناسراو بە بندار(000 ـ 252 ك).

9. حافز ئەبو خەیسەمە زوهەیری کوڕی حەربی کوڕی شەدداد(000ـ234 ك).

10ــ ئەبو حەفس عومەری کوڕی خەتتابی سەجستانی دانیشتوی ئەهواز(000 ـ 264 ك).

11ـ حافز ئەبو ئەسسەری هەنادی کوڕی السسەری (000ـ 243 ك)

12ـ ئەبو سەلەمە موسای کوڕی ئیسماعیلی تەمیمی ئەلونەقەری(000ـ 223 ك).

13ـ ئەبو عوسمان عەمر ئەنناقدی کوڕی محمدی کوڕی بەککیری کوڕی شاپوری بەغدادی(000 ـ 222 ك)

14ـ حافز ئیمام نەسری کوڕی عەلی ئەلەهزەمی ئەزەدی (000ـ 250 ك).

15 ـ حافزی گەورە ئەبو کورەیب محمدی کوڕی العەلائی کوڕی کورەیبی هەمەدانی کوفی(000 ـ 248 ك).

16 ـ ئەبو عوسمان عەمری کوڕی مەرزوقی باهیلی بەسری (000ـ224 ك)

17 ـ حافز ئەبو موسا محمدی موسەننای کوڕی عوبەیدەی کوڕی قەیسی عینزی بەسری(000ـ 252 ك).

18 ـ حافز ئەبو عبداللە محمد کوڕی کەثیری ئەلعیبری بەسری(000ـ 223 ك).

19 ـ حافزی زانستیەکان ئەبو بەکر عبداللەی کوڕی محمدی کوڕی ئەبو شەیبەی ئیبراهیمی کوڕی عوسمانی ئەلعەبسی کوفی(000ـ 235 ك).

20 ـ حافز ئەبولعەبباس حەیاتی کوڕی شەرحی کوڕی یەزیدی حەزرەمی حیمسی (000 ـ 224 ك).

ئەمـە جگـە لـە دەیـانی تـری نزیکـی، کـە کاریگـەرییان لەسـەر دینـداریی و کەسـایەتی و زانایەتیەکـەی هـەبوە، وەکـو سـولەیمانی کـوڕی حـەرب و، ئـەبو عەمری حەوزی و، ئەبول وەلیدی تەیالیسی...

قوتابیانی ئیمام ئەبو داود:

لـە دەرسـی ئیمـام ئـەبو داوددا جـاری وا هـەبوە، دەیـان هـەزار کـەس کۆبونەتـەوە، بـە تایبـەتی، کـە زانیاریـەکانی حەدیسـی راڤـە دەکـرد، بۆیـە زۆر زەحمەت بوە بە لای ئەو کەسانەوە، کە مێـژوی ژیـانی ئـەم پێشـەوا بـەرێزەیان نوسیوەتەوە بەوردی بڵێن چەند خوێندکاری هەبوە، چ جای ئـەوەی بیانناسـن! ئیمام زەهـەبی دەڵـێ: هـەر ئەوەنـدە بەسـە بـۆ شـانازی ئیمـام ئـەبو داود کـە هەردو ئیمـام ترمـزی و نەسـائی قوتـابی ئـەون، ئەوەنـدەش بەسـە بـۆ شـایەتی فەزڵ و گەورەیی ئەو، کە ئیمـام ئەحمـەد بـن حەنبـەلی بـەرێز، کـە مامۆسـتای خۆیەتی، حەدیسی لێـوە گێـڕاوەتـەوە و لـەوەوە نوسـیویێتیەوە ..بـڕوانـە(طبقـات الحفاظ ل 261 و البداية والنهاية 55/11 و مناقب احمد/ ايـن الجوزي ل 45 و تذكرة الحفاظ ل 592) .

ئیمام ئیبنو کەثیر دەڵێ: لە قوتابیە هەر بەناوبانگەکانی ئیمـام ئـەبو داود: ئەبوبەکر عبداللەی کوڕی خۆی و، نەسائی و، ترمـزی و، ئەبوبـەکر ئەحمـەدی کوڕی سولەیمانی النجـاد و، ئیسماعیلی کـوڕی محمدی السسـەغار و، محمـدی کوڕی موخەللەدی دوری و، ئەحمەدی کوڕی محمدی کوڕی هارون الخەللال...

تەقواو دینداریی

ئەبو حاتەم دەڵێ: ئیمام ئەبو داود لە شەرعناسیو شارەزاییو لەبـەرکردن و خواپەرستی و زاهیدێتی و هێزی تەقوایدا، یەکێك بو لە ئیمامەکانی دنیا..

بۆ ناسینەوەی پێشینانی ئەم ئوممەتە سەیری ئەم ریوایەتەکە کە:

ئـەبو موسـا دەڵـێ: ئیمـام ئـەبو داود ماوەیـەکی زۆر لـە خزمـەتی ئیمـام ئەحمـەددا فـەقێ بـو، زۆر پێـوەی پابەنـد بـو، بۆیـە لـە چـەندین کەسـەوە

بیستۆتەوە، کە دەیانوت ئەبو داود لە ڕەویەو کەسایەتی و شێوازی ڕەفتاریدا، هەر لە ئیمام ئەحمەد دەچێت.. ئیمام ئەحمەدیش زۆر لە وەکیعی مامۆستای ئیمام شافیعی دەچو، وەکیعیش زۆر پابەندی سیرەی سوفیان بو، سوفیانیش دەیانوت دانەیەکی تری مەنسورەو، لە هەمو شتێکیدا بەو دەچێت! کەچی مەنسور لە هەمو ڕەفتاریدا، وەکو ئیبراهیم بو، ئیبراهیمیش وەکو عەلقەمەو، عەلقەمەش بە ئیبنو مەسعودەوە پابەند بو.. مێژونوسانیش لەسەر ئەوە کۆکن، کە ئیبنو مەسعود لە هەمو کەس زیاتر، لە پێغەمبەری خواﷺ دەچو!!(البداية و النهاية 55/11).

زانایان ومە تحی ئیمام ئەبو داود

ئیمام ئەبو داود کەسایەتیەکی بەرزی ئیسلام و، ئەستێرەیەکی گەشاوەی ئاسمانی هیدایەتی خواییە، لە پاراستنی حەدیس و شارەزایی شەرع و، پەی بردن بە هۆکارەکانی لاوازی حەدیسدا، لە هەموان شارەزاتر بو، هەر زانایەکی ئیسلام ئەبو داودی بینیبێت، مەتحی کردوە، هەمو دەیانزانی چ پلەیەکی بڵندی لە نێو زانایاندا بۆ دیاریکراوە، هەمو ئیعتیرافیان بە گەورەیی و بەڕێزی دەکرد...

ـ ئەبوبەکر ئەلخەللالی حەنبەلی(000ـ 311 ک) دەڵێ: ئەبو داود سولەیمانی کوڕی ئەشعەس، پێشەوای پێشکەوتوی زەمانی خۆی بو، کەس لە سەردەمی ئەمودا، ئەو شارەزاییەی ئەوی لە ناسینەوەی حەدیسی سەحیح و زەعیفدا نەبو، لە تەقواو دینداریشیدا، کەم وێنە بو. (البداية والنهاية 148/11).

ـ حافز موسای کوڕی هارون دەڵێ: ئەبو داود لە دنیادا بۆ حەدیس دروست کراوەو، لەو دنیاش بۆ بەهەشت، کەسم لەو چاکتر نەدیوە.(تهذيب التهذيب 171/4).

- کە ئیمام ئەبو داود کتێبی(السنن) ەکەی خۆی نوسی، ئیبراهیمی حەربی گوتی: حەدیس لەبەر دەستی ئەبو داوددا وا نەرم ببو، وەك چۆن ئاسن لەبەر دەستی پێغەمبەر داوددا نەرم بو!(معالم السنن 12/1 و البداية والنهاية 55/11).

- الحاكم ئەبو عبدالله دەڵێ: ئەبو داود لەسەر دەمی خۆیدا، پێشەوای بێ موناقیسی حەدیس بو .(تهذيب التهذيب 172/4).

- محمدی کوڕی موخەللەد دەڵێ: ئەبو داودم بینی پێداچونەوەی لەبەر کردنی سەد هەزار حەدیسی خۆی دەکردەوە.. کە کتێبی (السنن) ەکەی خۆی نوسی، خەڵکی وەکو قورئان لەدوی بون، گشت زانایانی سەردەمی خۆی، شایەتی شارەزایی و هێزی لەبەرکردنیان بۆ دەدا..(تهذيب التهذيب 171/4).

- ئیبنولجەوزی دەڵێ: ئەبو داود شارەزای هۆکارەکانی زەعیفی حەدیس بو، زۆر دەم پاك و زاهید بو، زۆر لە ئەحمەدی کوڕی حەنبەل دەچو .(المنتظم 97/5).

- ئیمام زەهەبی دەڵێ: ئەبو داود سەردارێکی حەدیس بو، پێشەوایەکی شەرع بو، کەسایەتیەکی بە سام و هەیبەت بو، خواناس و خاوەن زوهد بو، زۆر لە ئیمام ئەحمەد دەچو .(طبقات الحفاظ ل 261)

- ئیمام نەوەوی دەڵێ: زانایان لەسەر مەتحی ئەبو داود کۆکن، هەمویان وەسفی بە حافزو زاناو وردەکارو، خاوەن تەقواو دینداریی بەهێزو قوڵ تێگەیشتو و، بیرتیژیی یی زانستی فەرمودەوانی دەکەن...

مەزهەبی ئیمام ئەبو داود

زانایان لە پابەندبونی مەزهەبی ئەم ئیمامە بەڕێزەوە، سێ ڕاوبۆچون بون: هەندێکیان گوتویانە سەر بە مەزهەبی شافیعی بوە، هەندێکی تریان گوتویانە حەنبەلی بوە، هەندێکی تریان گوتویانە: هەر خۆی سەر مەزهەبێکی سەربەخۆ بوە.

حاجی خەلیفە(1017ـ 1067 ك) کە توێژەرەوەیەکی ناوداری کتێب ونوسەرانە دەڵێ: لە بۆچونی ئەبو داوددا، وەرگرتنی حەدیسی زەعیفی بەلاوە پەسەندتر بو، وەك لە راو بۆچونی زانایان، ئەمەش دیدو بۆچونی زۆر زانای تریشە، وەکو ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەل، بۆیە هەندێك کەس بە حەنبەلیان ناساندوە، بەلام ئەمیش و ترمزیش، بۆ خۆیان سەر بەمەزهەبێکی سەربەخۆ بون، بەلام لە مەدرەسەی ئیمام ئەحمەدو ئیمام ئیسحاقدا بون..(كشف الظنون 299/2).

- شێخ تاهیری جەزائیری دەڵێ: من پێم وایە ئەبو داود و ترمزی هەر وەکو ئیمامەکانی تری حەدیس، وەکو بوخاری پابەندی مەزهەبێکی دیاریکراو نەبون، موقەللیدی هیچ ئیمامێك نەبون، موجتەهیدی گەورەش نەبون، بەلام لە ئاستی پێشەوایاندا بون و، حەزیان بە ڕاوبۆچونی ئیمامەکانیش کردوە..(توجيه النظر ل 185).

- زانای گەورە شێخ محمد ئەنوەری کەشمیریی دەڵێ: نەسائی و ئەبوداود حەنبەلین، ئیمام ئیبنو تەیمیە باسی مەزهەبەکەیانی کردوە.(فيض الباري 85/1).

کۆچی دوایی کردنی

ئیمام ئەبو داود لە شازدەی شەوالی ساڵی دوسەدو حەفتاو پێنجی کۆچی، لە بەسرە کۆچی دوایی کرد، ولە تەنیشت گۆڕی سوفیانی سەوریەوە نێژرا، رەحمەتی خوایان لێ بێت...

ئیمام ئیبنو حەجەری عەسقەلانی دەڵێ: ئەبوعوبەیدەی ئەلئاجوری دوای ئەوەی هەمان رۆژی مردنی ئەبو داود دێنێتەوە دەڵێ: وەسێتی کرد، کە ئەلحەسەنی کوری ئەلوسەننا بیشوات.

کتێبەکانی ئیمام ئەبو داود

1ـ المراسيل. 2ـ الرد على القدرية، يان(الرد علة أهل القدر).

3ـ الناسخ و المنسوخ، يان(ناسخ القرآن ومنسوخه)..

4. مسائل إمام أحمد. 5 ـ كتاب الزهد. 6 ـ البعث و النشور.7ـ المسائل التي حلف فيها إمام أحمد. 8 ـ دلائل النبوة. 9ـ التفرد في السنن. 10 ـ فضائل الانصار. 11 ـ مسند مالك. 12 الدعاء. 13 ـ أخبار الخوارج. 14 ـ ابتداء الوحي.

15ـ نامەیەك لە وەسفی کتێبی(السنن).

16ـ وەڵامی پرسیارەکانی ئەبو عوبەید محمدی کوڕی عەلی کوڕی عوسمانی ئەلئاجوری.

17ـ کتێبێك لەسەر ناوی ئەو جوتە برایانەی حەدیسی لێیانەوە گێڕاوەتەوە.

18ـ پرسیارەکانی ئەحمەد بن حەنبەل لەسەر گێڕەروانانی حەدیس، ئەوانەی جێ متمانەی بون و ئەوانەش، کە پێی لاواز بون.

19ـ کتێبە بەناوبانگەکەشی، کە بە(السنن) ناسراوە.

بۆچی کتێبەکەی بە(السنن) ناسراوە؟!

لە زانستی فەرمودەوانیدا، جیاوازی هەیە لە نێوان ناوی سەرچاوەکانی حەدیسدا، ئەلجەوامع جیاوازە لە المەسانید، ئەمانیش لە السونەن، هەموشیان لە ئەلموستەدریکات... هەر یەکەیان پێناسەو سیفاتی خۆی هەیە... بە

سەبارەت بە(السنن) دوە، بەو کتێبە سەرچاوانەی حەدیس دەوترێت کە بە پێی بابە شەرعیەکانی فیقە ریزبەندی کراون، بۆ نمونە یەکەمین باب: الایمان، ئینجا الطهارة، ئینجا الصلاة... وە هەروەها... ئەمانە هیچ حەدیسێکی مەوقوفی تێدا نیە، چونکە مەوقوف لە زاراوەی فەرمودەواناندا، حەدیسە، بەلام سوننەت نیە..(أصول التخريج ودراسة الأسانيد / الدكتۆر محمود الطحان ل 121)...

مه تحی زانایان بۆ (السنن)ی ئەبو داود

زۆر لـه زانایـان و شەرعناسـان، مـەتحی کتـێبی(السُنن) هکـەی ئیمـام ئـەبو داودیان کردوه، بەڵام ئێمە تەنها ئاماژه بـه هەنـدێکیان دەکـەین، چـونکه ئێـره جێی زۆر باس لێکردن نیه:

- ئیمام ئـەوەوی دەڵێ: پێویسته لەسـەر ئـەو کەسـەی دەکەوێتـه خوێنـدنی شەرع و زانستیەکانی تر، کتێبی (السنن) ی ئەبو داود لەبەرچاو بگرێت و، باش لێی شارەزا ببێت، چونکه ژمارەیـەکی زۆر لـه حـەدیس بـه بەڵگه دەهێنێتـەوه، کـه بـه شـێوەیەکی کـورت و ئاسـان دەیانخاتـه بـەر دەسـت، کـه زیرەکـی و وردەکـاریی و بایەخپێـدانی زۆری ئـەبو داود، بـه حـەدیس نیشـان دەدات..(مقدمة بذل المجهود).

- ئەلخەتتابی دەڵێ: گوێم لێبو ئیبنـول ئـەعرابی(ئامـاژەی بـۆ کتـێبی السنن کرد) و له مەتحیدا گوتی: هەر کەسێك قورئانەکەی خـواو، ئـەم کتێبـەی ئـەبو داودی پێ بێت، ئیتر پێویستی به زانیاری کەسی تر نابێت..(معالم السنن 8/1 و مفتاح دار السعادة ل 10).

- زەکەریبیا ئەسساجی دەڵێ: کتێبەکەی خـوای گـەوره ئەسـڵی ئیسلامەتیه، کتێبەکەی ئەبو داودیش، پەیماننامەی ئیسلامەکەیه.. (تذكرة الحفاظ 169/2 و طبقات الشافعية الكبرى 395/2).

- زانـای مـەزن ئیمـام ئیبنولقـەییم دەرهـەقی دەڵێ: کتـێبی (السـنن) هکـەی ئـەبو داودی کـوڕی ئەشعەسـی سەجسـتانی، لایـەقی ئـەو شـوێنەیه، کـه خـوای گەوره بۆی داناوه، که کردوێتێه داوەری چارەسەری ناوخۆیی و، کێشـەی نێـوان موسوڵمانان! ئەو، بابەتەکانی ئەو کتێبەی لەگەڵ باش هەڵبژاردنیدا، زۆر جوان ڕیـز کـردوه، حەدیسـەکانی هـەڵاوێردوه، گێڕانـەوەی فەرمودەوانـه لاوازەکـان و،

ئەوانەی لێیان وەرنەگیراوە، دیاری کردوەو خستۆتە لاوە..(تهذيب السنن / ابن القيم 8/1 و تهذيب التهذيب 171/4)..

ـ ئیمام ئەبو داود خۆی لەو نامەیەیدا، کە بۆ خەڵکی مەککەی نوسیوە، وا وەسفی کتێبی (السنن) ەکەی کردوە: ئەمە کتێبێکە، هیچ سونەتێکی پێغەمبەرﷺ لێ گل ناداتەوە(هەمو سونەتەکانی تێدایە)، وا نازانم خەڵکی لە دوای قورئان، بە هیچ کتێبێکەوە وەك لەم کتێبە پابەند بکرێن، ئەوی ئەم کتێبەی هەبێت وا نازانم زانستی تری وای لەدەست بچێت، هەر کەس ورد سەرنجی بداتێ و لێی حاڵی ببێت، قەدری دەزانێت...

پلەو ئاستی (سنن)ی ئەبو داود لە نێوان سیحاحی ستتەدا

زۆر لە زانایانی ئیسلام لەسەر ئەوەن، کە سەرچاوەکانی حەدیس، لە ڕوی ڕاستی حەدیسەکانیانەوە، سونەنی ئەبو داود، یەکسەر لە دوای سەحیحی بوخاری و سەحیحی موسلیم دێت...

ـ ئیمام ئیبنول قەییم جەخت لەمە دەکاتەوەو دەڵێ: ئەوە بزانە، کە سەرۆك و پێشەوای ئەوانە (فەرمودەوانان)، مالیك و ئەبو عبداللە محمدی کوڕی ئیسماعیلی بوخاریە، کتێبەکەی ئەوان یەکەمن (مەبەستی (مُوَطأ)ی ئیمام مالیك و سەحیحی بوخاریە) ئینجا سەحیحی موسلیم دێت، ئینجا بە دوایاندا سونەنی ئەبو داود، دوای ئەوان ئەبو عیسای ترمزی وکتێبەکەیەتی، پاشان ئەبو عبدالرحمانی نەسائی... ئەمەش ڕاوبۆچونی خاوەنی کتێبی (نيل الأماني) یشە. (مفتاح دار السعادة ل 11).

ـ سیوتی دەڵێ: زەهەبی گوتویەتی: کتێبی(جامع) ەکەی ترمزی، لەبەر ئەوەی لە سەنەدی(گێڕەرەوەی حەدیسەکە) هەندێك حەدیسدا المصلوب و الكلبي تێدایە(کە دو کەسی لاوازی حەدیس گێڕانەوەن)، پلەی کەوتۆتە دوای کتێبی(السنن) ی ئەبو داودەوە.(تدريب الراوي 171/1).

ـ شێخ عبدالعەزیزیش هەر ئاماژە بەوە دەکات، کە لە هەردو کتێبی (البستان)و (العجالة)دا دەڵێ: سەرچاوەکانی شەش کتێبی حەدیس(کە بە سوحاحی ستته ناسراون) بەم ڕیزەن: بوخاری، موسلیم، ئەبو داود، ترمزی، نەسائی، ئیبنو ماجە... ئیمام نەوەویش هەر بەم ڕیزبەندییە ناساندونی...(المقدمة و الدراري ل 139 ـ 140).

ژمارەی حەدیسەکانی سونەنی ئەبو داود

ئەبوداود لەو نامەیەیدا، کە دەربارەی کتێبی السونەنی خۆی بۆ خەڵکی مەککەی نوسیوە، دەڵێ: لە پێغەمبەری خواوەﷺ پێنج سەد هەزار حەدیسم نوسیوە، ئەوی لەم کتێبەمدا نوسیومن، چوار هەزارو هەشت سەد حەدیسە، نزیکەی شەش سەد مورسەلیشی تێدایە[1].

سیوتی دەڵێ: ژمارەی حەدیسەکانی سونەنی ئەبو داود، چوار هەزارو هەشت سەد حەدیسە، ئەبو داود بەبەشی کردون بۆ(کتاب)، هەر کتابێکیشی کردۆتەوە بەچەندین(باب)[2].ژمارەی هەمو کتابەکانی سوننەنی ئەبوداود(35 سێو پێنج کتاب)ن، کە سیانیانی ناونوس نەکردوە،(ناونیشان یان سەردێڕی بۆ دانەناون)و، ژمارەی بابەکانیشی(1871هەزارو هەشت سەدو حەفتاو یەك باب)ن.

ـ حافزی زەهەبی دەڵێ: لە کتێبەکەی خۆیدا(سِيَر أعلام النبلاء) دا دەڵێ: حەدیسەکانی سونەنی ئەبو داود، شەش جۆرن:

1ـ بەهێزترین حەدیس: ئەوانەن، کە لە بوخاری و موسلیمیشدا هەن،

---

1 ئەوی لە سەنەدەکەیدا(گێڕەرەوەی حەدیسەکە) ئەو سەحابییەی ناو نەبراوە، کە ڕاستەوخۆ لە پێغەمبەریەوەﷺ گێڕاوەتەوە.

2 زانایانی ئیسلام بەگشتی و، فەرمودەوانان و شەرعناسان بە تایبەتی، کتێبەکانی خۆیان دەکرد بە بەشی ئاواوە، بۆ نمونە،(کتاب) وەکو کۆبەندی زەمانی ئێمە بو، ئینجا(باب)، کە وەکو بەندو باسی زەمانی ئێمە، بابەکانیشیان دەکردەوە بە(مسألة) بۆ نمونە :(كتاب الطهارة /باب المياه: مسألة الماء المستعمل) وە هەروەها...

ئەمانەش نزیکەی نیوەی کتێبەکەن...

2. ئینجا ئەو حەدیسانەن، کە بوخاری، یان موسلیمیش گێڕاوێتیەوە.

3. دوای ئەم، ئەو حەدیسانەن، کە سەنەدەکانیان(گێڕەرەوەی حەدیسەکە)، هیچ ئیشکالێکیان لە ڕوی لاوازی و نامۆییەوە تێدا نیە.

4. دوای ئەمیش ئەو حەدیسانەن، کە هەندێك لە زانایان قسەیان لەسەر سەنەدیان (گێڕەرەوەی حەدیسەکە)، یان دەقەکانیان کردوە بەلام لای هەموانیش هەر مەقبول بون.

5. ئینجا ئەو حەدیسانەن، کە سەنەدەکانیان(گێڕەرەوەی حەدیسەکە)، باس لە لاوازیی ریوایەتیان کراوە، زۆرجار ئەبو داود بۆ خۆشی لەم حەدیسانە بێ دەنگ بوە.

6. پاشان ئەو حەدیسانەی کە لای هەندێك لە زانایان بە هۆی کەسێکی سەنەدەکەوە(گێڕەرەوەی حەدیسەکە)، حەدیسەکە بە زەعیف ناسێنراوە، ئەبو داود بۆ خۆشی قسەی لەسەر ئەمانە کردون و، کەمجار هەیە لێیان بێ دەنگ بوبێت، مەگەر لەبەر زۆر بەناوبانگی حەدیسەکە..

شەرحەکانی سونەنی ئەبو داود

وەکو هەر کتێبێکی تری سەرچاوەی حەدیسی پێغەمبەرﷺ، حەتمەن سونەنی ئەبو داودیش(رحمەتی خوای لێ بێت)زۆر شەرح کراوە، بیست لەو شەرحانە:

1. معالم السنن: نوسینی سلیمانی کوری ئیبراهیم الخطابي(000. 388 ك).
2. عجالة العالم من كتاب المعالم: الحافظ شهاب الدين احمد(000. 765 ك).
3. العد المودود في حواشي سنن أبي داود: الحافظ المنذري(000. 656 ك).
4.(شرح مختصر سنن أبي داود) الامام المنذري(000 ـ 656 ك).
5 ـ تهذيب ابن القيم محمدی ابوبکری کوری ایوب الزرعي الدمشقی(000 ـ 751 ك).

6 ـ شرح السنن: شهاب الدين احمدى كورى روسلان الرملي(000ـ 844 ك).
7ـ شرح السنن: قطب الدين أبوبكرى كورى دعسين اليمني الشافعي(000ـ 752ك).

8 ـ شرح السنن: الحافظ موغلطاى كورى قليج(000ـ 762 ك).
9ـ شرح شهاب الدين ابو محمدى كورى محمد المقدسي(000ـ 765 ك).
10 ـ شرح عمرى كورى روسلانى كورى البةلقيني(000 ـ 805 ك).
11ـ شرح ابي زرعة العراقي احمدى كورى عبدالرحيم(000ـ 826 ك).
12ـ شەرحى بەشێكى: محمدى كورى احمد العيني الحنفي(000ـ 855 ك).
13ـ شرح الحافظ السيوطى(000ـ 911 ك) كه به ناوى(مرقاة الصعود الى سنن أبي داود) ە.

14ـ شرح ابي الحسن محمدى كورى عبدالهادة السندى(000ـ 1138 ك) كه به ناوى(فتح الودود على سنن أبي داود) ە.
15ـ(الهدى المحمود فى ترجمة سنن أبي داود): مولوي وحيد الزمان الكهنؤي(000ـ 1396 ك) كه به زمانى ئوردو نوسراوه.
16ـ(غاية المقصود في حل أبي داود): الشيخ العلامة شمس الحق ابي الطيب العظيم آبادي(000ـ 1329 ك).

17ـ(عون المعبود شرح سنن أبي داود): محمد أشرف العظيم آبادي، كورت كراوه ى(غاية المعبود في شرح سنن أبي داود) ە.

18ـ(المنهل العذب المورود شرح سنن الإمام أبي داود) الشيخ محمود محمد خطاب السبكي(000ـ 1352 ك) تا(باب الهدي من مناسك الحج) هاتبو، دواتر

شیخ امینی کوری ته واوی کردو ناوی نا: (فتح الملك المعبود تكملة منهل العذب المورود شرح سنن أبي داود).

19.(بذل المجهود في حل سنن أبي داود) العلامـة المحدث الشيخ خليل احمد السهارنفوري(000ـ 1346 ك) باشترین شەرحی سونەنی ئەبوداوده.

20.(عون المعبود في شرح سنن أبي داود): عبدالرحمن الساعاتي(باوکی ئیمام حسن البنای ئیخوانه‌ﷺ).

نمونەیەك لە سونەنی ئیمام ئەبو داود

کتاب الحدود

باب المرتد

قال الامام ابو داود تعالی:

حدثنا عمرو بن عون، انا معاوية، عن الأعمش، عن عبدالله بن مرة، عن مسروق، عن عبدالله قال: قال رسول اللهﷺ (لا يحل دم رجل مسلم يشهد أن لا إله إلا الله وأني رسول الله إلا بإحدى ثلاث: الثيب الزاني، والنفس بالنفس، والتارك لدينه المفارق للجماعة)[1].

ڕەحمەتی خوا لە ئیمام ئەبو داودو، سەرجەم یاوەران و زانایان و شەرعناسانی ئیسلام، کە هەمویان خاوەن چاکەن لەسەر نەوەکانی دوای خۆیان، کە ئەو دینەیان بەو تەڕو،بەلیەی خۆی پاراست و بە ئێمەشیان گەیاند..

---

1 بوخاری لە سەحیحەکەی خۆیدا (ژمارە 176/12) لە باب الدیات/باب قول الله تعالی (النفس بالنفس والعین بالعین) هێناویەتیەوە. موسلیمیش لە القسامة/باب ما یباح بە دم امریٔ مسلم إلا بإحدی ثلاث ژمارە(1676)، نەسائیش لە تحریم الدم/باب ذکر ما یحل بە دم المسلم(7/90، 91) دا هێناویەتیەوە..

ئیمام ترمزی (رحمەتی خوای لێ بێت)

(209 ـ 279 ك)

ناو و ڕەچەڵەکی

ـ ئەبو عیسا محمدی کوڕی عیسای کوڕی سیوەرەی کوڕی موسای کوڕی زەححاکی سەلەمی بورغی ترمزی ئەلغەریرە.(تهذیب التهذیب 387/9 و مقدمة الجامع الصحیح / احمد محمد شاکر 77/1 و شذرات الذهب في اخبار من ذهب 174/2).

ـ لە نەسەبیدا دو قەولی تر هەیە، یەکەمیان: (محمدی کوڕی عیسای کوڕی سیوەرەی کوڕی شەدداد) و، دوەمیان: (محمدی کوڕی عیسای کوڕی یەزیدی کوڕی سیوەرەی کوڕی ئەسسەکەن). (مقدمة الجامع الصحیح 77/1). بەڵام قەولی یەکەم ریوایاتی زیاتری لەسەرەو، زۆرینەی زانایان، بە تایبەتی پێشەوایانی پیاوناسیی بە ڕاستتریان داناوە...

شوێنی لەدایکبون و گەشەی

ـ ئیمام ترمزی ڕەحمەتی خوای لێ بێت، وەکو شێخ محمد عابدی سندی، نوسیویێتی لە ساڵی 209 ك لەدایکبوە، زۆر گەڕام بەدوای سەرچاوەیەکدا ئەمەم بۆ ساغ کاتەوە، دەستم نەکەوت. بەڵام ئیمام زەهەبی ڕەحمەتی لێ بێت، لە کتێبی(میزان الاعتدال في نقد الرجال 678/2)ەکەیدا نوسیویێتی، ترمزی لە

ساڵی 279 دا کۆچی دوایی کرد، کە لە تەمەن حەفتاکان بو...) جا لەوانەی شێخی سندیش ئیعتیمادی کردبێتە سەر، حاڵیبونێکی ئاوا... والله اعلم.

ـ زانای پایەبەرز عەللامە عەلی القاری، لە ڕاڤەی کتێبی(الشمائل)ی ترمزیدا دەڵێ: (لە ساڵی 279 دا لە تەمەنی حەفتا ساڵیدا کۆچی دوایی کردوە).

ـ لە گوندی(بوغ) لەدایکبوە، کە سەر بە شارۆچکەی ترمز بوە، کە دەکەوێتە ئەفغانستانی ئەمڕۆوە.. ئیمام سەمعانی دەڵێ ترمزی لە گوندی بوغ لەدایکبوەو، هەر لەوێش کۆچی دوایی کردوە...

زانایان و مە تحی ترمزی

ـ ئیبنو حیببانی حافیز لە کتێبی(الثقات) دەربارەی ترمزی دەڵێ: ئەبو عیسا لەوکەسانەیە، کە زانستیان کۆکردۆتەوەو لەبەریان کردوەو پاراستویانەو، کتێبیان لەسەر نوسیوە (تهذيب التهذيب 388/9، البداية و النهاية 67/11، تذكرة الحفاظ / الذهبي 624/2).

ـ ئەبو ئەسعەدی ئیدریسی دەرهەقی دەیفەرمو: ئەبو عیسا لە توانای زۆر لەبەر کردندا نمونەی پێ دەهێنرایەوە، ئەو یەکێکە لەو زانایانەی فەرمودەوانی کە ئیقتیدایان پێ دەکرێت. (تذكرة الحفاظ/ الذهبي 624/2، مقدمة صحيح الجامع(سنن الترمذي) 84/1).

ـ حاکمی نەیسابوری(ئەمە قوتابیەکەی خودی ترمزی نیە، کە هەر ناوی حاکمەو خاوەنی کتێبی موستەدریکە، کە یەکێك بو لەو زانا فەرمودەوانانەی، نیو ملێۆن فەرمودەیان لەبەر بوە!) دەربارەی ترمزی دەڵێ: گوێم لێبو عومەری کوڕی عەلەك دەربارەی ترمزی دەگوت: (بوخاری کۆچی دوایی کرد، لە زانست و لەبەر کردن و تەقواو خواناسییدا، کەسی وەکو ئەبو عیسای لە

خۆراسان بەجێ نەهێشتوە، ئەوەندە دەگریا تا کوێرایی داهات، چەندین ساڵ بە کوێری مایەو، تا کۆچی دوایی کرد!

ـ خەلیلی دەربارەی دەڵێ: ئەبو عیسا جێ متمانە بو، هەمو زانایان لەسەری رێك بون.. (تهذیب التهذیب 388/9).

ـ ئیمام موززی لە کتێبی(التهذیب) هکەیدا وا وەسفی دەکات: حافزی گەورە، خاوەنی کتێبی (الجامع) و کتێبی دیکە، یەکێکە لە پێشەوایانی لەبەر کردن و پاراستنی فەرمودە، خوای گەورە کردی بە مایەی سودمەندی موسوڵمانان، (مقدمة الجامع الصحیح 84/1).

ـ ئیمام زەهەبی لە کتێبی(المیزان) هکەیدا دەربارەی دەڵێ: حافزی مەزن، خاوەنی کتێبی (الجامع)، ئەوی هەمو زانایان لەسەری رێکەوتبون، کە جێمتمانەیە

لا ناکرێت بەلای ئەو قسەیەوە، کە ئیبنو حەزم دەرهەقی گوتویەتی: مەجهولە! چونکە دیارە، کە ئیبنو حەزم نە ناسیوێتی و نە زانیویشێتی، کە کتێبی (الجامع)ی هەیە، وا نازانم هەنجەتی بۆ ئەو قسەیەی هەبێت (مقدمة الجامع الصحیح 84/1).

ـ سەمعانی لە کتێبی(الانساب/ ورقة 95) هکەیدا دەربارەی گوتویەتی: ئیمام بێ مونافیسی زەمانی خۆی بو، خاوەنی چەندین کتێبە، یەکێکە لەو فەرمودەوانانەی ئیقتیدایان پێ دەکرێت.

ـ زانای گەورە، تاش کوبرازادە(ئەحمەدی کوری موستەفا کە لە 962 ك کۆچی دوایی کردوە)دەربارەی ترمزی دەڵێ: یەکێکە لە زانا شارەزاکانی فەرمودە، کە زۆر دیار بوە، لە شەرعناسیی(فیقه) دا دەستێکی بالای هەبوە، فەرمودەی لە کۆمەڵێك زانای پۆلی یەکەمی فەرمودەوانیەوە وەرگرتوە.(مفتاح دار السعادة).

ـ ئیبنو عیمادی حەنبەلی دەربارەی گوتویەتی: پێشەوای زانایان بو، لە لەبەر کردن و وردەکارییدا موعجیزەیەك بو.(شذرات الذهب 174/2).

ـ ئیبنو خەلەکان لە(وفیات الاعیان 278/4) دا دەربارەی ترمزی گوتویەتی: یەکێکە لە زانایانی فەرمودە، کە ئیقتیدای پێ دەکرێت.

ـ ئیمام ئیبنو حەجەری عەسقەلانی دەڵێ: ئەبو فەزڵی بەیلەمانی دەربارەی ترمزی فەرمویەتی: لە نەسری کوڕی محمدی شێرکۆییم بیستوە/ کە دەیگوت: گوێم لێبو محمدی کوڕی عیسا دەیگوت: محمدی کوڕی ئیسماعیل(یەعنی ئیمام بوخاری) پێی دەگوتم: من زیاترم سود لە تۆ کردوە، وەك لەو سودەی تۆ لەمن کردبێتت! (تهذیب التهذیب 389/9).

پێگەیشتن و توانای لەبەر کردنی

ـ ئەبو عیسا محمدی کوڕی عیسای ترمزی، پیاوێکی شارەزاو زانایەکی لەخواترس بو، بۆ توانای زۆر لەبەر کردن، نمونە بەم دەهێنرایەوە، ئیبنو حەجەری عەسقەلانی رەحمەتی خوای لێ بێت، لە ئیدریسییەوە نەقڵ دەکات، دەڵێ: گوێم لە شەرعناس ئەبوبەکری کوڕی ئەحمەدی کوڕی الحارسی مروزی بو، گوتی: گوێم لە ئەحمەدی کوڕی عبداللەی کوڕی داود بو، دەیگوت: گوێم لە ئەبو عیسای ترمزی بو، کە دەیگوت: بەرەو مەککە کەوتبومە رێ، دو بەشم لە کتێبی نوێی فەرمودەی شێخێك نوسیبو، لە رێگا هەواڵیان دامێ، کە ئەو شێخە بەرێزە لەسەر رێمانە زۆرم پێخۆشبو، چومە خزمەتی و هەر وام دەزانی، کە دوبەشی ئەو فەرمودانەم پێیە، کە لەوەوەم وەر گرتوە، تومەز دو بەشی دیکەی کتێبێکن، کە وەکو ئەو کتێبانە بون، کە فەرمودەکانی ئەمم تێدا نوسیبونەوە! بە پەلە خۆم گەیاندێ و عەرزم کرد، ئەوە ئەو فەرمودانەن، کە لە بەرێزتانەوەم وەرگرتوە، دامێ و سەیری کرد، بە سەرسامیەوە دیقەتی دامێ و گوتی: شەرم ناکەیت؟ فەرمودانێکت لە منەوە وەرنەگرتەوەو بە منی

دەڵێیتەوە!! زانیم: کە هەڵەم لە هێنانی کتێبەکاندا کردوە، خێرا پێم وت: ئەوانەی جەنابیتانم لەبەر کردوە، وەك بیەوێت بە راستم نەناسێت، سەیرێکی لەپی دەستی کردم، پاکەو هیچی لێ نەنوسراوە، ئیتر دەسبەجێ سەرەتای فەرمودەیەکی پێ وتم و، گوتی: تەواویکە... خێرا بۆم تەواو کرد، فەرمودەیەکی دیکەی پرسی و تەواوم کرد، فەرمودەی فورستری پرسی و تەواوم کرد، ئاوا هەرچی لێ پرسیم و هەر هەمویم بە خێرایی بۆ وتەوە! ئینجا لەو دو کتێبەی خۆمی لێ پرسیم، هەرچی لێ پرسیم وەلامم دایەوە، گوتی: پێش ئەوەی بێیتە لام لەبەرت کردبو ؟ وتم: نەخێر قوربان.. دەتوانیت هی ترم لێ بپرسیت، ئینجا چل فەرمودەی تری دور لەیەکی لێ پرسیم، هەمویم زانی! سەری سوڕما!! ئیتر باسی هێنانی دو کتێبەکەم بۆ گێڕایەوە، فەرموی: کەسم وەکو تۆ لە توانای لەبەر کردندا نەدیوە..

گەشت و گەڕانی

حافزی ترمزی لەبەر ئەوەی یەکێك بوە لە پێشەوایانی فەرمودەوانی سەردەمی خۆی و، وەکو هەر یەکێکی دیکە لە زانایان و شەیدایانی زانستی شەرعی، هەر لەدوای فێربون دەگەڕاو دەیویست زیاتر فێرببێت، بەسەر ناوچەو زانای زۆردا گەڕا، لە خۆراسان و عێراق و حیجاز..(مقدمة الجامع الصحيح 83/1).

ـ شێخ ئەحمەد شاکری گەورە توێژەرەوەی میسری، کە پێشەکی کتێبەکەی ترمزی نوسیوە، دەڵێ: وا نازانم چوبێتە بەغدا، چونکە ئەگەر بچوایەتە ئەوێ، حەتمەن ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەل(164ـ 241ك)، پێشەوای مەزنی فەرمودەوانانی دەبینی، بە دڵنیاییەوە حافز ئەبوبەکری خەتیبی بەغدادیش، مێژوی ژیانی لە کتێبەکەیدا(تاريخ بغداد) دا دەنوسیەوە.. (مقدمة الجامع الصحيح 83/1).

ماموٚستاکانی ئیمام ترمزی:

سەردەمی ئیمام ترمزی، سەردەمی ڕاپەڕینی زانستی بو، سەردەمی گەڕان لە دوی فەرمودەو، کۆکردنەوەو تۆمارکردنی بو، ئیمام ترمزی لە گەیشتن بە خزمەتی زانایانی ئەو سەردەمەی، دریٚغی نەکرد، تا بۆی لوا کەمتەرخەمی نەکرد، بۆیە هەندێك زانایان گوتویانە/ماموٚستاکانی ئەوەندە زۆر بون، مەگەر هەر خۆی هەژمارديان کات! بەلاّم لە هەموان بەناوبانگترو کاریگەرتر:

- سوەیدی کوڕی نەسری کوڕی سوەیدی مروزی(149 ـ 240 ك 91) سالاّن بو!

- قوتەیبەی کوڕی سەعیدی سەقەفی ئەبو رەجاو(150 ـ 240 ك)90 سالاّن بو)!

- ئەبو موسعەب ئەحمەدی کوڕی ئەبو بەکری زوهری مەدەنی(ـ 242:).

- عبداللەی کوڕی معاویەی جومەحی(ـ 243) تەمەنی لە100 سالاّن تێپەڕیبو.

- عەلی کوڕی حیجری مروزی(ـ 244) ئەویش نزیکەی100 سالاّن بو).

- ئیبراهیمی کوڕی عبداللەی کوڕی حاتەمی هورەوی(ـ 244 ك).

- محمدی کوڕی عبدالمەلیکی کوڕی ئەبو شوارب(ـ 245 ك).

- جگە لەمانیش وەکو وتمان، ماموٚستایانی ئیمام ترمزی هەر زۆر زۆرن.. ئەوەندەی بەسە، کە شارەزایی فەرمودەوانیەکەی لە ئیمام بوخاری وەرگرتوە! لای ئەو فێری ئەم زانستیە پیرۆزە بوە، ئەو مەشقی پێکردوەو هەر لای ئەو فێری موناقەشەی زانایان بوەو، نەشبوە بە شوێنکەوتوی ئیمام بوخاری! زۆر جاریش لەگەڵ یەکتریدا، مونازەرەیان لەسەر ڕاستی سەنەدی فەرمودە کردوە!

فەقێکانی ئیمام ترمزی

دیسان ئەوانەی لە ئیمام ترمزییەوە زانستەکان، بە تایبەتی فەرمودەوانی فێربون، زۆر زۆرن، مێژوی ژیانی زۆرینەیان وا لە کتێبەکانی (تذكرة الحفاظ/ الذهبي 624/2) و، (تهذيب التهذيب/ابن حجر العسقلاني387/9)، بەناوبانگترینیان کە شێخ ئەحمەد شاکر ڕیزبەندی کردون و، پێشتریش محمدی کوڕی مەحبوب ئەبولعەبباسی ئەلەحبوبی مروزی، کە گێڕەرەوەو حافزی هەمو فەرمودەکانی کتێبی(الجامع) ەکەی ئیمام ترمزیە، باسی لێوە کردون.. لەوانە: ئەبو حامد ئەحمەدی کوڕی عبداللەی کوڕی داودی مروزی بازرگان و، هەیسەمی کوڕی کولەیبی شامی و، ئەحمەدی کوڕی یوسفی نەسەفی و، ئەبولحارس ئەسەدی کوڕی حەمدەوەی و، داودی کوڕی نەسری کوڕی سەهلی بەزدەوی و، وەعیدی کوڕی محمدی کوڕی مەحمودی نەسەفی و، مەحمودی کوڕی نومەیرو محمدی کوڕی و مەحمودی کوڕی مەککی کوڕی فەوج و، ئەبو جەعفەر محمدی کوڕی سوفیانی کوڕی نەزری نەسەفی و، محمدی کوڕی مونزیری کوڕی سەعیدی هورەوی و دەیانی دیکە..

کتێبەکانی ئیمام ترمزی:

ئیمام ترمزی وەکو زانایان لە باسی ژیانیدا نوسیویانە (صاحب التصانيف)، واتە خاوەنی کتێبی زۆرە! بەڵام وا دیارە بەشێکی زۆری فەوتاوەو، هەر وەکو هەزاران کتێبی دیکەی زانستیە شەرعیەکان بە داخەوە بە ئەوەی ئێمە نەگەیشتوە.. لەو کتێبە بەناوبانگانەی ئیمام ترمزی کە زانایانی باسیان لێوە کردوە:

1. الجامع الصحيح، کە بە(سنن الترمذي) بەناوبانگە.
2. الشمائل النبوية بە(شمائل الترمذي) ناسراوە.

3. العلل. ئەمە کتێبێکی سەربەخۆیە، نەك ئەو بەشە بێت، کە لە کۆتایی سننەکەیدا بە ناوی العللەوە هەیە..

4. العلل المفرد، کە بە(العلل الکبیر) یش ناسراوە.

5. التاریخ(ئیبنونەدیم لە کتێبی(الفهرست)ەکەی خۆیدا باسی کردوە.

6. الزهد(المفرد) کە ئیمام ئیبنو حەجەری عەسقەلانی دەربارەی دەفەرموێ: بەرچاومان نەکەوتوە. (تهذیب التهذیب 389/9).

7. الاسماء والکنی.

8. کتێبێك بە ناوی(في الاثار الموقوفة) کە ئیمام ترمزی خۆی لە کۆتایی کتێبی السننەکەیدا ئاماژەی پێکردوە.

9. اسماء الصحابة. ئیبنو کثیر ئاماژەی پێکردوە (البدایة و النهایة 6/11).

باسێك لەسەر الصحیح الجامع(سنن الترمذي)

ـ ئەبو عەلی مەنسوری کوڕی عبداللەی الخالیدی، لە ترمزییەوە دەگێڕێتەوە، کە دەربارەی کتێبی الجامعەکەی دەیگوت: ئەم کتێبەم دانا، نیشانی زانایانی فەرمودەوانیانی حیجازو عێراق و خۆراسانمدا، هەمویان لێی ڕازی بون، هەیانبو دەیگوت: هەر کەسێك ئەم کتێبەی لە ماڵدا بێت، وەك ئەوەیە، کە پێغەمبەرێکی لەماڵدا بێت و قسەی بۆ بکات !! (تذکرة الحفاظ / الذهبي 624/2، تهذیب التهذیب 389/9).

ـ عەللامە تاش کوبرا زادە دەربارەی خۆی و کتێبەکەی لە کتێبی (مفتاح دار السعادة) دا دەیگوت: ترمزی کتێبی زۆرن، بە تایبەتی لەسەر فەرمودەوانی، کتێبی الجامعەکەی لە باشترین کتێبی فەرمودەیەو، لە هەموان سودی زیاترە، ڕیزبەندیەکەی ڕێکوپێکەو دوپاتبونەوەی کەمە، ئەوی لەوێدا هەیە، لە کتێبەکانی تری فەرمودەدا نیە، چونکە لەمدا ڕاڤەی خۆی و بەراورد کردن و شیکاری سەنەدو، دیاریکردنی سەحیح و حەسەن و لاوازی، تێدا ڕون

کراوەتەوەو، ئەحکامی شەرعیشی تێدایە، لەسەرو ئەمانەشەوە زانستی جەرح و تەعدیل(پیاوناسیی) تێدایە، لە کۆتایی کتێبەکەشدا بەشی(العلل)، هەیە کە سودێکی زۆری لە خۆگرتوە، هەر کەسێك بینیبێتی، دەزانێت چ کارێکی گەورەو بە نرخە...

ـ ئیمام ئەبو ئیسماعیل عبداللەی کوڕی محمدی ئەنساری هورەوی، کە باسی السننەکەی ئیمام ترمزی دەکات دەربارەی دەڵێ: ئەم کتێبەی ترمزیم لە کتێبەکانی بوخاری و موسلیم پێ باشترە، چونکە سودی بوخاری و موسلیم بۆ کەسانێکە، کە خۆیان بە قوڵایی زانستی شەرعدا ڕۆچوبن، بەڵام کتێبەکەی ئەبو عیسا، هەمو کەسێك لەو خەڵکەش دەیگەنێ و، سودی خۆیانی لێ دەبینن..

ـ ئەبوبەکری ئیبنولعەرەبی لە سەرەتای شەرحی[1] ئەم کتێبەی ترمزیدا دەڵێ: بزانن ـ خوا دڵ و دەرونتان پڕ کات لە نور ـ کە کتێبەکەی الجەعفی(مەبەستی ئیمام بوخاری رەحمەتیە)، سەرچاوەی دوەمی ئەم باسانەیە، (موطا)ی مالیك یەکەمینە، هەمو کتێبەکانی دیکەی وەکو القوشەیری(مەبەستی ئیمام موسلیمی رەحمەتی و کتێبەکەیەتی) و، ترمزی لەسەر ئەمان بینا کراون.. هیچیشیان وەکو کتێبەکەی ئەبو عیسا (ترمزی) نین، ئەوەی ئەبوعیسا لە هەموویان جوانتر بەش بەش کراوە، خۆش بەدەستەوە دێت، زو بە مەبەستی خۆتت دەگەێنێت، یاریدەدەری سەرەکی خوێندن و کارکردنە، چواردە زانستی تری لەخۆ گرتوە:

1. شیکاریی سەنەد.
2. دیاری کردنی سەحیح.

---

1 شەرحەکەی ناوی(عارضة الاحوذي في شرح سنن الترمذي) یە! مانای ناوی کتێبەکە ئەمەیە: عارضة واتە، توانای قسەکردنی احوذي: پیاوی زرنگ و قسەزان(لەبلەبان)، مەبەستی ئەوەیە، کە کەسانی قسەزان و لەبلەبانیش، ڕەخنەیان زۆر نابێت لەم کتێب و شەرحەی!!

3ـ هەڵاوێردنی فەرمودەی لاواز.

4ـ ناساندنی ڕێ و شێوازی جیاوازی سەنەدەکان.

5ـ شایەتیدان و متمانەبەخشین بە پیاوچاك و سەرڕاستانی سەنەد.

6ـ دیاریکردنی هەڵەو لاوازی پیاوانی سەنەد.

7ـ دۆزینەوەی ناوی جیاوازی پیاوانی سەنەدەکان و ناساندنەوەیان.

8ـ دۆزینەوەی کونیەی جیاوازی پیاوانی سەنەدەکان و ناساندنەوەیان.

9ـ نیشاندانی سەنەدی پساو.

10ـ نیشاندانی سەنەدی گەیشتو.

11ـ رونکردنەوەی چۆنیەتی کارکردن بە فەرمودە.

12ـ رونکردنەوەی هۆی واز هێنان لە هەندێك فەرمودە.

13ـ راجوێیی زانایانی فەرمودەوانی لە قبوڵ کردن یان رەفز کردنی فەرمودە.

14ـ ڕونکردنەوەی ڕاوبۆچونی زانایان و، وەرگرتنی حوکمی شەرعیی لە فەرمودە..

ـ حافز ئیبنولئەسیریش دەربارەی گویەتی: ئەوەی لە(سنن الترمذي)دا هەیە، لە کتێبەکانی دیکەدا نیە، وەکو ناساندنی بۆچون و ڕای مەزهەبەکان و، جۆری سەنەدی فەرمودەکە، کە سەحیحە، یان حەسەنە یان لاوازە، هەروەها چۆن زانایان و شەرعناسان حوکمی شەرعییان لە فەرمودەکەوە وەرگرتوە..

مەرجەکانی ئیمام ترمزی:

حافز ئەبوفەزلی مەقدیسی دەڵێ: ئەبو عیسا کتێبەکەی کردوە بە چوار بەش[1]:

1- بەشی فەرمودەی سەحیح، کە گومانی تێدا نیە(ئەو فەرمودانەن، کە لە لای بوخاری، و موسلیمیش هەن).

2- بەشێکی تر لەوانەن، کە مەرجی هەرسێ ئیمامەکانی، یان دوانیانی بەسەردا دەچەسپێت(مەبەستی لە ئیمامان: ئەبو داودو نەسائی و ئیبنو ماجەیە).

3 . بەشێکی تر ئەوانەن کە هۆی لاوازیەکەیانی لە لای زانایانی تری فەرمودەوانی رون کردۆتەوە.

4 . بەشی چوارەم ئەو فەرمودانەن، کە ترمزی خۆی هۆی لاوازیەکەیانی رون کردۆتەوە.

ترمزی دەڵێ: لەم کتێبەمدا فەرمودەیەکم نەنوسیوە، کە کەس لە زانایانی پێشتر نەیهێنابێتەوەو کاری پێنەکردبێت...

حافزی مەقدیسی دەڵێ: ترمزی گلەیی خەڵکی لەسەر خۆی لاداوە بەوەی، کە خۆی حوکمی فەرمودەکانی دەرکردوە، کە ئایا سەحیحن، یان حەسەن، یان لاواز، هەروەها راڤەی یەك بەیەکیانی وا کردوە، کە هەمو کەسێك بە ئاسانی لێی حاڵیی ببێت... سەرەتا باسی لەو بابە کردوە، کە فەرمودەکەی تێدایەو، بۆچی ئەو فەرمودەیە لەوێیە ؟! پاشان چۆتە سەر شیکاری سەنەدی فەرمودەکەو ئەو یاوەرەی ناساندوە، کە فەرمودەکەی گێڕاوەتەوە، پاشان

---

1 عەللامە شێخ ئەحمەد شاکر لە پێشەکیەکەیدا، کە بۆ(الجامع الصحيح 88/1)، کە باسی لە مەرجی سوحاحی ستتە کردوە، ئەم بەش بەشکردنەی ئیمام ترمزی نوسیوە.

ڕێگاكانی تری سەنەدەكەی هێناوەتەوەو، لای كێ و لە هەر كوێیەكی سوحاحی ستتە هەبێت، ئاماژەی پێكردوە.. بۆ نمونە، دەڵێ: (وفي الباب عن فلان بن فلان) تا سەنەدەكان دەگەیێنێتەوە بە كۆمەڵێك لە یاوەرانی پێغەمبەرﷺ...

كۆچی دوایی ئیمام ترمزی

زانایان و مێژونوسان لە كاتی كۆچی دوایی كردنی ئیمام ترمزیدا، زۆر ڕاجوێ بون! سەمعانی لە كتێبی (الانساب) ەكەی خۆیداو، ئیبنو خەلەكانیش بەدوایدا (وفيات الاعيان 278/4) دەڵێن: لە ساڵی 275 ك لە گوندی بوغ كۆچی دوایی كردوە، شێخ عابد السندی بە دەستوخەتی خۆی، لەسەر نوسخەیەكی نوسراوەی سونەنی ترمزی نوسیوێتی: ساڵی 209 ك لە دایكبوەو 68 ساڵ ژیا، چونكە لە ساڵی 277ك كۆچی دوایی كردوە... بەڵام پێدەچێت ئەمە هەڵە بێت... ڕاست ئەوەیە (والله اعلم)، كە حافزی موززی لە(التهذيب)و، ئیبنو حەجەری عەسقەلانی لە(تهذيب التهذيب 388/9)دا نوسیویانە، كە حافزی موستەغفیری، كە مێژونوسێكی گەورەیەو، لەو سەردەمەدا چۆتە خۆراسان و، ماوەیەكی زۆر لەو ناوچانە ماوەتەوە(تهذيب التهذيب 278/9)، نوسیوێتی:(ئەبو عیسا ترمزی لە شارۆچكەی ترمز لە شەوی دوشەممەی13ی ڕەجەبی279دا كۆچی دوایكرد)...ئەمەش ئەو بەروارەی،كە زۆرینەی زانایان و شەرعناسان و مێژونوسانی وەكو، ئیمام زەهەبی و ئیبنو كەتیرو، ئەوانی دیكە ئیعتیمادیان كردۆتە سەرو، گوتویانە، كە ڕاستترینە. (تذكرة الحفاظ/الذهبي 635/2)، (البداية و النهاية/ابن كثير 67/11) عەللامە ئەحمەد شاكیریش لە ڕاڤەو لێكۆڵینەوەی سونەنی ترمزیدا، هەر ئەوەی بە ڕاستتر زانیوە. (مقدمة سنن الترمذي/ احمد شاكر 1/ 91).

کەمێك دەربارەی(سنن الترمذي)

کتاب الفتن1

باب ما جاء في رفع الامانة

(عَنْ حُذَيْفَةَ بْنِ الْيَمَانِ حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثَيْنِ قَدْ رَأَيْتُ أَحَدَهُمَا وَأَنَا أَنْتَظِرُ الْآخَرَ حَدَّثَنَا (أَنَّ الْأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ ثُمَّ نَزَلَ الْقُرْآنُ فَعَلِمُوا مِنِ الْقُرْآنِ وَعَلِمُوا مِنِ السُّنَّةِ) ثُمَّ حَدَّثَنَا عَنْ رَفْعِ الْأَمَانَةِ فَقَالَ: (يَنَامُ الرَّجُلُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ الْأَمَانَةُ مِنْ قَلْبِهِ فَيَظَلُّ أَثَرُهَا مِثْلَ الْوَكْتِ ثُمَّ يَنَامُ نَوْمَةً فَتُقْبَضُ الْأَمَانَةُ مِنْ قَلْبِهِ فَيَظَلُّ أَثَرُهَا مِثْلَ أَثَرِ الْمَجْلِ كَجَمْرٍ دَحْرَجْتَهُ عَلَى رِجْلِكَ فَنَفَطَتْ فَتَرَاهُ مُنْتَبِرًا وَلَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ ثُمَّ أَخَذَ حَصَاةً فَدَحْرَجَهَا عَلَى رِجْلِهِ قَالَ فَيُصْبِحُ النَّاسُ يَتَبَايَعُونَ لَا يَكَادُ أَحَدُهُمْ يُؤَدِّي الْأَمَانَةَ حَتَّى يُقَالَ إِنَّ فِي بَنِي فُلَانٍ رَجُلًا أَمِينًا وَحَتَّى يُقَالَ لِلرَّجُلِ مَا أَجْلَدَهُ وَأَظْرَفَهُ وَأَعْقَلَهُ وَمَا فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ) قَالَ وَلَقَدْ أَتَى عَلَيَّ زَمَانٌ وَمَا أُبَالِي أَيُّكُمْ بَايَعْتُ فِيهِ لَئِنْ كَانَ مُسْلِمًا لَيَرُدَّنَّهُ عَلَيَّ دِينُهُ وَلَئِنْ كَانَ يَهُودِيًّا أَوْ نَصْرَانِيًّا لَيَرُدَّنَّهُ عَلَيَّ سَاعِيهِ فَأَمَّا الْيَوْمَ فَمَا كُنْتُ لِأُبَايِعَ مِنْكُمْ إِلَّا فُلَانًا وَفُلَانًا)...

تێگەیشتن لەم فەرمودەیە، وردەکارییەکی باشی دەوێت، ئاگادار بە:

حوزەیفەی کوڕی یەمان خوا لێی رازی بێت، یاوەرێکی باوەڕ پێکراوی پێغەمبەری خوایە، لە ساڵی 36 کۆچیدا لە سەردەمی سەیدنا عەلی کوڕی ئەبو تاڵیبدا کۆچی دوایی کرد، لەسەردەمی سەیدنا عوسمانی کوڕی عەففاندا خوا لێی ڕازی بێت، ئەمەی گێڕایەوەو گوتی:

---

1 بوخاری ب 116/14/الرقائق(ژمارە 6497)، موسلیم ژمارە 142/الایمان/باب رفع الامانە، ترمزی / الفتن ژمارە 2179، ئیبنو ماجە/الفتن ژمارە 4053، ئیمام ئەحمەد ب 383/5.

پێغەمبەری خوا ﷺ دو فەرمودەی دەرهەق ئەمانەت پێ ڕاگەیاندوین، یەکیانم بە چاوی خۆم دیوەو چاوەڕوانی هاتنە دی ئەوی تریان دەکەم، پێغەمبەر ﷺ فەرموی: (ئەمانەت پاراستن دابەزیبە ناو دڵی پیاوانی بەهێزەوە، لەوێدا جێگیر بو، قورئانیش دابەزیی و ئاودێری کرد، سوننەتیش چاودێری کرد، تا خۆی گرت)[1] پاشان دەربارەی ئەمانەت نەپارستن دوا، فەرموی: (پاشان گابرا دەخەوێت، ئەمینداریتیەکەی لە دڵی هەڵدەگیرێت و، تەنها ئاسەوارێکی لێ دەمێنێت! بەقەدەر ئاسەواری پشکۆیەك کە بەسەر لاقتدا غلۆری کەیتەوە! کە لێرەو لەوێ خاڵ خاڵی دەکات و، دەیکاتە تلۆقێکی دیار، کە سەرەنجامی کارکردن نەبوە)! لەو کاتەشدا پێغەمبەر ﷺ بەردوچکەیەکی هەلگرت و بەسەر لاقی پیرۆزی خۆیدا غلۆری کردەوە، خەڵکەکەش بە واق وڕماویەوە سۆراغیان دەکرد...

ئینجا فەرموی: (ئیدی وای لێ دێت، کە ئەمینداریتی و ئەمانەت نامێنێت[2] تا دەوترێت: لە فلان هۆز پیاوێکی دەسپاکی لێیە، ئەمانەت دەپارێزێت! ئیدی خەڵکی مەتحی دەکەن و دەڵێن: چەند پیاوێکی بە ئارامە، پیاوچاکە، زیرە، خاوەن هەڵوێستە! لە کاتێکدا، کە مسقاڵە زەڕڕەیەك باوەڕی لە دڵ و دەرونیدا نیە!

ئەوجا حوزەیفە لەسەر قسەی خۆی بەردەوام دەبێت و دەڵێ: ئێی، زەمانێك بو خەمم نەبو بەیعەت بە کێ دەدەم[3]، پێم ئاسایی بو بەیعەت بە کێتان بدەم، چونکە دەمزانی ئەوی موسوڵمان بوبێت و پەیمان و بەڵێنم لەگەڵیدا بەستبێت، ئەوە سەر ڕاستانە وەریگرتوەو لە قیامەتتدا شایەتیم بۆ دەدات[4]، ئەوی جولەکەو دیانیش بوبێت و دینەکەم پێ گەیاندبێت و وەری

---

1 مەبەست لە ئەمانەت دین و دینداریی و بانگەوازەکەیەتی والله اعلم..

2 پاراستنی ئەمانەت دەبێتە کارێکی زەحمەتی پیاوان.

3 یەعنی یاوەرە بەڕێزەکانی پێغەمبەر ﷺ لە سەردەمی ژیانی پێغەمبەری پێشەوا ﷺ و، پاشان لە سەردەمی سەیدنا ئەبوبەکرو سەیدنا عومەردا، ئەوەندە دیندارو جیددی بون، کە بەیعەتی بە هەر کەسێکیان بدایە شایانی بو، چونکە پیاوی پاراستنی ئەو ئەمانەتە خواییە بون !

4 پیاوانە ئەمانەتەکە دەهێنێتەوە.

نەگرتبێت، یان پەیمان و بەڵێنێکم لەگەڵیدا هەبێت، ئەوە هەر لەژێر سایەی شەرعەکەدایەو والیەکان ماڤ خۆمیان لێ وەردەگرن.. کەچی ئێستا کەوتومەتە زەمانێکەوە لە ناوتاندا، مەگەر بەیعەت تەنها بە فڵان و فڵان بدەم...

ئیمام نەسائی(رحمەتی خوای لێ بێت)

(215 ـ 303 ك)

ناو و ڕەچەڵەکی

ـ حافزو ئیمام، شێخولئیسلام ئەبو عبدالرحمان ئەحمەدی کوڕی شوعەیبی کوڕی عەلی کوڕی سینانی کوڕی بەحری خۆراسانی..

لە دایکبون و ڕەچەڵەکی

ئیمام نەسائی ساڵی 214 ك دوسەدو چواردە، یان دوسەدو پازدەی کۆچی لە ناوچەی (نەسا) لە دایکبوە کە شارۆچکەیەك بوە سەر بە خۆراسان، نێوان نەساو سەرەخس(کە ئێستا گوندێکی سەر بە مەشهەدی ئێرانەو سونی نشینە) دو ڕۆژە ڕێیە، نێوان نەساو مەرۆ(ئێستا ویلایەتێکی ئەفغانستانە) پێنج ڕۆژەڕێیە، نێوان نەساو ئەبیوەرد(ئێستا لە ئێراندایە)، یەك ڕۆژە ڕێیەو نێوان نەساو نەیسابور(ئێستا لە ئێراندایەو بە نەیشابور دەوترێت) حەوت ڕۆژە ڕێیە.. کۆمەڵێکی بەرچاو لە زانایان لە نەسا گەورە بون و لەوێش هەڵکەوتون.

ناوی نەسائی

زانایانی پیاوناسیی و مێژونوسان لەسەر ئەوە ڕێکن، کە هۆی ناونانی ئەو شوێنە بە نەسا بۆ ئەم ڕوداوە سەیرە دەگەڕێتەوە:

کە لەشکری ئیسلام بۆ یەکەمین جار گەیشتە ئەم ناوچەیەو هەواڵەکەیان بڵاو بۆوە، پیاوانی ناوچەکە هەمو هەڵاتن و، تەنها ژنیان لەوێ مایەوە، کاتێك

لەشکرەکە هاتە ناو شار، بینی هەر ژنی لێیە، فەرماندەکەیان فەرمانی پێکردن، شار جێی بهێڵن و بێنەوە دەرێ، ماوەیەکی پێچو پیاوان هەر نەهاتنەوە، ئیتر موسوڵمانان لە ناو خۆیاندا، کە ناوی ناوچەکەیان دەهێنا، دەیانوت شاری (نساو) واتە شاری ژنان.. کە دەبو لە ڕوی زمانەوانیەوە بوترێت نیساو، نەك نەسا، یان نەساو، بەڵام دیارە هەڵەی پەناوبانگ، باشترە، لە ڕاستی وازلێهێنراو، بۆیە بۆ ئەم ئیمامە بەڕێزەش دەوترێت، ئیمام نەسائی..

دینداریی و تەقوای

ئیمام نەسائی لە لوتکەی تەقواو خواناسیدا بو، وەرعێکی زۆر سەیری هەبو، گومانلێکراوی حەرام قسە بوایە، یان خۆراك و پۆشاك توخنی نەدەکەوت، چ جای حەرام.. سەرنجی ئەم روداوە بدە: جارێکیان مامۆستایەکی، کە ناوی حەرسی کوڕی مسکین بو، لە نەسائی زویر بو، نەسائیش دڵی لێی شکاو کۆڕی دەرسی ئەوی واز لێهێنا، بەڵام بۆ ئەوەی لە زانیاریەکەشی مەحروم نەبێت، بەرماخی دەکردو بە نهێنی دەهاتە بەر دەرگای مزگەوتەکەو، گوێی لە ڕیوایەتەکانی مامۆستاکە دەگرت، لەبەر تەقواو دینداری خۆی، هەرچی فەرمودەیەکی بەو شێوە لەو مامۆستایەوە نەقڵ کردوە، نەینوسیوە: (حدثنا) واتە: بۆی گێڕاینەوە یان(اخبرنا) واتە: هەواڵی داینێ، بەڵکو لە سونەنەکەیدا نوسیوێتی: (قرئ و انا اسمع) واتە: خوێندرایەوەو منیش گوێم دابویێ! بەڵام لە ریوایەتی هەمو مامۆستاکانی دیکەیدا دەڵێ: (حدثنا، اخبرنا).

وەسف و مەدحی

هەمو زانایان لەسەر گەورەیی و پێشەوایەتی و شەرعناسێتیەکەی ڕێکن.

ـ حاکم لە دارەقوتنیەوە دەگێڕێتەوە: ئەبو عەبدالرحمانی نەسائی لە هەمو زانایانی تری سەردەمی خۆی لە فەرمودەوانیدا لەپێشترە.. ئەو، بێ

چەندوچون پێشەوای فەرمودەوانیە (ابن كثير: البداية و النهاية123/11).

- ئیبنو یونس دەڵێ: نەسائی پێشەوای فەرمودەیە، جێمتمانەیە، حافزێکی وردەکارە. (ابن كثير: البداية و النهاية123/11، تهذيب التهذيب 38/1).

- ئیبنو عەدی دەڵێ: گوێم لێبو مەنسوری فەقیە و، ئەحمەدی کوڕی محمەدی کوڕی سەلامەی تەحاوی دەیانگوت: ئەبو عبدالرحمانی نەسائی، یەکێکە لە پێشەوای موسوڵمانان. (تهذيب التهذيب 38/1).

- ئەبولحوسەینی کوڕی موزەففەر دەیفەرمو: گوێم لە مامۆستایانمان بو لە میسر دەرهەق ئیمام نەسائی دەیانفەرمو: نەسائی پێشخستن و پێشەوایەتی قابیلە.. (تهذيب التهذيب 38/1).

- مەئمونی میسری دەڵێ: چوین بۆ تەرسوس(لە سوریایە) کۆمەڵێك حافزی فەرمودەوانانمان لێ کۆبۆوە، لەوانە عبداللەی کوڕی ئەحمەدو، مەرتەع و، ئەبولئەزان و، کێلچەو هی تریش، هەر هەمویان نەسائیان بە پێشەوای خۆیان هەڵبژاردبو! (تهذيب التهذيب 38/1)..

قۆزێتی و چوارژن هێنانی

ئیمام ئیبنو کەثیر دەڵێ: ئەوانەی لە نزیکیەوە بون و وەسفیان کردوە، گوتویانە کە زۆر قۆز بوە، شۆخ و شەنگانە خۆی ڕێکخستوە، دەموچاوی دەتوت چرایە، چوار ژنی هەبو، دەوڵەمەند بو، شەوانە مریشکێکی لە ئاوی مێوژ هەڵدەکێشاو، سبەی سوری دەکردەوەو دەیخوارد. (ابن كثير: البداية و النهاية123/11، ابن خلكان: وفيات الاعيان 78/1).

- ئیمام زەهەبی دەربارەی ئیمام نەسائی دەڵێ: ڕوی زۆر گەش و جوان بو، دەزولە خوێنینەکانی دیار بون، لەگەڵ پیرێتیشیدا هەر پۆشاکی جوانی دەپۆشی، بوردەی نۆبی(جۆرێك عەبای بەنرخە)دەدا بەسەر شانیدا، چوار ژن و

کەنیزەکی هەبو دادپەروەرانە رەفتاری لەگەڵدا دەکردن، کەڵەشێری گەورەیان بۆ دەکڕی و بۆیان بەخێو دەکرد، دەیانخەساندن تا قەڵەوتر بن.. لەبەر ئەمە بو، کە جارێک یەکێك لە قوتابیەکانی وتی: ڕەنگە ئیمام نەسائی شەڕاب بخواتەوە بۆیە وا دەموچاوی سوروسپی و ناسکە !! (تذكرة الحفاظ 699/2).

خواناسیی و جیهاد کردنی

ئەبولحوسەین محمدی کوڕی موزەففەر گوتی: گوێم لێبو مامۆستایانمان لە میسر، کە باسی نەسائیان دەکرد، جگە لە پێشەوایەتی فەرمودەوانیەکەی دەیانگوت: نەسائی خاوەن شەونوێژو عیبادەتی شەو و ڕۆژە، حەجکردنی ساڵانەی ڕێکە، بەردەوام لە جیهادە، زمانی بە زیکرو ویردەکان پاراوە، لە کۆڕی سوڵتان دورە، تا ئەمانە، تا رۆژی شەهیدبونی سیفەتی نەگۆڕاوی بون. (ابن كثير: البداية و النهاية123/11، الذهبي: تذكرة الحفاظ 700/2).

- هەروەها دەربارەی دەیگوت: جارێکیان نەسائی لەگەڵ ئەمیری میسردا چوە غەزا، ئەمیری میسر ئەوەندە بە ئازایەتی و سوارچاکیەکەی نەسائی سەرسام بوبو، لە هەمو کۆڕو دانیشتنێکیدا، هەر باسی ئەوی دەگێڕایەوە! باسی دەکرد، کە چۆن و چەند جار خۆی خستۆتە دژواریەوەو، خۆی فیدای موسوڵمانان کردوە. یان باسی ئەوەی دەکرد، کە چەند خۆی لە کۆڕو ئەنجومەنی سوڵتان و دەسەڵاتداران دەپارێزێت، تەنانەت لە کۆڕی ئەم ئەمیرەی میسریش، کە جیهادی لەگەڵدا دەکرد! ئەمیر باسی چۆنیەتی سادەیی خەو خۆراکی نەسائی دەگێڕایەوە، کە سیمایەکی نەگۆڕی بوە... زانایانیش ئەم سیفەتانەی باس دەکەن و دەڵێن، تا ئەو رۆژەی لەسەر دەستی خەواریج کوژرا، هیچ یەکێك لەم سیفەتانەی نەگۆڕا! (الذهبي: تذكرة الحفاظ 700/2) دەیانگوت نەسائی رۆژە نارۆژ بەرۆژو دەبو...(ابن كثير: البداية و النهاية123/11، ابن خلكان: وفيات الاعيان 78/1). بڕوانە ئەم هەمو سیفەتانەی لەم کەسایەتیە پیرۆزەدا

کۆبۆتەوە! کە هەر یەکەیان تەمەنێکی دەوێت، تا تێتدا دەبنە سیفەت! زانست و کار، شەونوێژو جیهاد، ساڵی حەج و ساڵێك جیهاد !! پاشان بڕوانە دەوڵەمەندێتی و ڕەشوکێتی شەعبیانە، ئینجا دورە پەرێزیی لە سوڵتانێك، کە ئەمیرێتی جیهادیشی کردوەو ئەم خۆی بینوێتی و، لەبەرەی جەنگدا لەگەڵیدا بوە، ئینجا ئامادە نەبوە هاتوچۆی کات !!

تۆمەتبارکردنی بە شیعەگەرێتی!

ئیمام ئیبنو کەسیر دەڵێ: هەندێك پێیان وابو، کە بۆتە شیعە (چونکە کتێبێکی بە ناوی(الخصائص) لەسەر سەیدنا عەلی کوڕی ئەبو تالیب نوسی بو) بۆیە، کە چوە دیمەشق لە مزگەوتی ئەمەوی لێی کۆبونەوەو لێیان پرسی، بۆچی هیچت لەسەر معاویەی کوڕی ئەبو سوفیان نەنوسیوە ؟ گەلێ: مەگەر معاویە ئەوەندەی بەس نیە، کە بە سەری خۆیەوە قوتاری بێت ؟! چ فەزیلەتێکی هەیە، تا بنوسرێتەوە ؟! ئیتر بە لێدان و شەق هەڵدان لە گونی داباڕینە سەری(ابن کثیر: البدایة و النهایة 123/11). نەسائی ئەو کتێبەی نوسی بێ ئەوەی هیچ لەسەر سەیدنا معاویەی کوڕی ئەبو سوفیان بنوسێت، بۆیە وایان لێکرد، زانایان باس لە شێوەی لێدانەکەی نەسائی دەکەن، کە عەیب نەبێت بە گونی ڕایانکێشایە دەرەوەی مزگەوتەکەو هەندێك دەڵێن، کە ئاوا لە دیمەشق شەهید بوە !! بەڵام وا پێناچێت ئەو کاتەو لەوێ کۆچی دوایی کردبێت...

لە بەدواداچونی مێژویی و لێکۆڵینەوەیدا ڕون دەبێتەوە، کە تۆمەتی شیعەگەرێتی بە هەوانتە دراوەتە پاڵی، چونکە ئەو زانایەکی ئەوەندە شارەزایە، کە قەدری هەمو یاوەرانی پێغەمبەری ﷺ لا بێت. هۆکاری دانانی ئەو کتێبەشی، خۆی لە پێشەکی کتێبەکەدا نوسیوێتی، کە دەڵێ: کە چومە دیمەشق بینیم، خەڵکێکی زۆر دەربارەی سەیدنا عەلی لە حەق لایانداوە،

منیش ئەم کتێبەم نوسی، بەو ئومێدەی خوای گەورە بیکاتە هۆی هیدایەت دانەوەیان. (تذكرة الحفاظ 699/2).

ئیمام نەسائی دوای ئەو کتێبە، کتێبی دیکەشی لەسەر فەزڵ و گەورەیی یاوەران نوسی.

بەڵام دیارە هەڵوێستی لە سەیدنا معاویە توندو تیژ بوە، چونکە، کە لێی دەپرسن بۆچی فەرمودەی سەیدنا معاویە ریوایەت ناکەیت ؟ دەڵێ: ئاخر چی هەیە، تا لێوەی ریوایەت کەم؟! فەرمودەی(اللهمّ لا تشبع بَطنَهُ)؟! واتە(دەی خوایە سکی تێر نەکەیت) ریوایەت کەم؟ ئیتر خاوەن پرسیارەکان بێدەنگ دەبون..

ڕونکردنەوەیەکی گرنگ:

ئەمەی ئیمام نەسائی ئاماژەیە بۆ فەرمودەیەکی دورودرێژ، کە لە سەحیحی موسلیمدایەو، ئیبنو عەبباس خوا لێیان رازی بێت ریوایەتی کردوە، کە دەڵێ: لەگەڵ منداڵاندا گەمەم دەکرد، پێغەمبەری خواﷺ تەشریفی هێنا، منیش خۆم لە پشت دەرگاوە شاردەوە، بەڵام دۆزیمیەوەو فەرموی: (اذهب وادع لي معاوية) بڕۆ معاویەم بۆ بانگ بکە، چوم و هاتمەوە عەرزم کرد: معاویە نان دەخوات، فەرمویەوە: (اذهب وادع لي معاوية) بڕۆ بۆم بانگ کە، چومەوە و هاتمەوەو دیسان عەرزم کرد ئەی پێغەمبەری خوا: معاویە نان دەخوات، فەرموی (اللهمّ لا تشبع بَطنَهُ) مسلم ژمارە 2604... بەڵام زانایان لە لێکدانەوەیدا رایان جیاوازە، هەیانە گویەتی: ئەمە دیارە کە دوعایەو لێی کردوە، بەڵام ئەگەر وایە چۆن دەشێت گیرا نەبوبێت، خۆ لەوەو دوا نەبیستراوە، کە سەیدنا معاویە تێری نەخواردبێت و، بە برسێتی لە ژیاندا مابێتەوە، بە تایبەتی کە بو بە خەلیفە! هەندێکی تریان گوتویانە، ئەمە وتەیەکی ناو زمانی عەرەبیەو بۆ دوعا ناوترێت، پێغەمبەریشﷺ هەر وەکو

عورفی زمانەوانی بەکاری هێناوە، وەکو(ثَكِلَتكَ اُمُّكَ) دایك رۆڵەڕۆت بۆ بکات وایە.. ئێمەش لە کوردیدا سەدان وشەی وامان هەیە، وەکو: یاخوا پیر نەبیت (مەبەست ئەوەیە، کە هەمیشە گەنج و بەخۆو بە توانا بمێنیتەوە بەلام دەشێت یەکێك بە پێچەوانەی مەبەستەوە لێکی بداتەوەو بڵێ مەبەستی ئەوەیە، کە بە گەنجی بمریت !.. یان دەوترێت: وەی دایکت بمرێ! خۆ ئەمە دوعا نیەو لێی بکرێت، بەڵکو مەبەست ئەوەیە، کە من دایکتم و بۆت بمرم، واتە بە قوربانت بم، نەك دایکی حەقیقیت کۆچی دوایی کات... هەندێك زانای دیکە گوتویانە، ئەمە فەزلێکیەو بۆ سەیدنا معاویەیە، چونکە پێغەمبەرﷺ لە دوعایەکیدا دەفەرموێ: (اللهمّ إنّما أنا بشرٌ، فأيُّ المسلمين لعنتهُ او سبَبتهُ فاجعَلهُ لهُ زكاةً واجراً) مسلم 2600 واتە: خوایە من بەشەرێکم، لەعنەتم لە هەر موسوڵمانێك کرد، یان جنێوم پێدا خوایە بۆی بکەیتە زەکات و پاداشت...

ئێمەش پێمان وایە پێغەمبەری نازدارﷺ هەر وەکو عورفە زمانەوانیەکە، ئەو دوعایەی بەکار هێناوە، چونکە دوعا لێکردنی بە مەحروم بونی وا، چۆن لەگەڵ ئەو دوعا گەورەیەیدا دەسازێت، کە لە پێنج سەنەدی راستەوە هاتوە، کە بۆ سەیدنا معاویە دەفەرموێ: (اللهُمَّ اجْعَلْهُ هادِيًا مَهْدِيًا، واهْدِهِ، واهْدِ بِهِ) الالباني: سلسلة الاحاديث الصحيحة 9691/4 واتە: خوای بیکە بە مایەی ڕێنمایی و ڕێنیشاندەریی، خوایە هیدایەتی بدەو بەویش هیدایەتی کەسانی تر بدە! ئەوەش بزانین، کە هەر چوار خەلیفە بەڕێزەکە، ئەبوبەکرو عومەرو عوسمان و عەلی، سەیدنا معاویەیان بە والی شام هێشتەوە، چونکە کاریگەریی گەورەی لەسەر موسوڵمانان بو و پاراستنی ئەمنیەتی ڕەعییەتەکەو، پەیوەندی سنوری ئوممەت و خیلافەتی، بە پارسەنگی لەگەڵ مەسیحی و جولەکەکاندا دەپاراست.

ئیمام ئیبنو تەیمیە دەڵێ: کەس لە فەرمودەوانان نابینیت بوبێتە شیعە، یان فەزڵی عەلی کوڕی ئەبوتالیبی دابێت بەسەر ئەبوبەکرو عومەردا، بەلام هەیانە لایەنگیرێکی توندتری عەلی کوڕی ئەبو تالیب بوە وەکو نەسائی و ئیبنو عەبدولبەر..(منهاج السنة النبوية 99/4).

بە هەر حاڵ ئەوە زۆر لە ئیمام نەسائی دورە، کە کەوتبێتە ژێر کاریگەریی شیعەوە، ئاشکراشە، کە پابەنـدی مەزهـەبی شافیعی بـوە، بۆیـە کتێبی(مناسك الحج) ەکەشی، کە نوسـیوێتی، تـەنها لەسـەر مەزهـەبی ئیمـام شـافیعی(رحمـەتی خوای لێ بێت)نوسیوێتی...

کێشەو ململانێکەی

محمـدی کـوڕی ئیسـحاقی ئەسـبەهانی دەڵـێ: لـە مامۆسـتایانی خۆمـانم لـە میسرەوە بیستوە، کە دەیانگوت: ئەبوعبدالرحمانی نەسائی لە کۆتایی ژیانیـدا، میسری بەجێ هێشت و چوە شام، لە دیمەشق دەربـارەی سـەیدنا معاویـە لێیـان پرسی بو، کە فەزیلەتی چی هەیە ؟ ئەویش لە وەڵامدا وتبـوی: جا معاویـە چ فەزیلـەتێکی هەیـە ؟ ئەوەنـدەی بـەس نیـە، کـە سـەر سـەلامەت و بـە مایـەی خۆیـەوە دەرچـێت ؟ ئـیتر ئەوەنـدەیان لێـدابو، تـا کـەوتبو، پاشـان بـە گـونی رایانکێشـابوە دەرەوەی مزگـەوتی ئەمـەوی و، شـاربەدەریان کردبـو بـۆ شـاری رەمەلـەی فەڵەسـتین، لـەوێ کۆچی دوایـی کـرد..(وفیـات الاعیـان 77/1، تـذکرة الحفاظ 700/2).

حـافز ئەبولحەسـەنی دارەقـوتنی دەڵـێ: کاتێـك نەسـائی لـە دیمەشـق ئـەو بەڵایەی بەسەر هات، داوای کرد بیبەن بۆ مەککە، ئیتر بردیانـە مەککەو لـەوێ کۆچی دوایی کرد.. (وفیات الاعیان 77/1، تذکرة الحفاظ 700/2).

گەشت وگەڕانی بە دوی زانستیدا

ئیمـام نەسـائی وەکـو هـەمو زانایـانی تـری ئیسلام، لـە تەمـەنێکی زویـەوە کەوتۆتـە گەشـت و گـەڕان بـە دوای زانسـتی شـەرعیداو، بـۆ وەدەسـتهێنانی زۆرتـرین زانسـت، بـە تایبـەتی فـەرمودە، زۆر وڵات گـەڕاوەو چـۆتە خزمـەت سەدان زانای هەڵکەوتـەی ئـەو سـەردەمەی خـۆی... ئـەو کاتـەی تەمـەنی پـازدە

سالآن بو، یەکەمین غوربەتی لە پێناوی زانستدا کێشاو وەکو ئیمام زەهەبی دەڵێ لەو تەمەنەدا چوە خزمەت قوتەیبەی کوڕی سەعیدی بەڵخی و، وەکو خۆی گوتویەتی، ساڵێك و دو مانگ لە خزمەتیدا مامەوە. (تذكرة الحفاظ 698/2). قوتەیبەی کوڕی سەعیدی بەڵخی، قوتابی ئیمام مالیك و لەیسی کوڕی سەعدو حەممادی کوڕی یەزیدو، مامۆستا ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەل و یەحیای کوڕی مەعین و بوخاری و موسلیم و ئەبوداودو ترمزی و ئەبو حاتەمی رازی و ئەبو زەرعەو عبداللەی کوڕی موبارەك و فوزەیلی کوڕی عەیازو جەریری کوڕی عبداللەو دەیانی دیکە بوە...

دوای ئەوە چاوی کرایەوە، چوە خۆراسان و عێراق و حیجازو میسرو شام و جەزیرەو شوێنی تر. ماوەیەکی زۆر لە میسر بو، لە قاهیرە لە گەڕەکی قەنادیل.. زانایانی هاودەنگی دەیانگوت، تا ئەو ساڵەی لە میسر دەرچو(132ك)، زۆر هۆگری حەج و جیهاد بو. (ابن كثير: البداية و النهاية 123/11).

مامۆستاکانی ئیمام نەسائی

لە مامۆستاکانی ئیمام نەسائی: قوتەیبەی کوڕی سەعیدی بەڵخی و، ئیسحاقی کوڕی راهەوەی(راهۆیە) وهیشامی کوڕی عەممارو، عیسای کوڕی زەغبەو، محمەدی کوڕی نەزری مروزی و، ئەبو کورەیب و، سوەیدی کوڕی نەسری شاو، سولەیمانی کوڕی ئەشعەس و، ئیسحاقی کوڕی شاهین و، حارسی کوڕی مسکین و، مەحمودی کوڕی غەیلان و،ئیسحاقی کوڕی موسای ئەنساری و، ئیبراهیمی کوڕی سەعیدی حەوهەری وئیبراهیمی کوڕی یەعقوبی جوزجانیو، محمەدی کوڕی بەششارو، عەلی ئیبنو حەجەرو، ئەبو داودی سەجستانی و، عەلی کوڕی خەشرەم و، ئەحمەدی گەڕی عەبدەو، دوحەیم و دەیانی دیکە، کە لە سەرچاوەکانی ژیاننامەی ئیمام نەسائیدا ناو هێنراون...(تهذيب التهذيب 37/1، سنن النسائي / شرح السيوطي 1/ب).

فەقێکانی ئیمام نەسائی

سەدان کەس قوتابی ئیمام نەسائی بو، لەوانە: ئیمام ئەبولقاسمی تەبەرانی، ئەبو عەلی حوسەینی کوڕی عەلی نیاموزی تەبەرانی و، ئەحمەدی کوڕی عومەیری کوڕی جوساو، محمدی کوڕی جەعفەری کوڕی قەلاس و، ئەبولقاسمی کوڕی ئەبولعەقەب و، ئەبولمەیمونی کوڕی راشیدو، ئەبولحەسەنی کوڕی خەزلوم و، ئەبو سەعیدی ئەعرابی و، ئیمام ئەبوجەعفەری تەحاوی و، محمدی کوڕی هارون و ئیبراهیمی کوڕی محمدی کوڕی سالحی کوڕی سینان و، ئەبوبەکر ئەحمەدی کوڕی محمدی کوڕی ئیسحاقی کوڕی سونی حافزو، ئەبو عەلی ئەلحەسەنی کوڕی خدری ئەسیوتی و، ئەبولقاسم حەمزەی کوڕی محمدی کوڕی عەلی کەتتانی حافزو، محمدی کوڕی معاویەی کوڕی ئەحمەرو، محمدی کوڕی قاسمی ئەندەلوسی و، عەلی کوڕی ئەبو جەعفەری تەحاوی و دەیانی تر.. (تهذیب التهذیب 37/1، سنن النسائي / شرح السیوطي 1/ب).

کتێبەکانی ئیمام نەسائی

ئیمام نەسائی لەو زانایانەیە، کە کتێبیان زۆر نوسیوە ، کتێبەکانی بە شێوەیەکی گشتی لە باسی فەرمودەوانیدان، لە باسەکانی سەنەدو پیاوناسیی و سەحیح و زەعیفی حەدیسن، لە بەناوبانگترین و گەورەترین کتێبی، ئەمانەی خوارەوەن، کە لە هەمویان گرنگتر کتێبی(السنن)ە:

1ـ السنن الکبری. 2ـ تفسیر القران العظیم. 3 ـ الجمعة. 4ـ مناسك الحج.

5ـ عمل الیوم و اللیلة. 6ـ خصائص علي رضي الله عنه. 7ـ فضائل القران الکریم.

8ـ المجتبی. 9ـ الکنی. 10 ـ الضعفاء و المتروکین. 11ـ التمییز[1].

---

1 سیوتی رەحمەتی خوای لێ بێت لە کتێبی(تدریب الراوي 264/2) دا ناوی وا هێناوە(أسماء الرواة و التمیز بینهم).

12. معجم شيوخ النسائي. 13. كتاب الطبقات. 14. كتێبێكی تر لەسەر معرفة الاخوة و الاخوات من العلماء و الرواة.

15 . مسند حديث مالك بن انس. 16 . مسند حديث الزهري بعلله و الكلام عليه.

17. مسند حديث شعبة بن الحجاج بن الورد. 18. مسند جديث سفيان بن سعيد الثوري.

19. مسند حديث يحيى بن سعيد القطان.

20. مسند حديث فضيل بن عياض و داود الطائي ومفضل بن مهلهل الضبي.

21. مسند علي بن ابي طالب. 22. مسند منصور بن زاذان الواسطي ابو المغيرة الثقفي.

23. مسند حديث ابن جريج. 24. كتاب الاغراب[1] .25 الجرح و التعديل.

26. تسمية فقهاء الامصار من أصحاب رسول الله و من بعده من أهل المدينة.

27. تسمية من لم يرو عنه غير واحد.28. شيوخ الزهري.

---

1 ئەم کتێبە هەر دو مەسنەدەکەی شوعبەو سوفیانی سەورییە، بەڵام ئەو فەرمودانەی تێدا هێناونەتەوە، کە شوعبە ریوایەتی کردون و لای سوفیان نیە، یان سوفیان ریوایەتی کردون و لای شوعبە نیە..

کتێبی السنن الکبری ی ئیمام نەسائی

سەید جەمالوددین دەڵێ: ئیمام نەسائی لە سەرەتادا، کتێبێکی نوسی ناوی نا (السنن الکبری)، ئەم کتێبە زۆر گەورەیە، کتێبی وا لەسەر فەرمودەو ڕێ جیاوازەکانی سەنەدو، ڕونکردنەوەی چۆنیەتی تەخریج کردنی فەرمودە نەنوسراوە..

- تاجی سوبکی لە (ئیمام سوبکی) باوکی وئیمام زەهەبی مامۆستایەوە نەقڵ دەکات کە ئیمام نەسائی لە ئیمام موسلیم حافزتربوە، کتێبی سوننەکەشی، لە دوای هەردو سەحیحەکەی بوخاری و موسلیم باشترین کتێبی فەرمودەیە، کە کەمترین فەرمودەی زەعیفی تێدایە..

- ئیبنو میندەو ئیبنوسسوبکی و ئەبو عەلی نەیسابوری و ئەبو ئەحمەدی کوڕی عەدی و خەتیبی بەغدادی و دارەقوتنی دەڵێ: هەرچی لە سونەنی نەسائیدایە سەحیحە، مەگەر ئەوانەی خۆی بە لاوازی دانابن، ئەوانەش خۆی ناساندونی..

- الحاکم و خەتیبی بەغدادی دەڵێن: وەسفی ئەو زانایانەی پێشو بۆ سونەنی نەسائی، ڕاستەو لەجێی خویدایە، چونکە نەسائی مەرجی وای بۆ قبوڵ کردنی فەرمودە هەبوە، لە مەرجەکانی ئیمام موسلیم قورستر بوە، لەبەر ئەوەیە، کە هەندێك زانای وڵاتی مەغریب، تەنانەت نەسائی دەخەنە پێش تەنانەت بوخاریشەوە!(سنن النسائي بشرح السیوطي 1/د، شروط الائمة الستة / الحافظ محمد بن طاهر المقدسي.).

هۆی دانانی کتێبی(المجتبی)

ئیبنولئەسیر دەڵێ: ئەمیرێکی میسر لە ئیمام نەسائی پرسی: هەمو فەرمودەکانی کتێبەکەت سەحیحن ؟! گوتی: نەخێر، ئیتر ئەمیر فەرمانیدا، کە فەرمودەکانی هەڵاوێرن، ئەوانەی بە تەئکید سەحیح بون، کۆکرانەوەو کرانە کتێبێکی سەربەخۆو، ناونرا(المجتبی)، واتە هەڵبژاردە! یان(المجتنی) واتە چنراو(لە چنین بەرهەمەوەیە نەك چنین و رستن). هەردو ناوەکەشی ڕاستن، بەڵام ڕاستریان یەکەمیانە.

مەرجەکانی نەسائی

ئەبو عەلی الحافز دەڵێ: نەسائی لە پێشەوایانی گەورەی موسوڵمانانە، ئەو لە وەرگرتنی فەرمودەو بە سەحیح زانینیندا، مەرجی وای هەبوە لە مەرجەکانی موسلیم قورستر بوە. ئاشکرایە کە ئەمە ڕای کۆمەڵێك زانای تریشە(پێشتر باسمانکرد)..(البداية و النهاية 123/11).

ـ ئیبن تاهیر دەڵێ: دەربارەی کەسێکی سەنەدی فەرمودەیەك، لە سەعدی کوڕی عەلی زنجانیم پرسی، گوتی جێمتمانەیە، وتم: بەڵام نەسائی بە لاوازی داناوە! فەرموی: ڕۆڵە، نەسائی مەرجی هەیە لە مەرجی بوخاری و موسلیم قورسترە..(الذهبي: تذكرة الحفاظ 700/2، الحافظ محمد بن طاهر المقدسي: شروط الائمة الستة ل 27).

ـ ئیمام نەسائی دەڵێ: کە ویست و عەزمم هاتە سەر کۆکردنەوەی فەرمودەکان لە (السنن) دا، شتێکم لە دڵدا هەبو، کە ڕیوایەتی هەندێك ماموستا قبوڵ نەکەم، بەڵام کە نوێژی ئیستیخارەم بۆ کرد، دڵم هاتە سەر ڕیوایەت کردنیان، کە پێشتر ئیهمالم کردبون. (شروط الائمة الستة ل 27).

ـ لە ئیمام ئەبولحەسەنی عەلی کوڕی عومەری دارەقوتنییان پرسی: ئەگەر محمدی کوڕی ئیسحاقی کوڕی خوزەیمە، فەرمودەیەك بگێڕێتەوەو نەسائیش

بیگێرێتـــەوە، هـــی کامیانـــت پـــێ بـــەهێزترە ؟! فـــەرموی: ریوایـــەتی نەســـائی بەهێزتر، چونکە بایـەخی بـە سنەدەکان زیـاترە، هەرچـەندە ئیبنـو خوزەیمـە زانایەو پێشەوایەکی بێ وێنەییە، بـەلاّم مـن کـەس ناخەمـە پـێش نەسـائیەوە.. (الحافظ محمد بن طاهر المقدسي: شروط الائمة الستة ل 27).

کۆچی دوایی کردنی ئیمام نەسائی(رحمەتی خوای لێ بێت)

ئیمام نەسائی رەحمەتی خـوای لـێ بێـت، لـە شـەعبانی 303 ی کۆچـیدا لـە تەمەنی هەشتاو نۆ، یان هەشتاو هەشت ساڵیدا، کۆچی دوایی کـرد.. زانایـان لـە شوێنی مردنەکەیدا راجوێن، ئیبنو یونس و ئەبو جەعفـەری تـەحاوی و ئیبنـو حەجـەری عەسـقەلانی لـە(تهـذیب) دکەیـدا دەفـەرمون، لـە شـاری رەمەلـەی فەلەستین کۆچی دوایی کردوە، دەشـڵێن لـەو سـاڵەدایە، بـەلاّم دەڵێن لـە مـانگی سەفەردا بوە. (ابن کثیر: البدایة والنهایة 124/11) هەنـدێکی تـر گوتویانـە، کـە لە نێوانی سەفاو مەروادا، لە مەککە کۆچی دوایی کردوەو، لـە مەککـە بـە خـاك سـپێرراوە.. (ابـن کـثیر: البدایـة والنهایـة 124/11)، بـەلاّم ئیمـام زەهەبی رای یەکەمی پـێ پەسـەندەو دەڵێ، لـە رەمەلـە کۆچی دوایـی کـردوەو هـەر لـەوێش نێژراوە.. (تذکرة الحفاظ 700/2).

نموونەی فەرموودەیەك لە(سنن النسائي)

كتاب النكاح[1]

باب كيفة الاستخارة ؟!

3253 أَخْبَرَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي الْمَوَالِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَلِّمُنَا الِاسْتِخَارَةَ فِي الْأُمُورِ كُلِّهَا كَمَا يُعَلِّمُنَا السُّورَةَ مِنْ الْقُرْآنِ يَقُولُ إِذَا هَمَّ أَحَدُكُمْ بِالْأَمْرِ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ مِنْ غَيْرِ الْفَرِيضَةِ ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ وَأَسْتَعِينُكَ بِقُدْرَتِكَ وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلَا أَقْدِرُ وَتَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ وَأَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي أَوْ قَالَ فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ فَاقْدُرْهُ لِي وَيَسِّرْهُ لِي ثُمَّ بَارِكْ لِي فِيهِ وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي أَوْ قَالَ فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ فَاصْرِفْهُ عَنِّي وَاصْرِفْنِي عَنْهُ وَاقْدُرْ لِي الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ ثُمَّ أَرْضِنِي بِهِ قَالَ وَيُسَمِّي حَاجَتَهُ [2].

واتە: قوتەیبە پێی ڕاگەیاندین گوتی: ئیبنو ئەبول مەوال فەرموودەی لە محمەدی کوڕی ئەلمونکەدیرەوە، ئەویش لە جابری کوڕی عبداللەوە بۆی گێڕاوینەتەوە، کە دەیگوت: پێغەمبەرﷺ هەر وەکو، کە سوڕەتێکی قورئانی فێر دەکردین، ئاواش ئیستیخارەی بۆ هەمو کاروبارێکمان فێر دەکردین، دەیفەرمو: ئەگەر یەکێکتان ویستی کارێك ئەنجام بدات، با نوێژێکی سوننەتی بۆ بکات، پاشان(دوای تەواو بونی نوێژەکە) بپاڕێتەوەو بڵێ: خوایە بەو زانستیەی، کە هەتە سەرپشکت دەکەم، بەو توانایەی، کە هەتە داوای کۆمەکت لێ دەکەم، لەبەر ئەوەی خاوەن فەزڵ و ڕێزیت داوات لێ دەکەم و لێت

1 ئێستا ئەم کتێبە بە هەشت بەرگ چاپ کراوە، ئەوەی لەبەردەستی مندایە چاپی مکتب المطبوعات الاسلامیةیە، کە لە 1414ك / 1994 ز دا چاپ بوە.

2 النسائي : السنن 80/6و81، البخاري 155/11 و 158، ابوداود(1538)، الترمذي (480)

دەپارێمەوە، خوایە تۆ دەتوانیت و من ناتوانم، تۆ دەزانیت و من نازانم، هەر تۆی کە زانای نادیاریت، خوایە ئەگەر دەزانیت[1] ئەم کارە(ناوی کارەکەی دەڵێت) خێری دین و دنیامی تێدایەو کاری پاشینەی نزیك و دوری کارمی لەسەر دەوەستێت، خوایە بیخەرە قەدەری خۆتەوەو، با بۆم ببێت، خوایە بۆمی ئاسان کەو بەرەکەت و فەڕی خۆتی بخەرە ناو.. ئەگەر دەشزانیت ئەم کارە خراپە بۆم و، زیانی دین و دنیامی تێدایە و پاشینەی کاری نزیك و دورمی بە خراپ لەسەر دەوەستێت، خوایە دڵ و هۆشمی لەسەر لادەو، ئەویش لە دڵ و هۆشی مندا لادە و، بە قەدەری خۆت خێرم بۆ بخەرە شتێکی ترو ڕازیشم کە پێی. ئینجا پێداویستیەکەشی دەڵێت...

1 ئەمە ئەوە ناگەیێنێت، کە دودڵ بین لەوەی، کە ئایا خوای گەورە دەزانێت، یان نا، ئەگەر دەزانێت با وامان بۆ بخاتە قەدەری خۆی، ئەگەر واش نازانێت، با جۆرێکی تر بخاتە قەدەری خۆی !! ئەم گومانە کوفرە، بەڵام مەبەستەکە لێرەدا دودڵی ئێمەیە، کە نازانین خوای گەورە کامیانی خستۆتە قەدەری خۆیەوە، بۆیە لێی دەپاڕێینەوە، تا ئەوەمان بۆ بخاتە قەدەری خۆیەوەو بۆمان بهێنێتە دی، کە بە گومانی خۆمان وا دەزانین چاکەیە بۆ ئێمە !!

ئیمام ئیبنوماجە(رحمەتی خوای لێ بێت)

(209 ـ 273 ك)

ناو و ڕەچەڵەكی

ـ حافزی بەناوبانگ محمدی كوڕی یەزیدی ڕەبعی، ئەبو عبداللەی كوڕی ماجەی قەزوینی[1]. ڕەبعی: ناوی چەندین هۆزە..

ـ ڕافیعی لە كتێبی(تاریخ قزوین) دەكەی خۆیدا نوسیوێتی، كە ئیبنو ماجە خۆی ناوی محمددو، ئیبنو ماجە فارسییەو كونیەی یەزیدی باوكێتی.

ئەوەش هەڵەیە، كە دەوترێت محمدی كوڕی یەزیدی كوڕی ماجە..

توێژینەوەیەك لە ناوی ئیبنو ماجە

كۆمەڵێك لە زاناو مێژونوسان نوسیویانە ئیبنو(ماجَهِ)، كۆمەڵێكی تر نوسیویانە ئیبنو(ماجَة)، لەوانەی نوسیویانە ئیبنو(ماجَهِ):

1 ـ ئیبنو حەجەری عەسقەلانی لە(فتح الباري) و لە(إرشاد الساري شرح صحیح البخاري) دا.

2 ـ خەزرەجی لە كتێبی(خلاصة تذهیب تهذیب الكمال في أسماء الرجال).

3 ـ توێژینەوەكەی(سنن ابن ماجة) ی چاپخانەی العلمیة لە میسر، كە لە 1313 ك چاپی كردوە.

---

1 ابن حجر العسقلاني : تهذیب التهذیب530/9 ،الحافظ الذهبي: تذكرة الحفاظ636/2، ابن الجوزي: المنتظم90/5، ابن خلكان: وفیات الاعیان279/4، ابو الفلاح عبدالحي بن العماد الحنبلي: شذرات الذهب في اخبار من ذهب164/2، ابن كثیر: البدایة و النهایة 52/11.

4 -(منتخب كنز العمال) لە داوێنی(مسند احمد).

5 - کتێبی(كشف الخفاء و مزيل الالباس).

6 - النابلسي: (ذخائر المواريث في الدلالة على مواشع الحديث).

7 - السيد جمال الدين القاسمي: (قواعد التحديث من فنون مصطلح الحديث).

8 - الشيخ احمد محمد شاكر: (التعريف بكتاب مفتاح كنوز السنة).

9 -(شرح الفية العراقي).

10 - کۆمەڵێك رۆژهەڵاتناس: (المعجم المفهرس لألفاظ الحديث الشريف).

11 - المنذري: (الترغيب و الترهيب).

12- الفیروزئابادی خاوەنی فەرهەنگی (قاموس المحيط) لە ماددەی(م و ج) دا نوسیوێتی: (ماجَة) نازناوی باوکی محمدی کوڕی یەزیدی قەزوینی، خاوەنی کتێبی(السنن) ە.

13- الزوبەیدیش لە فەرهەنگی(تاج العروس) هەر وەکو فەیروزئابادی نوسیوەو، پاشان نوسیوێتی: قەولێکی تریش هەیە، کە گوایە ماجە ناوی دایکی محمدی کوڕی یەزیدی قەزوینیە.

14- ئیبنو خەلەکان نوسیوێتی: ئیبنو ماجە، کە فەتحە لەسەر میم و جیمەکەیەو، ئەلفێك لە نێوانیانیاندایە، لە کۆتاییدا هائەو سکونی لەسەرە. گومانی تێدا نیە، ئەم زەبتو ڕەبتەی ئیبنو خەلەکان وردەکارانەترە..

ئەمما ئەوانەی وتویانە، کە(ئیبنو ماجَة) یە:

1- هەر ئیبنو حەجەری عەسقەلانی لە هەردو کتێبی(تقريب تهذيب التهذيب و تهذيب التهذيب).

2- ئیبنو تەیمیە لە کتێبی(المنتقى)، کە ساڵی 1337 ك لە چاپخانەی الرحمانی دەهلی هیندستان چاپ کراوە.

3- اليافعی لە کتێبی(مرآة الجنان)، کە لە 1334 ك لە حەیدەرئابادی هیندستان چاپ کراوە.

4 ـ الشيخ محمد احمد شاكر لە كتێبی(مسند احمد) چاپی دووەمی.

5 ـ امين واصف بيك لە كتێبی(الفهرست).

هەرچەندە هەردو لەفزەگە خاوەنیان هەیە، لەسەری هەڵبدەنێ، بەلآم من ئیبنو(ماجَهْ) گەم بەلاوە راسترە، چونکە توێژینەوەو بەلگەی ئەوانەی وایان گوتوە، بەهێزتر دەبینم...

لە دایکبونی

زۆرینەی زۆری زانایان لەسەر ئەوە رێکن، کە ئیبنو ماجە لە سالّی دوسەدو نۆی کۆچی(209 ك / 824 ز) لە قەزوین لە ولآتی فارس لەدایکبوە.. قەزوین لە سەردەمی سەیدنا عوسمانی کوڕی عەففاندا ئازاد کراو، یەکەمین والی ئەوێ سەیدنا بەرائی کوڕی عازب بو، کە لە سالّی 26 ی کۆچیدا بو بە والی..

زانایان و مەتحی ئیبنوماجە

ئیمام ئیبنوماجە یەکێکە لە ئەستێرەی زانست وشەرعی سەردەمی خۆی، کە بە حافز بەناوبانگبو، حافزی فەرمودەکانی پێغەمبەرﷺ، پسپۆڕی فەرمودەوانی بو، شارەزای رێگاکانی سەنەدی فەرمودەکان بو، بۆیە زۆر لە زانایان و شەرعناسان مەتحیان دەکرد، لەوانە:

ـ حافز ئیبنو کەثیر دەربارەی دەڵێ: ئەبو عبدالله محمدی کوڕی یەزید ئیبنو ماجە، خاوەنی کتێبی(السنن) ە بەناوبانگەکەیە، کە بەلگەیە لەسەر بەرفراوانی زانینی ئەو، قوڵیی فەرمودەناسی و شوێن پێ هەلگرتنەوەی سوننەت، لە بنج ولقەکانی دیندا. (البداية و النهاية 52/11).

ـ ئیبنو خەلەکان دەربارەی ئیبنو ماجە دەیگوت: حافزی بەناوبانگ خاوەن کتێبی(السنن) لە فەرمودەوانیدا... (وفيات الاعيان 279/4).

- ئیمام زەهەبی دەربارەی گوتویەتی: ئیبنو ماجە فەرمودەناسی هەمو ئەو وڵاتانەیە.(تذكرة الحفاظ 636/2).

- ئەبو یەعلای خەلیلی دەڵێ: ئیبنو ماجە جێمتمانەیە ، هەمو لەسەر زانست و تەقوای ئەو رێکن، بە بەڵگە دەیهێننەوە، کە زانیاری لەسەر فەرمودەوانی زۆرەو، حافزێکی گەورەیە.(تهذيب التهذيب 530/9).

- ئیبنو ناسروددین دەفەرموێ: ئیبنو ماجە، مەولای قەزوینیان، یەکێکە لە پێشەوایانی ناودار، خاوەن(السنن)ە کە یەکێکە لە سەرچاوەکانی فەرمودە، بە راستی ئیبنو ماجە حافز بو، جێمتمانەیەکی مەزن بو..(سنن ابن ماجة/تحقيق محمد فؤاد عبدالباقي 1525/2).

گەشتی زانست و فێربون

سەردەمی ئیمام ئیبنوماجە، سەردەمی گەشتی کۆکردنەوەی فەرمودە بو، گەشتی فەرمودە لە یاوەرانەوە هاتبو، چونکە یاوەرێکی ئازیزی وەکو جابری کوڕی عبدالله، بۆ وەرگرتنی یەك فەرمودە، مانگە رێیەك رۆیشت، تا گەیشتە لای عبداللەی کوڕی ئونەیس، تا لێوەی فێر ببێت! دواتر ئەمە بوە باوی سەردەم، ئەو فەقێیەی زۆرتر بگەڕاباو شێخ و زانای زیاتر ببینیایەو، زیاتر فێر ببوایە، پلەوپایەی لە ناو زانایاندا بەرزتر دەبوۆوە، بۆیە دەبینیت ئیمامێکی بەرێزی وەکو ئیمام بوخاری، بۆ هاندانی موسوڵمانان بۆ وەرگرتنی زانستی شەرعی لە سەحیحەکەی خۆیدا، بابێکی تەرخان کردوە بۆ ئەو فەرمودانەی، کە موسوڵمانان بۆ وەرگرتنی زانستی هان دەدەن!

لە سەردەمانی ئیمام ئیبنوماجەدا، شارە بەناوبانگەکانی وڵاتی موسوڵمانان، منارەی کەمەندکێشی زانایان بون، ئیبنو ماجەش لە تەمەنی بیستودوساڵیدا لە ساڵی(230 ك / 844 ز) بۆ وەدەست هێنانی زانستی شەرعی، گەشتی بۆ

زۆر وڵات کـردوە، خـۆی گەیاندۆتـە زۆرینـەی مەڵبەنـدەکانی زانسـت و شارسـتانێتی ئـەو سـەردەمەی جیهـانی موسـوڵمانان، لـە قەزوینـەوە چـوە بـۆ خۆراسـان و عێـراق و بەسـرەو کوفـەو بەغـداو دیمەشـق و مەککـەو مەدینـەو میسرو ڕەی و وڵاتانی تر، زۆرێك لە زانایان و مێژونوسان، باسیان لەم گەشت و شوێنانە کردوە، کە ئیمام ئیبنوماجە بۆیان چوە.

مامۆستاکانی ئیبنو ماجە

ئیمام زەهەبی لە کتێبی(التذكرة 636/2) ەکەی خۆیـدا دەڵـێ: ئیبنـو ماجـە زانستی لەم زانایانەوە وەرگرتوە: ئیبراهیمی کوڕی مونزیر حوزامی، کە فەقێی ئیمام بوخاری بو(ساڵی 236 ك کۆچی دوایی کردوە) محمدی کوڕی عبداللـەی کـوڕی نومـەیرو، جـەبیارەی کـوڕی ئـەلوغلیس و، عبداللـەی کـوڕی معاویـەو، هیشامی کوڕی عەممارو، محمدی کوڕی رمح و، داودی کوڕی ڕەشیدو، زوبـەیری کـوڕی بـەتتارو، ئیسـماعیلی کـوڕی موسـای فیـزاری و هاوئاسـتەکانیان. (تذكرة الحفاظ 636/2)..

ئەبولفـەلاح عەبدوالحەی کـوڕی ئـەلعیمادی حەنبـەلی دەڵێ: ئیبنـو ماجـە فەقێی ئەبوبەکری کوڕی ئەبوشەیبەو، یەزیدی کوڕی عبداللەی یەمامی و، ئەو ئاستانە بوە. (شذرات الذهب في اخبار من ذهب 164/2)..

فەقێکانی ئیبنو ماجە

ئیمـام ئیبنوماجـە دوای ئـەوەی پـازدە سـاڵ، لـە پێنـاوی وەرگـرتنی زانستی شەرعیدا، بەتایبەتی فەرمودەوانی، غوربـەتی چێشت، بە زانایيـەوە گەڕایـەوە قەزوین و، بو بە یەکێك لـە هـەرە بەناوبانگـەکانی فـەرمودەوانی لـە قـەزوین.. ئیمـام زەهـەبی دەربـارەی فـەقێکانی ئیمـام ئیبنـو ماجـە دەڵـێ: ئەوانـەی زانسـتییان لـە ئیبنوماجـەوە وەرگرتـوە زۆرن، لەوانـە محمـدی کـوڕی عیسـای

ئەبهەری و، ئەبو عەمرو ئەحمەدی کوڕی محمدی کوڕی حەکیم و، ئەبولحەسەنی قەتتان و، سولەیمانی کوڕی یەزیدی قەزوینی و، ئەحمەدی کوڕی رۆحی بەغدادی و هی تریش..(تذكرة الحفاظ 636/2).

حافز ئیبنوحەجەری عەسقەلانیش، کۆمەڵێك لە فەقێکانی ئیمام ئیبنو ماجە باس دەکات، لەوانە: عەلی کوڕی سەعیدی کوڕی عبداللەی ئەغەدانی و، ئیبراهیمی کوڕی دیناری الجەرشی هەمەدانی و، ئەحمەدی کوڕی ئیبراهیمی قەزوینی، کە باپیرانی حافز ئەبو یەعلای خەلیلی و، ئیسحاقی کوڕی محمدی قەزوینی و، جەعفەری کوڕی ئیدریس و، حوسەینی کوڕی عەلی کوڕی بەرانیاو، ئەبولحەسەن عەلی کوڕی ئیبراهیمی کوڕی سەلەمەی قەزوینی حافزو هی تریش.. (تهذيب التهذيب 531/9).

کتێبەکانی

ئیمام زەهەبی لە کتێبی (تذكرة الحفاظ 636/2) دەربارەی کتێبەکانی ئیمام ئیبنوماجە دەفەرموێ: حافزی مەزن، موفەسسیری قورئان، ئەبوعبداللە محمدی کوڕی یەزید، خاوەنی چەندین کتێبی فەرمودەوانی و تەفسیرو مێژو، موفتی گەورەی ئەو وڵاتی قەزوینەیە.

ئیبنوخەلەکان لە کتێبی (وفيات الاعيان 279/4) و ئەبولفەلاح عبدالحەی العیمادی حەنبەلیش، لە کتێبی(شذرات الذهب في أخبار من ذهب 164/2) دا دەڵێن: ئیبنو ماجە خاوەنی تەفسیرێکی بە نرخی قورئانی پیرۆزو، کتێبی مێژو فەرمودەیە، کتێبی السننەکەی یەکێکە لە سوحاحی ستتە (ئەو شەش کتێبەی لای ئەهلی سوننەت و جەماعەت راستترین کتێبی فەرمودەن). بەڵام بە داخەوە، وا دیارە ئەو تەفسیرو مێژوەی بزر بوبێت! ئیمام ئیبنو کەثیر لە تەفسیرەکەی خۆیدا مەتحی تەفسیرەکەی ئیبنوماجە دەکات، بۆ تەفسیرەکەشی دەڵێ: مێژویەکی تەواوە نوسیوێتیەوە، هەروەها سیوتیش کە لە ساڵی 911 ی

کۆچیدا کۆچی دوایی کردوە، لە کتێبی(الاتقان في علوم القران) ەکەی خۆیدا، مەتحی تەفسیرەکەی ئیبنو ماجە دەکات، کە تەفسیرێکی نایابە... حافز ئیبنو تاهیری مەقدیسیش، کە لە 507 ك کۆچی دوایی کردوە، باس لە کتێبی مێژوەکەی ئیبنوماجە وا دەکات، کە مێژوییەکی بەرفراون و شتی سەرسوڕهێنەری تێدایە، نوسخەیەکم لێ بینیوە کە حاشیەی جەعفەری کوڕی ئیدریسی بەسەرەوە بو کە فەقێی ئیبنوماجە بوە... ئیبنو، خەلەکانیش لە(وفيات الاعيان)ەکەی خۆیدا هەر مەتحی ئەو مێژوەی ئیبنوماجە دەکات... بەلاّم بە داخەوە دیارە، کە لەگەڵ ئەو هەمو کەلەپورە زانستی و شارستانێتیەدا، فەوتاون، کە سەردەمانی دواکەوتویی ئەم ئوممەتە دا ڕویدا ابێگومان ئەوەی، کە ئیبنوماجەی زیاتر بەناوبانگ کرد کتێبی (السُنن) ە.

کتێبی(السنن)ی ئیمام ئیبنوماجە

دوای ئەوەی ئیمام ئیبنوماجە لە تەواوکردنی کتێبی(السنن) ەکەی بوەوە، بردیە لای کۆمەڵێك زانای فەرمودەوانی و نیشانیدان، تا بۆی هەڵسەنگێنن. ئیمام زەهەبی ڕەحمەتی لێ بێت لە(تذكرة الحفاظ 636/2)دا، هەرچەندە دەربارەی کتێبی السننی ئیمام ئیبنو ماجە گوتویەتی: (30) سی فەرمودەی زەعیفی تێدایە، ئەوەی گێڕاوەتەوە کە ئیبنو ماجە دەڵێ: یەکێك لەوانەی کتێبی (السنن)م نیشان دا، ئیمام ئەبو زەرعە بو رەحمەتی خوای لێ بێت، ئەبو زەرعە، کە کتێبەکەمی بینی گوتی: وا گومان دەبەم، کە ئەگەر ئەم کتێبە بلاّوببێتەوەو بکەوێتە بەر دەستی خەڵکی ئەم مزگەوتانە، هەرچەند زۆریشن چۆڵ دەبن! واتە ئیتر فەقێکان پێویستیان بە حەلەقاتی دەرسی مزگەوت نامێنێت !!

جا با بزانین ئیمام ئەبو زەرعە کێیە، کە وای گوتوە ؟! ئەبو زەرعەی رازی، ئیمامێکی گەورەی فەرمودەوانیەو، ساڵی 210 ك لە شاری رەی

(خۆراسان) لەدایك بوە، یەکێکە لەو چوار زانا گەورانەی، کە زیاتر لە شەش سەد هەزار فەرمودەیان لەبەر بوە، ئەوانیش ئیمام ئەحمەدو بوخاری و موسلیم و ئەبو زەرعەن.. ئەبو زەرعە لە تەمەنی سیودوساڵیدا دەیگوت: دوسەد هەزار حەدیسم لەبەرە وەکو، کە (قل هو الله احد)م لەبەرە.. ئاخر بۆیە پێی وتراوە سید الحفاظ.

کتاب و باب و بابەتەکانی سونەنی ئیبنوماجە

کتێبی (السنن)ی ئیمام ئیبنوماجە رەحمەتی خوای لێ بێت، زۆر گشتگیرو کۆیە، ریزبەندی بابەت و بابەکانی زۆر جوان کردوە، محمد فوئاد عبدالباقی ڕەحمەتی، کە توێژەرەوەی سونەنی ئیبنو ماجەیە، لە پێشەکیەکەیدا گوتویەتی:

ـ ئیمام ئیبنو ماجە، کتێبەکەی، بێجگە لە پێشەکیەکەی، کردوە بە(37) سیوحەوت بەشەوە، کە وەکو عادەتی زانایانی کۆن، ناوی ناون کتاب..

ـ هەر کتابێکی کردوە بە بەشی تر و ناوی ناون باب، کتێبەکە(1515) هەزارو پێنج سەدو پازدە بابە..

ـ ژمارەی فەرمودەکانی ناو کتێبەکە،(4341) چوار هەزارو سێ سەدو چلو یەك فەرمودەیە،(3002) سێهەزارو دو فەرمودەیان لە پێنج کتێبەکەی تری سوحاحی ستتەدا هەیە، ئەو(1339) هەزارو سێسەدو سیونۆ فەرمودەیە، کە دەمێنێتەوە زیادەیەو، لە پێنج سوحاحەکەی تردا نیە، لەم زیادانە(428) چوار سەدو بیستوهەشت فەرمودەیان سەنەدیان سەحیحەو، پیاوانی سەنەدەکانیان جێمتمانەن(ثقات)ن. ئاستی(199) سەدو نەوەدونۆ فەرمودەیان حەسەنەو،(613) شەش سەدو سێزدە فەرمودەشیان زەعیفن ز(99) نەوەدونۆ فەرمودەشیان، یان زۆر لاوازن، یان هەڵبەستراون..

شـێخ محمـد فوئـاد عبـدالباقی ڕەحمـەتی دوای ئەمـە دەڵـێ: کتێبێـك سـێ هەزارو دو فەرمودە لە خۆ بگرێت، کە لە لای پێنج لە سوحاحی ستتە هەبن، کـە ئیبنــو ماجـە هـەر هـەموی بـە سـەنەدی غـەیری سـەنەدەکانی ئـەوان گێڕابێتەوەو، هەر ڕێگایەکی سەنەدی گێڕاوەکانیش، پشتگیریی سەنەدەکانی دیکـە بکـات و، فـەرمودەکان بـەهێزتر کـات، لەسـەر ئەوانەشـەوە، بـڕی(428) چوارسەدو بیستوهەشت فەرمودەی تـری سـەحیح ریوایـەت کات، کە پیاوانی سنەدەکانیان هەمویان جێمتمانە بن، ئینجا(199) سەدونەوەدونۆ فەرمودەی دیکە ریوایەت کات کە سنەدەکانیان حەسەن بـن، بە ڕاستی کتێبی وا شایانی ئەوەیە نرخ و بەهای بێ سنوری هەبێت...

- ئەبو یەعلای خەلیلی دەڵێ: سونەنی ئیبنوماجە کتێبی چاکە، ئەگەر ئەو فەرمودە زەعیفانەی تێدا نەبوایە، هەرچەندە زۆریش نین...

- ئـەو فەرمودانـەی کـە ئیمـام ئیبنولجـەوزی لـە کتێبی سـوننەکەی ئیبنـو ماجەدا بە زەعیفی داناون، نزیکەی(30) سی فـەرمودەن. سـوننەنی ترمزیشی وا لێکـردوەو هـەر ئەوەنـدەی بـە زەعیـف هـەژمارد کـردوە، بـەڵام ئـەوەی لـە سونەنی ئیبنوماجەدا، بە پێی مەرجەکانی شەش ئیمامەکەی فەرمودە، بە زۆر زەعیف هەژمارد دەکرێت، ناکاتە سێیەکی لاوازەکانی..

یەکەمین کەس کە سونەنی ئیبنو ماجەی خسـتە ڕیـزی سـیحاحی ستتەوە

یەکـەمین کـەس، کـە سـونەنی ئیبنوماجـەی خسـتە ڕیـزی سەرچـاوەکانی فـەرمودەی ڕاسـتەوەو، بـە سـونەنی ئیبنوماجـە کردنـی بـە شـەش و، بونـە سـوحاحی ستتە(کـە بـریتین لـە سـەحیحی بوخـاری و سـەحیحی موسـلیم و سـونەنی هـەر یـەك لـە ئـەبوداودو ترمـزی و نەسـائی و ئیبنوماجـە).. حـافز ئەبولفەزلی کوڕی تاهیر بو، ئینجا زانایانی دیکـەش ئـەو ڕیزبەندیـەی ئـەویان قبوڵ کردو پێوەی پابەند بون. زانای بەناوبانگ عەللامـە عبدالغـەنی نابولسی

کـە سـاڵی(1143، 1730 ز) کۆچـی دوایـی کـردوە، لـە پێشـەکی کتێبەکـەی خۆیدا(ذخائر المواریث في الدلالة على موضع الحديث) دەڵێ: خەڵکی لەوەدا راجـوێ بـون، کـە ئایـا سـونەنی ئیبنوماجـە شەشـەم کتـێبی سـیحاحی سـتتەیە، یـان پێنجەمینیانــە ؟ لای رۆژهەڵاتیــەکان (خــەڵکی رۆژهــەڵاتی ئوممــەتی ئــەو سەردەمەی ئیسلام)، کتێبی سونەنی ئیبنوماجـەی قـەزوینی شەشـەمینەو، لـە پێش(موطا)ی ئیمـام مالیکەوەیـە، بـەڵام لای رۆژئاواییـەکان (خـەڵکی رۆژئـاوای ئوممـەتی ئـەو سـەردەمەی ئیسـلام)، کتـێبی(موطا)ی ئیمـام مالیـك لـە پێشـترە، بەڵام زانایانی دوایین لەسەر ئەوە رێکن، کە سـونەنی ئیبنوماجـەپێش(موطا)ی ئیمـام مالیکـەو، یەکێکیشـە لـە سـوحاحی سـتە، چـونکە دابەشـکردنەکەی لـە دابەشکاری(موطا)ی ئیمام مالیك رێکوپێك ترەو، بابەتیشی زۆرترن...

سـەخاویش گوتویـەتی: سـونەنی ئیبنوماجـە بـەوە چـۆتە ریـزی سـیحاحی ستتە، کە فەرمودەی سەحیحی زیادەی وای تێدایە، کـە لـە پێـنج سـەحیحەکەی تردا نین...

کۆچی دوایی کردنی ئیمام ئیبنو ماجە

ئیمام زەهەبی لە (تذكرة الحفاظ 636/2) دا دەڵێ: (كانت وفاته لثمان بقـين مـن رمضـان سـنة ثـلاث و سـبعين و مـائتين) ئیبنوماجـە، کـە کۆچـی دوایـی کـرد ڕەمەزانی ساڵی دوسەدو حەفتاو سێی کۆچی هەشـت رۆژی مـابو تـەواو ببێـت.. ڕەحمـەتی خـوای لـێ بێـت.. زانایـانی پێشـین ئـاوا بـەرواریان نوسـیوەتەوە. بـە هەژماردنی ئێمەش دەکاتە 273/10/24 ك.

ـ شـێخ محمـد فوئـاد عبـدالباقی، کـە توێـژەرەوەی سونەنی ئیبنوماجەیـە، لەپێشەکی کتێبەکەدا نوسیوێتی، کە کۆچـی دوایـی ئیبنوماجـە لـە دوشـەممەدا بو، بەڵام بەگۆڕسپاردنی لە سێشەممەدا بو، کە هەشت رۆژ مابو ڕەمەزانی ساڵی دوسـەدو حەفتاوسێی کۆچـی تـەواو ببێـت.. ئەبوبـەکری کـوڕی نوێـژی لەسـەر

کـردو، عبداللـەی کوڕیشـی سەرپەرشـتی کفـن و دفـن کردنـی کـرد.. ئیبنـو حەرجـەرو ئیبنوخەلـەکان و ئەبولفـەلاح ئیبنـو عیمـادیش، هـەر وایـان نوسیوە.(ابن حجر العسقلاني: تهذيب التهذيب 530/9، ابن خلكان: وفيات الاعيان 279/4، ابو الفلاح عبدالحي بن العماد الحنبلي: شذرات الذهب في أخبار من ذهب 164/2).

هەندێك لە شەرحەكانی سونەنی ئیبنو ماجە

كتـێبی سـونەنی ئیمـام ئیبنوماجـەش، وەكـو هـەر سەرچـاوەیەكی تـری فەرموودە، دەیان زانای تری فەرموودەوانی ڕاڤە(شەرح) یان کردۆتەوەو بایەخیان پێداوە، لەو كتێبانەی ڕاڤەی سونەنی ئیبنو ماجەیە:

1. شرح سنن ابن ماجه/للحافظ علاء الدين مغلطاي(762ك =1360ز).

2. ما تمس إليه الحاجة على سنن ابن ماجه/سراج الدين عمر بن علي بن الملقن (804 ك - 1401ز) شەرحی ئەو فەرمودانەیە، كە تەنها لای ئیمام ئیبنوماجە هەن و، لای ئەوانی تری سوحاحی ستتە نین..

3 - الديباجة في شرح سنن ابن ماجه/الشيخ كمال الدين محمد بن مرسي الدبيري (808 ك - 1405ز).

4 - مصباح الزجاجة في شرح سنن ابن ماجه/جلال الدين السيوطي (911 ك - 1505ز).

5 - شرح سنن ابن ماجه/المحدث محمد بن عبد الهادي السندي(1138هـ= 1725م).

یەكـەمین جـار، كـە كتـێبی سـونەنی ئیمـام ئیبنوماجـە بـە چـاپكراوی بڵاوكرایەوە، لـە هیندستانەوە بو، لە ساڵی 1264 ك / 1847 ز لـە شاری دەهلی چاپ كرا، كە دو حاشیەی[1] بەسەرەوە بو: یەكەمیان: (مصباح الزجاجة)

---

1 حاشیە : شەرحی كتێبێكە، كە لەخوارەوە، تەنیشتی دەقی ئەسڵی كتێبەكەوە دەنوسرێن..

بو کە سیوتی نوسیوێتی، دوەمیشیان: (انجاح الحاجة) ی مەولەوی عبدالغەنی دەهلەوی بو. دوای ئەمە چاپی قاهیرە بو، کە لە ساڵی(1313 ك / 1895 ز) دا بو،(حاشية السندي) بەسەرەوە بو، کە شەرحێکی کورتو پوختە، بایەخ بە ئیعراب و وردەکاری کۆڕانی سەرفیانەی وشەکانی دەدات. دوای ئەمانە شەرحە عیلمیە ئەکادیمیانەکەی شێخ محمد فوئاد عبدالباقي دێت، کە بە دو بەرگی گەورە لە ساڵی(1371 ك / 1951 ز)دا چاپی کرد. شێخ فوئاد ژمارەی بۆ هەر کتاب و باب و فەرمودەیەك داناوەو لە کۆتاییدا ناوەرۆك(فەهرست)ی بۆ کردوە، کە بە ئاسانی خوێنەر دەباتەوە سەر فەرمودەکە...

نمونەی فەرمودەیەك لە(سنن ابن ماجة)

كتاب الفتن[1]

باب الوقوف عند الشبهات

عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ:)إِنَّ الْحَلَالَ بَيِّنٌ وَإِنَّ الْحَرَامَ بَيِّنٌ، وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ، لَا يَعْلَمُهُنَّ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، فَمَنِ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ، وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ وَقَعَ فِي الْحَرَامِ، كَالرَّاعِي يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يَرْتَعَ فِيهِ، أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى، أَلَا وَإِنَّ حِمَى اللَّهِ مَحَارِمُهُ، أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ).

واتە: لە نوعمانی کوڕی بەشیرەوە ﷺ هاتوە، کە دەڵێ: گوێم لێبو پێغەمبەر ﷺ دەیفەرمو: حەڵاڵ دیارەو ئاشکرایە، حەرامیش دیارەو ئاشکرایە،

---

1 ئەم فەرمودیە، فەرمودەوانی تریش گێڕاویانەتەوە، لەوانە ؛ بوخاری لە سەحیحەکەی خۆی لە كتاب الايمان/ باب فضل من استبرا لدينه(126/1) ژمارە (52)، موسلیم لە كتاب المساقاة / باب اخذ الحلال وترك المشبهات ژمارە(1599)، و ئەبو داود لە كتاب البيوع (247/3) و ترمزیش لە كتاب البيوع (198/5) و نەسائیش هەر لە كتاب البيوع (213/7)، هەروەها دارمی لە كتاب البيوع (245/2).

لە نێوانیانیشیاندا گومانلێکراو هەن، زۆر کەس نایانزانن، هەر کەسێك خۆی لە گومانلێکراوەکان بەدور بگرێت، ئەوە دین و ئابڕوی خۆی پاك پاراستوە، هەر کەس بکەوێتە گومانلێکراوەکانەوە، ئەوە دەکەوێتە حەڕامەکانیشەوە. چونکە شوانێك ئاژەڵەکانی هەر لەدەوروبەری باخێك بلەوەڕێنێت، حەتمەن دەچنە ناوی.. دەی با بزانن، کە وەك چۆن هەمو پاشایەك مولْکی تایبەتی خۆی هەیە(کە سنوریان بۆ کێشراوە)، خوای گەورەش مولْکی تایبەتی خۆی هەیە، مولْکەکەی خوای گەورە ئەو موحەڕاماتانەیە، کە دیاری کردون کە نابێت کەس توخنیان کەوێت، یان سنوریان ببەزێنێت. با بشزانن، کە هێندەی پارویەك لە جەستەدا هەیە، کە ئەگەر ئەو سولْحا هەمو جەستە دەسولْحێت، ئەگەر ئەو پیس بو، هەمو جەستەش پیس دەبێت، ئەویش دڵە...

ئەوی لەم فەرمودەیەوە وەردەگیرێت

1ـ حەلاڵ و حەڕام لە ئیسلامدا دیاری کراون، موسوڵمانان پێویستە زو شارەزای جۆرو ڕادەو سنوریان بن.

2ـ نێوان حەلاڵ و حەڕام گومانلێکراو هەن، کە پێویستە موسوڵمانی دیندار خۆیان لێ بە دور بگرێت، نەبادا بکەوێتە ناوی و، دواتر حەزو نەفسی لای ئاسایی بکەن و جورئەتی گوناحکردنی پێ بدەن و، دواتر رایکێشنە ناو حەڕامەوە..

3ـ خۆ گرتنەوەی موسوڵمان لە گومانلێکراوەکان، تەقواو دینداریی و پارسەنگیەو، زیاتر پابەندی دینی، لای موسوڵمان دروست دەکات.

4ـ دڵ پاتری جەستەیە، سەرچاوەی وزەیەتی، ئەگەر ئەو بە خواناسی شەحن بوبۆوە، ئەوە بەهێزەو جەستەش وەکو ڕەفتارو ڕەوشت بە پابەندبون بە سنوری شەرعەوە بەهێز دەکات... ئەگەر لە خواش غافڵ بو، دینداریتی کەم

بو، حەتمەن جەستەش زۆر پابەند نامێنێت بە شەریعەتی خواوەو، ڕەفتارو ڕەوشتەکەش دەبێتەوە بە ڕەوشتی جاهیلیی...

5ـ حەلاڵ خواردن و خۆپاراستن لە حەرام، دەبێتە مایەی تەقواو بەهێزبونی دڵ، ئەوەش یەعنی بەهێزکردنی دینداریەکە... بە پێچەوانەشەوە حەرامخۆریی، دەبێتە مایەی دڵ ڕەقی و سستی دینداریی و، جورئەت بون بۆ بەزاندنی سنوری شەرع. خوا لامانداا...

6 ـ موسوڵمان دەبێت حسێب بۆ قسەو قسەلۆکی خەلکیش بکات، چونکە زۆر قسەکردن لەسەر کەسێك، کەسایەتی لاواز دەکات و لە بەرچاوی خەلکی دەخات، کە ئەوەش زۆر بو، کاریگەریی کارو بانگەوازو ئامۆژگاری ئەو موسوڵمانە، لای خەلکی لاواز دەبێت...

تەواو بو والحمد لله

ناوەڕۆك

پێشەکی...7
ئیمام بوخاری(رحمەتی خوای لێ بێت) 9
ئیمام موسلیم(رحمەتی خوای لێ بێت) 34
ئیمام ئەبو داود(رحمەتی خوای لێ بێت) 56
ئیمام ترمزی (رحمەتی خوای لێ بێت) 75
ئیمام نەسائی(رحمەتی خوای لێ بێت)...90
ئیمام ئیبنوماجە(رحمەتی خوای لێ بێت)..106
ناوەڕۆك...120

نوسینگەی تەفسیر
بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندن
هەولێر - شەقامی دادگا - ژێر تونێلی شیرین پالاس
www.tafseer-pub.com
tafseeroffice@yahoo.com
Mob: 0750 460 54 22
Tel: 066 25 18 139

Designer

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ
أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ